

JB-114/06

Univerzita Karlova v Praze
Fakulta humanitních studií

Nástin náboženských poměrů v 18. století na moravském Horácku

Bakalářská práce

Vypracovala: Anna Tůmová (učo 8453)

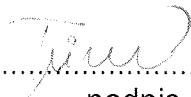
Tutor: PhDr. Jan Horský Ph.D.

Praha 2006

Za trpělivost, cenné rady a připomínky k práci děkuji panu PhDr. Janu Horskému Ph.D.

Prohlašuji, že jsem práci vypracoval/a samostatně s použitím uvedené literatury a souhlasím s jejím eventuálním zveřejněním v tištěné nebo elektronické podobě.

V Praze dne 6.5.2006

.....
podpis

Obsah

Úvod	5
Panství Nové Město na Moravě, Jimramov a Křižanov	8
Prameny a literatura	9
Zapovězené knihy	11
Státní zásahy proti nekatolické literatuře a jejím šířitelům	12
Charakteristika a původ zakázaných knih	14
Knihy zabavené na panství novoměstském roku 1729	15
Závěr.....	18
Zakázané knihy na panství novoměstském v pozdějších letech	19
Postoj římskokatolické duchovní správy ke knihám	19
Víra novoměstských nekatolíků.....	21
Doba předtoleranční	21
Toleranční patent v Čechách a na Moravě.....	24
Toleranční patent na českomoravském pomezí	27
Přihlášky k nekatolickému vyznání na panství novoměstském	28
Přihlášky ve vsích Fryšava, Věcov, Zubří a Křídla	29
Fryšava	30
Věcov.....	33
Zubří	35
Křídla	37
Závěr.....	38
Náboženské poměry v 80. letech	39
Sociální postavení a zaměstnání nekatolíků na panství novoměstském	42
Vesnice.....	42
Město.....	43
Luteráni a reformovaní v nevýhodě oproti katolíkům	43
Závěr	46
Seznam použitých pramenů a literatury	50
Editované prameny	50
Sekundární literatura	50
Seznam zkratk.....	51
Přílohy.....	52

Úvod

Téma rekatolizace a hnutí tajných nekatolíků bylo v minulosti a je i dnes předmětem četných historických příspěvků. Jeho přitažlivost je snad dána mnohoznačností tohoto období našich dějin, ohraničeného bitvou na Bílé hoře a rokem 1781¹, a otázkami, které při jeho studiu vyvstávají. Knihy, články či diplomové práce na toto téma tvoří jakousi mozaiku, která nám pomáhá utvořit si víceméně objektivní představu o původu, obsahu a vývoji českého nekatolictví.

Pokusím se do této mozaiky přispět nástinem náboženských poměrů v 18. století na moravském Horácku, konkrétně na panství novoměstském a okrajově na přilehlých panstvích Křižanov a Jimramov. Tato oblast je totiž zajímavá tím, že v době, kdy byla většina Čech a Moravy úspěšně rekatolizovaná, byla na moravském Horácku významná část obyvatel naopak nekatolického vyznání a života těchto lidí se podstatně dotklo vydání tolerančního patentu v roce 1781, k čemuž místní nekatolíci ať přímo nebo nepřímo jistě také přispěli. Připomeňme si nejdříve, jak vypadala náboženská situace v 18. století v Čechách a na Moravě a z čeho vycházela.

První fáze rekatolizace spadá do 16. století, kdy se vlády v českých zemích chopili převážně katolicky orientovaní Habsburkové, a končí bitvou na Bílé hoře.² V té době bylo 85-90% obyvatel českých zemí nekatolického vyznání,³ ale katolická církev zde nikdy nepřestala existovat, měla své skalní přívržence zejména mezi částí šlechty a habsburskými panovníky. Nevýhodou nekatolíků oproti katolíkům byla věroučná a politická nejednotnost. Početně převažující nekatolickou část obyvatel (kromě židovské menšiny) tvořili příslušníci staroutravistické strany, potomci husitského hnutí, která měla kromě toho, že trvala na přijímání podobojí, ze všech ostatních nekatolických skupin nejbliže ke katolicismu a po znovuoobnovení basilejských kompaktát v roce 1564 s ním prakticky splynula. Dále zde existovala Jednota bratrská a luterstvím ovlivnění novoutravisté. Evropská reformace, jejíž myšlenkové proudy zasáhly české země také díky jejich geografické poloze na rozhraní mezi protestantským a katolickým světem,⁴ k nám přinesla také myšlenky kalvínské.⁵ Výše jmenované skupiny doplňovali méně početní bratři pecinovští, dočasně bratři

¹Roku 1781 byl vydán toleranční patent, který povolil některá nekatolická vyznání. Katolictví však přestalo být státním, privilegovaným náboženstvím až roku 1861, kdy byly protestantským patentem zrovnoprávněny evangelické církve s církví římskokatolickou, Melmuková, E.: Patent zvaný toleranční, Mladá fronta, Praha 1999, s. 225.

² U každého autora jsou fáze rekatolizace časově zasazeny trochu jinak, v podstatě ale první fáze většinou spadá do tohoto období; druhá, intenzivnější rekatolizace do období pobělohorského 1620-1630; třetí, doba stabilizace a upevňování od 2. poloviny 17. století až do počátku 18. století; čtvrtá, silná fáze rekatolizace do období vlády Karla VI. (20., 30. léta 18. stol.); a pátá, nové období stabilizace, do období vlády Marie Terezie a Josefa II. až do vydání tolerančního patentu v roce 1781. Toto rozdělení uvádí J. Mikulec: Pobělohorská rekatolizace českých zemích, SPN, Praha 1992, s. 4; srov. J. Hanzal: Rekatolizace v Čechách, její historický smysl a vývoj, in: SH 37, 1990, s. 37-85; J. Kadlec: Rekatolizace v Čechách, in: Pražské arcibiskupství v letech 1344-1994, Zvon, Praha 1994, s. 129-147.

³ Dějiny země Koruny české I, Paseka, Praha 1992, s. 285.

⁴ Reformace rozdělila Evropu na katolickou a nekatolickou, luterství nebo kalvinismus přijaly skandinávské země, Švédsko, Dánsko, část německých zemí (luterství), Švýcarsko, Uhry, Skotsko a některá německá knížectví (kalvinismus), tradičně katolické bylo naproti tomu Španělsko, Itálie, Francie, rakouské Nizozemí, některé švýcarské kantony, německé severní a jižní části (hlavně Porýní a Bavorsko), dědičné habsburské země a většina Uher, od roku 1555 platila zásada *Cuius regio, eius religio*, R. Rémond: Náboženství a společnost v Evropě, Praha 2003, s. 30.

⁵ Mikulec, s. 8-9.

habrovanští, novokřtěníci a nečetní sociniáni.⁶ V tomto období byl po sto třiceti letech⁷ znovu obsazen arcibiskupský stolec,⁸ roku 1575 sepsali evangeličtí stavové českou konfesi, roku 1609 získali Rudolfův majestát a o 11 let později bylo jejich povstání na počátku třicetileté války potlačeno s prohranou bitvou na Bílé hoře. Vestfálský mír⁹ roku 1648 ukončil všechny naděje českých nekatolíků na svobodné vyznávání svého náboženství. Už ve 20. letech byli za země vypovězeni všichni nekatolíčtí kněží a katolictví bylo ustanoveno jediným povoleným náboženstvím, které zajišťovalo úplnou podřízenost obyvatel habsburským panovníkům.¹⁰ Rekatolizace byla prováděna jak násilnými prostředky za pomoci vojska, tak prostředky mírnými za pomoci misionářů, většinou z řad jezuitů, kteří však měli konflikty s kardinálem Harrachem, jenž prosazoval rekatolizaci prováděnou ještě mírněji a zasazoval se hlavně o lepší vzdělaný a početnější klérus. Na průběh rekatolizace, vyhledávání a obracení tajných nekatolíků byly v krajích zřízeny tzv. reformační komise. Součástí rekatolizačního úsilí byla také barokní zbožnost, založená na skvostných chrámech, působivosti obrazů a hudby a aktivní účasti věřících na ní při poutích.¹¹

Ve 20. letech 17. století za Ferdinanda II. habsburského museli svobodní obyvatelé buď odejít, nebo konvertovat. Poddaní byli nuceni konvertovat, jinak jim nezbývalo než utéct. V 17. století se vytvářela emigrantská centra v Sasku, zejména v Drážďanech a v Pirně, na Slovensku (Uhry) v Púchově, Lednici a Skalici a dále v polském Lešně, kam odcházeli především čeští bratři.¹² Přestože katolická strana bojovala s nedostatkem kněží,¹³ rekatolizace byla úspěšná a během 17. století se podařilo obrátit, ať už skutečně nebo jen formálně¹⁴ na katolickou víru drtivou většinu obyvatelstva. Za vlády Leopolda I. (1657-1705) a Josefa I. (1705-1711) rekatolizační tlak zeslábl, Altranstädtská smlouva v roce 1707¹⁵ navíc plně legalizovala luterány ve Slezsku, což české a moravské nekatolíky jen posílilo.

Nová silná vlna rekatolizace přišla s vládou Karla VI. (1711-1740), který považoval nekatolictví za zločin proti státu a proti nekatolíkům vydával četné přísné mandáty, zaměřené především proti zahraničním náboženským emisarům a zakázaným nekatolickým knihám (viz dále).¹⁶ Nebezpečí pro monarchii totiž viděl hlavně v pruském státě, který ochotně nabízel českým nekatolíkům útočiště zejména

⁶ Melmuková, s. 50-52.

⁷ Po 130ti letech z katolického hlediska, z hlediska utrakvistů jen po 90ti letech, protože utrakvisté si roku 1435 zvolili arcibiskupem Jana Rokycanu (který v této funkci nebyl potvrzen papežem). Ten zemřel roku 1471.

⁸ Roku 1561, arcibiskupem se stal Antonín Brus z Mohelnice.

⁹ Tento mír stanovil, že katolická budou všechna území, která byla katolická v roce 1624, tedy i české země, a naopak, protestantským zemím byl tímto jejich stav z roku 1624 potvrzen, Dějiny zemí Koruny české I, Paseka, Praha 1992, s. 268.

¹⁰ Mikulec, s. 11.

¹¹ Tamtéž, s. 42.

¹² Melmuková, s. 59.

¹³ 1655 proto bylo založeno nové biskupství v Litoměřicích a 1664 v Hradci Králové.

¹⁴ O skutečném obrácení části věřících a příčinách toho hovoří např. Hanzal (s. 66), který poukazuje na potřebu lidí vysílených válkami a nejistotou najít útěchu ve víře a na generační obměnu, kdy mladí lidé přestávali mít k nekatolictví významnější vztah.

¹⁵ Altranstädtská smlouva byla podepsána 1. 9. 1707 a Josef I. v ní na nátlak švédského krále Karla XII., který hrozil rozšířit válku o španělské dědictví na celou Evropu, zrovnoprávnil slezské luterány s katolíky, vrátil jim 121 kostelů a povolil stavbu šesti nových kostelů, tzv. „chrámů milosti“, z nichž zejména chrámy v Hirschberku a Těšíně, nedaleko českých hranic, měly pro české a moravské nekatolíky velký význam. Kazatelé v těchto kostelech měli blízko k novému luterskému směru, pietismu, Rezek, A.: Dějiny prstonárodního hnutí náboženského, Praha 1887, s. 59-61.

¹⁶ K posílení katolické víry mělo přispět i vyzdvihování slavné katolické minulosti českých zemí, které vyvrcholilo svatořečením Jana Nepomuckého v roce 1729, Mikulec, s. 50.

z ekonomických důvodů.¹⁷ Zároveň se ve 20. letech rozšířil nový náboženský směr, luterský pietismus, který vycházel z luterství, ale spíše než na dogma kladl důraz na křesťanský život a probuzení skutečné zbožnosti, pietatis. Rychle se rozšířil do Slezska a jeho určité vlivy i do Čech a na Moravu, kde významně zasáhly nekatolickou část obyvatel. Zde se nekatolíci stále vyskytovali hlavně v severovýchodních Čechách, v krajích Litoměřickém, Čáslavském, Chrudimském a Hradeckém,¹⁸ na Moravě pak na jihu brněnského kraje a na Valašsku.

V důsledku zesílení tlaku rekatolizace za vlády Karla VI. zesílila i emigrace do okolních protestantských zemí. Kromě Slezska, později Slezska pruského,¹⁹ utíkali lidé do Saska, hlavně do Žitavy a do nově vzniklých emigrantských lužických obcí Hennersdorfu, Gerlachsheimu a Gebharsdorfu, od roku 1722 do pietisticky zaměřené obce Herrnhutu, dále do Uher,²⁰ kde vzniklo emigrantské centrum například v Miškolci, Kaku a Tiszakeszi, a od 30. let do pruského Berlína a okolí.²¹

Významnou událostí 30. let 18. století v Čechách byla opočenská rebelie v roce 1732, kdy se 500 opočenských nekatolíků u své vrchnosti neúspěšně domáhalo náboženské svobody.²² Rebelie sice byla potlačena vojskem a 32 iniciátorů akce bylo uvězněno, ale dostatečně pokatolčit tuto oblast se habsburským panovníkům už nepodařilo. Pomoc hledali nadále čeští nekatolíci i v zahraničí. Suplikou, kterou předali v Řeznu Corpu evangelicorum (sboru evangelických knížat) zástupci nekatolíků ze severovýchodních českých obcí za podpory českého evangelického sboru v Berlíně, sice nedosáhli kýžených výsledků, alespoň však na náboženský útlak v českých zemích upozornili.²³

Za této situace se v roce 1740 ujala vlády Marie Terezie, které její snahu vládnout na výlučně katolickém území komplikovaly války s protestantským Pruskem, k jehož králi, jak už bylo řečeno, čeští a moravští nekatolíci hleděli s nadějí, že jim přinese svobodu vyznání. Marie Terezie však dál nekompromisně pokračovala v protireformační politice svého otce, byť už ne s takovou razancí. Pokračovalo pátrání po zakázaných knihách a tresty pro jejich majitele a šířitele, výsledky a zatýkání „kacířů“ a každého, kdo se pokusil nekatolickou vírou mezi lidmi šířit.²⁴ Aby nedocházelo k přílišnému úbytku pracovních sil na území habsburské monarchie

¹⁷ Mikulec, s. 44; K patentům Karla VI. tamtéž, s. 44-52 a Melmuková, s. 61-70.

¹⁸ Nešpor, Z. R.: Víra bez církve? Východočeské toleranční sektářství v 18. a 19. století, Ústí nad Labem 2004, s. 15, šlo zejména o kraje sousedící s nekatolickou cizinou.

¹⁹ Pruského od 40. let, většinu Slezska totiž ztratila Marie Terezie v roce 1742 ve válce s protestantským Pruskem o dědictví rakouské, Dějiny zemí koruny české II, s. 18-20.

²⁰ Přestože byly Uhry součástí habsburské monarchie, existovala zde vlivem složité politické situace dané geografickou polohou Uher alespoň omezená náboženská svoboda, Pánek, J.: Nástup rekatolizace ve střední Evropě, in: Sborník příspěvků z konference v Jičíně konané 10. září 1995, Pardubice 1995, s. 8-9.

²¹ Prusko bylo tolerantnější ohledně bohoslužebních řádů, pietisticky ladění emigranti z Čech zde byli svobodnější než ve striktně luterském Sasku, navíc Sasko bylo s postupem času přijímání emigrantů nakloněno čím dál méně, Hrejsa, Česká konfesse, její vznik, podstata a dějiny, Praha 1912, s. 610-614; V říjnu 1732 byl dokonce v Sasku vydán zákaz přijímat české emigranty, E. Štěříková, Běh života českých emigrantů v Berlíně, Kalich, Praha 1999, s. 44.

²² Hennersdorfský kazatel Jan Liberda tenkrát jednal s pruským králem o možnosti usídlení českých emigrantů z Hennersdorfu v tolerantnějším Prusku (čeští emigranti například při večeři Páně požadovali lámaný chléb, zatímco luterská praxe vyžadovala oplatku), přičemž se snažil o možnost přesídlení do Pruska ještě nekatolíků z východních Čech. Celá tato iniciativa byla neúspěšná, o čemž se opočenští nekatolíci (ale i nekatolíci z panství Nové Město nad Metují a Smiřice) nedozvěděli včas a v naději, že je pruský král podpoří požádali svou vrchnost o náboženskou svobodu, k tomu např. Kořán, I.: Opočenská rebelie roku 1732, Práce muzea v Hradci Králové 13, 1970, série B, s. 93-134

²³ Fiala, s. 96.

²⁴ Evangelíci v rané toleranční době v Čechách a na Moravě, kol. autorů, red. I. Burian, J. Melmuk, E. Melmuková, Praha 1995, s. 182-187.

vlivem emigrace a zavírání do žalářů, docházelo k tzv. transmigracím neboli přesunům nekatolického obyvatelstva do Sedmíhradska, začleněného do habsburského soustátí. Jedině na tomto území v rámci habsburské monarchie bylo nekatolické vyznání plně tolerováno.²⁵ Navíc musela Marie Terezie potlačovat hnutí tzv. blouznivců,²⁶ tedy nekatolíků, kteří se věroučně nápadně odklonili nejen od katolictví, ale i od luterství a kalvinismu.

Přesto nebylo možné nekatolickou menšinu obyvatelstva v Čechách a na Moravě potlačit a bylo třeba s ní počítat. Racionalistické osvícenské myšlení, které v 18. století zasáhlo Evropu i její panovníky²⁷ nakonec zabránilo Marii Terezii udržet katolické náboženství v dědičných habsburských zemích jakožto náboženství jediné. Události 70. let 18. století²⁸ jasně naznačovaly, že náboženská svoboda je nadosah ruky. Toleranci tří nekatolických vyznání, helvetského, augsburského a pravoslavní vedle katolicismu, náboženství privilegovaného, ale už ne jediného povoleného, zavedl syn Marie Terezie, císař Josef II. zanedlouho po její smrti, na podzim roku 1781.

Panství Nové Město na Moravě, Jimramov a Křižanov

Tato tři panství ležela na území tzv. moravského Horácka, které se rozprostírá na moravské straně Českomoravské vrchoviny.²⁹ Do roku 1783 patřila k brněnskému kraji, potom byla přivtělena ke kraji jihlavskému.³⁰ Zajímavá jsou z hlediska problematiky tajných nekatolíků tím, že jejich počet zde v 18. století zdaleka převyšoval celostátní průměrná 2%, na Novoměstsku tvořili nekatolíci kolem poloviny všeho obyvatelstva novoměstského panství.³¹ E. Melmuková řadí tuto oblast k tzv. centrálním oblastem tajného nekatolictví, tedy k oblastem, kde žilo nekatolíků nejvíce a kde po roce 1781 vznikly toleranční sbory.³²

Panství novoměstské, kterému se na následující stránkách budu věnovat nejvíce, vlastnil v 18. století brněnský ústav šlechtičen Maria Schul³³ a kromě Nového Města na Moravě k němu patřilo 26 převážně jazykově českých vsí: Petrovice, Dlouhé, Křídla, Olešná, Zubří, Pohledec, Maršovice, Rokytno, Studnice, Tři Studně, Fryšava, Svratka, Křižánky, Německé, Novosady, Milovy, Cikánka, Samotín, Krátká, Kadov,

²⁵ Melmuková, s. 11.

²⁶ Šlo většinou o lokálně vymezená hnutí uskupená kolem lidového náboženského učitele, už ve 40. letech to byli např. tzv. izraelité (podle židovských věroučných prvků) na Novobydžovsku (Rezek, s. 113-115), v 80. letech pak např. tzv. deisté v oblasti mezi Pardubicemi a Hradcem Králové a další. Kromě dobového označení blouznivci, které používal např. A. Rezek, se pro období po vydání TP setkáme ještě s výrazem toleranční sektáři (např. Nešpor) či nezařazení (Melmuková).

²⁷ Pod tlakem evropských absolutistických panovníků zrušil papež Kliment XIV. roku 1773 jezuitský řád.

²⁸ 1774 sepsali východočeští nekatolíci žádost pruskému králi Fridrichu II. o zastání v boji za svobodu náboženství, v roce 1777 se vzbouřili nekatolíci na Valašsku.

²⁹ Jeho hranice podrobně vymezuje J. F. Svoboda: Moravské Horácko. Stručný národopisný obraz, Jihlava 1940.

³⁰ J. Macek, V. Žáček: Krajská správa v českých zemích a její archivní fondy 1605-1868, Praha 1958.

³¹ Vycházím z počtu nekatolíků na panství v roce 1782 (in: Lidové hnutí náboženské ... příloha k SA XV., Valašské Meziříčí 1922, Přehled počtu osob na panství novoměstském k novému náboženství se přihlásivších, s. 35) a počtu všech obyvatel panství v roce 1763 (Radimský, J.: Sčítání lidu na Moravě v r. 1763, in: SAP 4, 1954, s. 141-197).

³² Toto rozdělení souvisí podle autorky s tím, kudy vedly tzv. informační trasy, po kterých spolu tajní nekatolíci komunikovali a kudy v roce 1782 putovala Moravou a Čechami zpráva o vydání tolerančního patentu. Jedna informační trasa procházela právě Českomoravskou vrchovinou, Melmuková, s. 99-100; Evangelici v rané toleranční době v Čechách a na Moravě, red. I. Burian, J. Melmuk, E. Melmuková, Praha 1995, s. 281.

³³ Předchozími vlastníky panství byli Páni z Lipé, páni z Pernštejna (kteří vlastnili i panství jimramovské a křižanovské), Vilém Dubský z Třebomyslic a kardinál z Ditrichštejna, L. Hosák: Historický místopis země moravskoslezské, Academia, Praha 2004, s. 74-67.

Kuklík, Vříšť, Líšná, Koníkov, Odranec a Věcov, které jsou od Nového města vzdálené od 3 do 25 km.³⁴ Panství Jimramov a Křižanov jsou panství sousedící s panstvím novoměstským na východě a na jihu. Na severu a západě sousedilo panství novoměstské s českým panstvím rychmburským a panstvím polensko-přibyslavským, která rovněž patřila k centrálním oblastem s velkou koncentrací nekatolického obyvatelstva.³⁵

Prameny a literatura

Pracovala jsem převážně s editovanými prameny. Hlavním podkladem pro mou bakalářskou práci je příloha 15. ročníku Selského archivu,³⁶ časopisu pro sbírání látky vlastivědné a drobnou práci archivní v československé republice, s názvem Lidové hnutí náboženské na Moravě v 18. a 19. století. Ta obsahuje nejrozličnější autentické doklady o nekatolících na moravském Horácku, a to především na novoměstském panství, ale i na panství Jimramov a Křižanov z doby předtoleranční, toleranční a potoleranční, nejvíce materiálu se však vztahuje ke 20. a potom k 80. letům 18. století. Jde o vyhlášky náboženských patentů, ustanovení v obecních rádech proti kacířům, nařízení rychtářům, seznamy zabavených knih, reversy ohledně víry, seznamy nekatolických rodin a jednotlivců na panství novoměstském z let 1782 a 1788 či toleranční přihlášky k nekatolickému vyznání v obcích Fryšava, Věcov, Zubří a Křídla, které jsou pro tuto práci cenným zdrojem informací o víře, věku i zaměstnání jednotlivých nekatolíků na panství. Příloha dále obsahuje záznamy z kroniky děkana Leopolda Pausy z let 1781-1797, výpisy z matrik a další písemnosti. Materiál posbírala a případně z němčiny přeložila redakce Selského archivu v čele s J. F. Svobodou, který se dějinami moravského Horácka po celý život zabýval. Většina těchto pramenů původně uložených v archivu Horáckého muzea v Novém Městě na Moravě, v novoměstském a křižanovském městském archivu či v archivu novoměstské fary, je dnes uložena ve státním okresním archivu ve Žďáru nad Sázavou.

K přiblížení věroučných prvků jsem použila edici Čtyř vyznání³⁷ a Opočenský memoriál, jediné explicitní vyznání českých nekatolíků 18. století.³⁸

Sekundární literatura zahrnuje jak přehledové práce týkající se období reformace a protireformace např. od J. Mikulce, J. Hanzala, J. Kadlece, E. Melmukové či F. Hrejsy, tak práce zaměřené úžeji, především na problematiku náboženských sektářů, jimiž se zabýval například A. Rezek či v dnešní době Z. R. Nešpor, dále na problematiku zakázaných knih, jde zejména o články M. E. Ducreux a M. Svatoše, k nimž jsem dále použila Konkordanci Koniášových klíčů Bedříšky Wižďálkové³⁹ a český a knihopis,⁴⁰ případně Koniášův Klíč z roku 1749.⁴¹ Kromě toho jsem

³⁴ Tamtéž, s. 74-75; Svoboda, P.: Novoměstsko, Tišnov 1997.

³⁵ Náboženské poměry na panství polensko-přibyslavském rozebírá ve své diplomové práci E. Novotná: Příspěvek ke studiu náboženského života tajných nekatolíků na polensko-přibyslavském panství v I. polovině 18. století, UJEP Ústí nad Labem 2003; K panství rychmburskému např. Hrejsa, F.: Čeští kacíři dvacet let před tolerancí, in: Reformační sborník I., Praha 1921, s. 159-184.

³⁶ Lidové hnutí náboženské na Moravě v 18. a 19. století, in: Selský archiv XV, Valašské Meziříčí 1922, příloha k ročníku (dále jen SA).

³⁷ Čtyři vyznání, red. F. M. Bartoš a kol., Praha 1951.

³⁸ Memoriál je obsažen v díle V. J. Klugara Katechyzmus, neb naučení Římsko-Katolické ... K zavírce pak: zmatených Pietystských Memorial, Praha 1746.

³⁹ B. Wižďálková: Příspěvky ke knihopisu. Konkordance Koniášových Klíčů, Indexu, Jungmanna a Knihopisu, Praha 1987.

⁴⁰ Knihopis českých a slovenských tisků od doby nejstarší až do konce XVIII. století, tisky z let 1501-1800, Praha 1939-1967.

pracovala také s nepostradatelnými publikacemi učebnicovými, především se Slovníkem křesťanské kultury,⁴² dále s Dějinami zemí Koruny české nebo s Dějinami dogmatu.⁴³ Výběr literatury by měl poskytnout možnost srovnání odlišných úhlů pohledů autorů různých vyznání a různých generací.

Na základě uvedených pramenů a literatury se pokusím v několika kapitolách přiblížit náboženské poměry na popsané části moravského Horácka v 18. století. Jednu kapitolu věnuji problematice zakázaných knih, které se našly u novoměstských nekatolíků ve 20. letech 18. století a které hrály v hnutí tajného nekatolictví nezanedbatelnou, ne-li ústřední roli. Další kapitolu věnuji kromě formálních okolností náboženské tolerance na panství hlavně víře lidí, kteří se po vydání tolerančního patentu přihlásili většinou k helvetskému vyznání a pokusím se přiblížit věroučné prvky, za kterými si stáli. K tomu mi poslouží hlavně jejich přihlášky před komisí. Poslední kapitola by měla přiblížit zaměstnání a sociální postavení těchto lidí, opět na základě přihlášek k nekatolickému vyznání na panství novoměstském z roku 1782, dále soupisu nekatolických rodin na panství novoměstském v roce 1788 a sekundární literatury.

⁴¹ A. Koniáš: Klíč kacířské bludy k rozeznání otvírající, k vykořenění zamykající, Hradec Králové 1749, vydání z roku 1729 jsem bohužel neměla k dispozici.

⁴² N. Lemařtřová, M.-T. Quinsonová, V. Sotová: Slovník křesťanské kultury, Praha 2002

⁴³ L. Berkhof: Dějiny dogmatu, Praha 2003.

Zapovězené knihy

Knihy hrály v životě českých a moravských nekatolíků velkou roli, zejména v téměř stopadesátiletém období po bitvě na Bílé hoře až do vydání tolerančního patentu, kdy byla nekatolická víra oficiálně povolena, a tudíž už nebylo psané slovo vesměs jediným prostředkem, jak si svou víru uchovávat a v jejím učení se vzdělávat.

Podle M. E. Ducreux měla kniha v 18. století důležité postavení v životě rolníků a drobných řemeslníků na venkově a v malých městech. Držiteli zapovězených knih byli podle výsledků všechny vrstvy této skupiny obyvatelstva, tedy lidé bohatí i chudí, podruzi, sedláci, chalupníci, zahradníci i rychtáři, ale zřídka učitelé a panští správci, kteří před nástupem do funkce skládali přísahu věrnosti katolické církvi.⁴⁴

Jaký význam tedy měla kniha pro venkovského člověka, oddaného jiné než povolené víře? Především mu pomáhala vyjádřit jeho myšlení a vytvořit si identitu, často představovala vyšší autoritu než farář, byla „absolutní pravdou a poznáním“⁴⁵ i oporou ve víře, kterou mohla sama vzbudit. Pozoruhodná je výpověď Alžběty, matky hospodářovy z Věcova, která nekatolictví s četbou spojuje: „*Na podzim Duch svatý mně k helvetskému náboženství přivedl a děti můj povídaly, abych se do toho dala. Ba, já nevím, já číst neumím.*“⁴⁶ Jako by četba (ať už bible nebo jiných knih) byla podmínkou nekatolictví. Přitom tito lidé ani nemuseli umět číst, aby měli ke knize takovou úctu a považovali ji za záruku své pravdy. Četba mohla být (a asi také většinou byla) kolektivní, knihy poskytovaly ekvivalent kázání. Hospodáři předčítali rodinám nebo i sousedům, takže i negramotní lidé často uměli texty nazpaměť a jako všem tehdejší čtenářům byla i jim četba „prostředkem k pochopení a rozluštění smyslu vlastní existence i okolního světa“.⁴⁷ Ve výpovědích, které mám k dispozici, se negramotnost hojněji, tj. v několika případech, vyskytuje ve vsi Věcov. Je ale možné, že o své negramotnosti lidé ve Věcově jen více mluvili, protože čtení považovali za něco skutečně důležitého. Například sedmdesátiletý podruh Tomáš Kosek uvádí: „*Již jsem v tom dost dávno, ale já číst neumím, jen jsem to sléchal.*“⁴⁸ Mimoto nebyla kniha jen majetkem duchovním, ale i hmotným, protože knihu lidé vnímali jako pravdu samu o sobě ve své konkrétní hmotné podobě, nemluvě o její z důvodu nákladné výroby vysoké tržní ceně, díky níž byla za časů nedostatku oběživa na venkově i jedním z platidel.⁴⁹ Řečené platí i o knihách katolických, nekatolíci měli doma nezřídka obojí druh literatury, přesně se však ze seznamů zabavené literatury dozvídáme pochopitelně jen o knihách katolickou církví zakázaných.

Někdy se nekatolíci na základě svého vztahu ke knihám sami odlišovali od katolíků jako ti, kdo umějí číst, a negramotné často považovali za katolíky, protože nejsou schopni porozumět knihám.⁵⁰ Kniha jako taková v držení prostého venkovana tedy

⁴⁴ M.-E. Ducreux: Čtení a vztah ke knihám u podezřelých z kacířství v Čechách 18. stol., in: AUC-HUCP 1992, XXXII, s. 51. Případ Václava Trubače z rychmburského panství (tamtéž) dokládá, že ne vždy správcům a učitelům tato přísaha v držení zakázaných knih bránila.

⁴⁵ Tamtéž, s. 73, jistou roli na přitažlivosti zakázaných knih pro lidi hrálo také právě to, že byly zakázané, takže přitahovaly i katolíky (tamtéž).

⁴⁶ Příznání k nekatolickému náboženství v obci Věcově (1782), in: SA, s. 113.

⁴⁷ Ducreux 1992, s. 77-78.

⁴⁸ Příznání k nekatolickému náboženství v obci Zubří (1782), in: SA, s. 112. Slyšet to mohl nejen někde doma předčítat, ale i od některého z předtolerančních neordinovaných kazatelů, kteří na Novoměstsku působili.

⁴⁹ Ducreux 1992, s. 73.

⁵⁰ Tamtéž, s. 59; J. Horský a Z. R. Nešpor (Typologie české víry raného novověku, in: ČČH 103, s. 69-75) ale upozorňují např. na významnou tradici katolických modlitebních knížek a tedy na „nepodloženost představ protestantské historiografie, že to byli především [...] tajní nekatolíci, kdo se věnoval písmáctví“.

nutně musela být pro misionáře a všechny katolické kněží pátrající po knihách důvodem k podezření z kacířství. Všechny výsledky otázky na knihy také obsahují. To, že si knihu prostý člověk sám nějak vyloží a svým způsobem jí porozumí,⁵¹ aniž by při tom byl někým korigován je to, čeho se stát i církve tolik bály. Vlastní čtenářova interpretace totiž mohla podlomit jejich autoritu.

Státní zásahy proti nekatolické literatuře a jejím šířitelům

Pátrání po závadných nekatolických knihách bylo výslovně státem nařízeno, a to zejména za vlády Karla VI. (1711-1740), kdy byli podle Antonína Rezka „nekatolíci pronásledováni hůře než v XVII. věku za obou Ferdinandů“. K tvrdému postupu proti jinověrcům vedlo Karla VI. přesvědčení, které sdíleli i další evropští absolutističtí vládcí, totiž že dobře fungující stát musí být založen na jednotě víry. Náboženství pak mělo prostřednictvím církve jakožto určitého druhu policejní instituce sloužit k politickým účelům.⁵² Přitom však měla církev plnit čistě svou funkci rozpoznávat zločin a usvědčovat ze zločinu proti státu⁵³ v podobě vyznávání a šíření kacířství, samotné rozsudky a tresty pak byly v kompetenci státu.

Kromě tohoto přesvědčení byl tvrdý postup vyvolán také znepokojujícími zprávami o neustálém bujení kacířství, zejména mezi selským lidem, podporovaným souvěrci z protestantské ciziny. Z těchto důvodů vydal Karel VI. své mandáty, které se ve velké míře týkaly právě nekatolických knih.⁵⁴ První patent z 10.12. 1717 byl namířen proti náboženským emisarům, přicházejícím do Čech ze sousedních států, kde byla nekatolická víra povolena, přičemž v Čechách i na Moravě šířili kacířské bludy a přinášeli pro katolickou víru zhoubné knihy, které měly tímto vrchnosti zabavovat. Podobný patent, který uvedená nařízení ještě zostroval, byl na základě císařského reskriptu ze 3. 3. vydán 15. 3. 1721. V něm bylo všem, kdo do Čech přivezou nekatolickou literaturu, vyhrožováno konfiskací zboží a trestem smrti: „*Rozliční kramáři, podobně v krajích a plátně handlující lidi, též mnozí poslí, takové knihy skrze zapověděný postranní cesty vprakticirují (dovážejí – pozn. Mikulec), s nimiž ne v veřejných hospodách, nýbrž v privatních sousedských a sedlských domích, aby své zboží přes noc prodati mohli, noclehují a podobné knihy sami od sebe v domích s svévolným způsobem ležeti nechávají, i také na jarmarcích rozdávati obyčej mívají. [...] kdo by takové knihy s sebou přinesl, na hrdle trestán a denunciantovi neb udavateli nějaká odměna dána býti má.*⁵⁵ Z úryvku vidíme, jak patent podporoval udavačství, takže pašování knih se stávalo stále nebezpečnějším. Patent z roku 1721 byl až do roku 1746 každoročně obnovován.⁵⁶ Důležitý byl také guberniální patent z ledna 1726, namířený ještě přísněji proti nekatolíkům vůbec. Patent ukládal, že každý poddaný usvědčený z kacířství bude potrestán jednoroční těžkou obecní prací, pokud by se ani potom své bludné víry nevzdal, měl práci vykonávat ještě druhý a třetí rok, poté následovalo vypovězení ze země a při případném návratu provinilce trest smrti. Ten, kdo by se navrátil ke katolictví a znovu odpadl, měl být na neurčito poslán na galeje. Slabí a nemocní měli být v tomto případě vymrskáni a vypovězeni ze země, jejich statky měly připadnout vrchnosti. Kacířští učitelé, kazatelé a podobní měli být odevzdáni apelačnímu soudu a popraveni a na toho, kdo

⁵¹ Ducreux 1992, s. 71.

⁵² Rezek, s. 62-3.

⁵³ Za zločin proti státu bylo kacířství vyhlášeno Josefem I. už roku 1707, Melmuková, s. 63.

⁵⁴ Tamtéž.

⁵⁵ Mikulec, s. 44-45.

⁵⁶ Rezek, s. 64.

takové lidi udal, opět čekala peněžitá odměna. Zostřen byl také postup proti šířitelům nekatolických knih, kteří měli být hned popraveni a k tomu se zvýšila odměna pro jejich udavače. Zároveň měly na katolickou pravověrnost poddaných podobným způsobem dohlížet vrchnosti.⁵⁷ Děti kacířských rodičů jim měly být odňaty a byla ustanovena již zmíněná přísaha pro vrchnostenské úředníky. Jakkoli byla tato nařízení přísná, k popravám většinou nedocházelo a míra dodržování těchto nařízení se kraj od kraje lišila.⁵⁸

Dohled nad poddanými ohledně jejich pravověrnosti se nevyhnul ani moravskému Horácku. Jak vypadalo pátrání po knihách, které měli na starosti hlavně faráři a katoličtí misionáři, by nám mohl přiblížit případ z Jimramova, z března roku 1724. Vzhledem k tomu, že byla stížnost vůbec podána, lze usuzovat, že podobně krutý přístup k podezřelým ze strany katolických duchovních nebyl v té době obecnou normou. Nelze však ani vyloučit možnost, že takový přístup nebyl ojedinělý, vezmeme-li v potaz horlivost některých z nich při potírání kacířství.

V Jimramově se v březnu roku 1724 zřejmě vyšetřovala stížnost na místního kaplana⁵⁹ (pravděpodobně jménem Pavel Ondřejec) a uvedené výpovědi měly sloužit jako dostatečný důkaz o nezbytnosti kaplanova odstoupení. Svědci totiž hovořili o slovním i fyzickém násilí. Například Mařena Musilová vypověděla, že po ní kaplan chtěl velkou knihu, hledal ji a nadával jí při tom, že je „*bestie zapsaná v bratrstvu*“. Co následovalo, když mu na to odpověděla, že je „*zapsaná do knihy života věčného*“, popsala takto: „*A tu von se na mně skrz to rozhněval a bil mě baštounem; ale čtyřikrát mě s ním udeřil; více-li, to já nemůžu pamatovati [...] A potom jen předce tu knihu po mně chtěl mít. Já sem jemu mluvila, že všechno zvodvírám, aby ji sobě hledal. A taky sem zvodmykala. A tu ji všude sobě po komoře hledal, v truhle, špižimi, v posteli. A když tam nitc nenašel, přišel zas z tej komory do setnice a rozhněval se a bil mně zas po druhý. [...] A von zase šel do setnice, dal se zas do bití Kateřiny, dcery mej, a muže mého, až se vochnul. [...] Potom šel od nás přímo do kostela sloužit mši.*“⁶⁰ Ostatních 12 výpovědí z Jimramova je ohledně způsobu pátrání po knihách velmi podobných, někdy chodil kaplan s hejtmanem, jehož chování bylo podle výpovědí neméně agresivní. „*Velkou knihu*“⁶¹ hledali také u manželů Jana a Roziny Jakobousových z Daňkovic. Jan se přiznal, že ji má ve stodole na patře: „*A tu než šli do stodoly, spišejác chtěli jíti do chlíva.*“ Když jim v tom jeho manželka chtěla zabránit, „*p. kaplan se rozhněval a tu ji jedenkrát holí udeřil, až na 8 dní nemocná zůstala [...] A potom teprva dráb šel i voni se mnou do stodoly a zůstali stát na mlatě a já sem pro tu knihu musil na patro slésti. Při tej knize byla tam taky jedna krabice nějakýho knihaře jmenovanýho Kuřádka, kterou von mně dal skladovati.*“⁶²

Nutno podotknout, že faráři byli lidé různých povah, a tak docházelo i k opačným případům, kdy byla farářům vytýkána ze strany katolické církve přílišná mírnost. To byl případ i římskokatolického faráře Ludvíka Reše v Novém Městě na Moravě, který se musel v roce 1747 zodpovídat před konzistoří z toho, „že není dost důsledný a

⁵⁷ J. Petráň a kol.: Dějiny hmotné kultury 2. díl, 1. část, Praha 1995; Ustanovení rytíře Jana Josefa ze Švalbenfeldu z roku 1724 proti nekatolíkům na panství Křižanov viz PŘÍLOHA 1.

⁵⁸ Rezek, s. 63-65; Podle J. Kadlece se podle těchto patentů skutečně postupovalo hlavně ve východních Čechách, Kadlec, s. 144.

⁵⁹ Z městské knihy jimramovské, in: SA, s.73.

⁶⁰ Tamtéž, s. 76.

⁶¹ Kateřina Marková hovoří o velké knize Filadelfii, mohlo by se jednat o Jiříka Tesáka Mošovského Philadelphia: Kázání na žalm 133, o svornosti bratrské, Praha 1616 (Wižďálková, s. 1096, Index knihu označuje za nenapravitelně kacířskou (hvězdičkou); podle Knihopisu 16.104 nezjištěn žádný výtisk).

⁶² Výpověď manželů Jana a Roziny Jakobousových z Daňkovic, in: SA, s. 78.

přísný ve vyhledávání a odnímání kacířských knih. Po výslechu byl uvězněn ve Vyškově, kde také 9. února 1750 zemřel.⁶³

Charakteristika a původ zakázaných knih

O jaké knihy se ale většinou jednalo? Jakého byly původu a jak k nim lidé přicházeli? Pokud se jedná o druh zabavených knih, nejčastěji šlo o biblickou literaturu. Kromě celých biblí⁶⁴ měli lidé doma jen její části. Nový Zákon spolu se Žalmy a Kazatelem byl rozšířenější než celý Starý Zákon a celé bible, dále šlo o ruční knížky a sumáře. Ostatní zabavené knihy z Nového Zákona vychází, velmi oblíbené byly zpěvníky neboli kancionály, které obsahovaly i modlitby a základy katechismu. Duchovní písně byly velmi přitažlivé, protože se jich mohli účastnit i lidé negramotní. Ti se touto cestou seznámili s textem, který si nedokázali přečíst a který potom často uměli nazpaměť. Zpěv tak tvořil významnou část nekatolické náboženské praxe.⁶⁵ Mezi zabavenými knihami nacházíme dále katechismy, konfese,⁶⁶ modlitební knihy a postily, případně různé letáčky a rukopisné lístky. M. E. Ducreux hovoří o průměrném počtu dvou či tří knih na jednu venkovskou domácnost.⁶⁷

Stáří i původ knih jsou různé. F. Hrejsa uvádí s odkazem na A. Podlahu seznam často zabavovaných knih ve druhé polovině 18. století,⁶⁸ nejčastěji šlo o staré české předbělohorské tisky,⁶⁹ dále o zahraniční tisky, zejména žitavské, vypátrány byly také knihy vytištěné v 17. století v německých tiskárnách na popud českých kněží v emigraci. Nejvýznamnějšími německými tiskařskými centry 18. století byla města Žitava, Berlín, Halle, Lipsko a Drážďany, čeští exulanti tiskli také v Lubně a později ve slezském Břehu.⁷⁰

Tituly vytištěné u nás v době předbělohorské jsou zpravidla v seznamech zabavených knih rozmanitější, zahraničních titulů je zase více co do počtu výtisků. Drtivá většina zabavených knih je v češtině.⁷¹

Knižní fondy nekatolíků včetně těch, kteří obývali moravské Horácko, byly zčásti tvořeny knihami předbělohorskými, které lidé zdědili po rodičích nebo jiných příbuzných a které si buď po desetiletí uchovávali doma, nebo je od někoho později koupili, a zčásti knihami novými od českých exulantů i zahraničních protestantských kazatelů. Knihy byly neustále v oběhu, půjčovaly se, vyměňovaly, prodávaly a kupovaly, zájem byl jak o staré české knihy,⁷² tak o novinky pašované do Čech z nekatolické ciziny, především ze Saska, Uher, z Pruska a pruského Slezska. Co se týče náboženského zaměření, byly to zpočátku 18. století tisky lutersko-pietistické,

⁶³ Melmuková, s. 86.

⁶⁴ Sborník Evangelíci ... 6 uvádí na s. 293 bible, které se užívaly v posledních 20ti letech před tolerancí ve východních Čechách a na Dačicku: bible bratrská – šestidílka, Melantrichova, česká nebo staropražská z r. 1613, hallská, drážďanská a vydaná v Brysku 1715.

⁶⁵ Ducreux 1992, s. 74-75.; Evangelíci ... 6, s. 294-296.

⁶⁶ Hrejsa (1912, s. 634) konfese za příliš žádanou literaturu mezi českými nekatolíky nepovažuje: „Mezi tajnými evangelíky patrně zanikal určitý zájem konfessišní, a zůstala jen veliká náboženská touha rázu všeobecně evangelického.“

⁶⁷ Ducreux 1992, s. 66.

⁶⁸ Hrejsa, pozn. 7 na s. 634-6.

⁶⁹ Nejvýznamnějším tiskařem u nás byl v té době Daniel Adam z Veleslavína (1546-1599), zeť Jiřího Melantricha z Aventýna, po němž převzal tiskárnu na Starém městě pražském, Knihopis II, 8. díl, s. 154.

⁷⁰ Ducreux 1992, s. 67; Fiala, Temno, doba Koniášova, Praha 2001, s. 58.

⁷¹ Podle M. E. Ducreux (Kniha a kacířství, způsob četby a knižní politika v Čechách 18. století, in: Literární archiv 27, 1994, s. 73-74), která zkoumala seznamy knih zabavených v pražské diecézi.

⁷² Lidé se snažili nahrazovat ztráty vzniklé odnímáním a likvidací zabavených knih. Tisky české reformace bylo velmi těžké sehnat, a tak vznikaly ruční opisy těchto děl, Evangelíci ... 6, s. 296.

později se mezi českými tajnými nekatolíky začaly šířit tisky kalvínské.⁷³ V Čechách a na Moravě existovaly dva druhy trhu s knihami: vnitřní, kdy knihy kolovaly mezi příbuznými a sousedy vesnických komunit, a vnější, kdy knihy do vesnic přinášeli různí pocestní. Většinou to byli lidé, kteří se mohli z panství na panství pohybovat a zdržovat se zde bez podezření, tedy překupníci plátna a nití, vojáci vysloužilí i ve službě,⁷⁴ tovaryši na velkém vandru, uprchlíci z panství, tuláci a také lidé, kteří se za výše uvedené záměrně vydávali, třeba emisaři z ciziny, mezi nimiž bývali čeští emigranti nebo predikanti procházející krajem. Tito lidé buď bydleli v cizině, nebo v Čechách a do ciziny se pro knihy vydávali.⁷⁵ Kazatelé přicházející z ciziny a jejich knihy měli určitý vliv na náboženské smýšlení místních lidí. A. Rezek přikládá velký význam vlivu lutersko-pietistických kazatelů Kristiána Davida a Jana Liberdy, kteří v Čechách působili ve 2. a 3. desetiletí 18. století a podnítli další náboženskou emigraci z Moravy do saského Herrnhutu, sídla lutersko-pietistické komunity.⁷⁶

Knihy zabavené na panství novoměstském roku 1729

Jaké tituly byly oblíbené mezi nekatolíky na panství novoměstském se dozvídáme z následujícího seznamu, vyhotoveného 14. února 1729 novoměstským purkmistrem. Takový seznam byl následně zaslán královskému tribunálu, který vydal krajskému hejtmantu nařízení o dalším postupu. Výsledky celého líčení se podle redakce Selského archivu zřejmě nedochovaly. Ve stejném roce, kdy byly zabaveny tyto knihy, vydal jezuitský misionář Antonín Koniáš pro takové příležitosti poprvé příručku s názvem *Klíč kacířské bludy k rozeznání otvírající, k vykořenění zamykající*, podle níž se měli faráři a misionáři při pátrání po knihách nadále řídit. Za zvlášť nebezpečné považoval Koniáš staré české tisky vydané v letech 1414-1620. Ke knihám přidával tři různé značky: 1. *cl.*, což znamenalo, že autor či tiskař je kacíř první třídy (*primae classis*), značkou *cor.* a uvedením jednotlivých stránek či pasáží upozorňoval Koniáš na knihy, které je možné opravit a knihy potom navrátit majitelům. To byla ovšem práce dost náročná, a tak se knihy lidem už většinou nevracely.⁷⁷ Hvězdičkou * potom označoval tisky neopravitelné a tudíž nehodné zachování.⁷⁸ Takových je v Klíči drtivá většina. Některé knihy nejsou označeny nijak. V tom případě se měli faráři a misionáři mít na pozoru, brát knihu jako podezřelou a následně sami posoudit, zda je to kniha závadná, dopsat k ní příslušnou značku, případně uvést listy, které by se mohly opravit.

⁷³ F. Hrejsa, Čeští kacíři 20 let před tolerancí, in: Reformační sborník I., Praha 1921, s. 191, ohledně pozdějšího příklonu českých nekatolíků k reformované církvi hovoří Hrejsa o vlivu berlínských emigrantů přihlásivších se k tamní reformované církvi na české tajné nekatolíky v 60. letech 18. stol.

⁷⁴ Právě kvůli pašování knih vojáky byl v červenci r. 1763 vydán zvláštní patent, který nařizoval přísnou prohlídku vojáků na hranicích, Fiala, s. 164.

⁷⁵ Evangelíci ... 6, s. 296; Ducreux 1992, s. 67.

⁷⁶ Rezek, s. 68-79.

⁷⁷ Ducreux 1994, s. 69.

⁷⁸ I u těchto knih někdy uváděl nejzávadnější listy či pasáže a takto vysvětlil proč: „*Mjsto podezřelé / neb nakažené proto sme poznamenali / gakoby ta Knjha na žádném giném mjstě nakažená / neb podezřelá nebyla. Nybrž proto toliko / aby se dokázati mohlo / že zapověděná gest. Aníž tím aumyslem list / blud neb pohorssenj obsahujcý poznamenáný gest / gakoby dosti na tom bylo / aby se takový list bludný vytrhl a ostatjí Knjha zachowati mohla. Neb se to w knjhách od kacyřů vydaných / a o náboženstwj gednagjcých, gakož i w těch, které hwězdičkau * poznamenané sau / dokonce nedowoluge.*“ Jak vysvětluje Koniáš dále, nedovoluje se to proto, že si lidé potom tyto vytrhané tisky většinou sehnali znovu. Proto bylo podle něj lepší knihy zničit úplně. Koniáš, A.: Klíč kacířské bludy k rozeznání otvírající ... , Hradec Králové 1749, s. XCI-XCII.

V roce 1749 vyšlo druhé vydání Klíče,⁷⁹ které se kromě rozšířeného rejstříku od prvního příliš neliší. V roce 1770 vyšel už po Koniášově smrti na popud arcibiskupa Příchovského obsáhlejší *Index librorum prohibitorum*, který se opíral o oba Klíče a byl rozšířen zejména o stará česká předbělohorská díla.⁸⁰

Na panství novoměstském bylo v roce 1729 zabaveno celkem 20 knih,⁸¹ z toho jedenáct v Novém Městě, dvě v Křídlech, dvě v Olešné, po jedné v Německém, v Křižánkách a ve Svatce a dvě v Herálci. Z toho neidentifikovaných, neboť není uveden titul, autor a většinou ani místo a datum tisku, „jsouc to vytržené“, jich je šest, ostatní mají titul, takže i když většinou není možné zjistit konkrétní vydání knihy, její autor a obsah se víceméně určit dá. Většinou jde o knihy tištěné za hranicemi Čech a Moravy, v Žitavě, Drážďanech, Žilině a Trenčíně. Mladší vydání se od starších kromě typografických změn liší zpravidla vysvětlením, proč byla kniha znovu vytištěna, často jsou obsáhlejší, bývají přidány další (například nově přeložené) písně, modlitby a výklady. Uvedené tituly jsem hledala v Knihopise a v Konkordanci B. Wižďálkové, případně poté ve druhém vydání Koniášova klíče z r. 1749, a tak jsem se pokusila alespoň částečně identifikovat zabavené tituly:

V Novém Městě na Moravě našli u Andrea Hudečka, novoměstského radního, v truhle jeho manželky *Wysvětlenj křestianského katechysmu v Osmi Kázánjch zawřené. W němž sprostně se ukazuge / w kterých Artikuljch geho Kalwjni s námi Ewangelitskými na odporu gsau / a gey zfalssowati chtěgj. Učiněné skrze Polikarpa Layzera. ...*⁸² Knihopis uvádí drážďanské vydání tohoto titulu z roku 1606, tedy z doby předbělohorské, v Klíči je kniha pochopitelně označena hvězdičkou jako natolik kacířská, že ji nelze opravit.⁸³

Dále u Mandelíka, souseda, kromě nezjištěného titulu *Summaria*, vydaného Janem Straněnským⁸⁴ a tištěného v Žitavě, byly nalezeny *Každodennj Modlitby horliwé / z Pjsem swatých wybrané [...] wydané od Martina Wolffiusa*⁸⁵ ..., tištěné u Jana Dadana⁸⁶ v Žilině. Knihopis uvádí takové tisky z roku 1670 a 1673, u nichž ovšem nebyl zjištěn žádný výtisk.⁸⁷ U Mendelíka byla dále nalezena bez udání místa tisku *Nábozných křestianůw Ručnj knjžka [...] do českého Gazyku přeložena od W.[áclava] G.[leycha]*⁸⁸ Knihopis uvádí několik vydání, v tomto případě by připadalo v úvahu žitavské vydání z roku 1709 (jehož nebyl zjištěn žádný výtisk), 1716, nebo 1718,⁸⁹ v Klíči je i toto dílo označeno hvězdičkou.⁹⁰

U Martina Smejkala, též souseda, pod titulem W.G.B.⁹¹ bylo nalezeno *Gadro wssech modliteb W Prosbě / Modlitbě / Žádosti a Djkčinenj / za wssecky Lidj /*

⁷⁹ Jeho titulní list viz PŘÍLOHA 2.

⁸⁰ Wižďálková, s. III – XIII.

⁸¹ Seznam na panství novoměstském zabavených závadných knih, ..., in: SA, s. 27-31.

⁸² Leyser, Polykarp (1552-1610), německý doktor bohosloví, Knihopis, 4. díl, s. 300.

⁸³ Knihopis 4843; Wižďálková, s. 459.

⁸⁴ Český utrakvistický spisovatel, překladatel, vydavatel a autor předmluv a úvodů, Knihopis, 8. díl, s. 154.

⁸⁵ Též Volfius, Wolffius, evangelický kněz a senický občan v 2. polovině 17. století, Knihopis, 8. díl., s. 40.

⁸⁶ Ján Dadan, žilinský tiskař, byl synem českého exulanta, českobratrského kněze, po němž tiskárnu fungující od roku 1665 převzal, J. Repčák: Preklad dejín knihlčiarstva na Slovensku, Bratislava 1948, s. 70-73.

⁸⁷ Knihopis 17.004, 17.005; Klíče tyto modlitby neobsahují, uvádí je až Index, a to s hvězdičkou a také značkou 1. cl. Martin Volfius byl tady považován za kacíře první třídy, Wižďálková, s. 1116.

⁸⁸ Václav Kleych, rolník z Lažan u Litomyšle uprchl do Žitavy r. 1705, kde začal tisknout knihy, které potom pomocí emisarů nebo i sám šířil v Čechách a na Moravě, jeho tisky byly určeny i do Slezska a Uher (Fiala, s. 56-58).

⁸⁹ Knihopis 4111 – 4113; Wižďálková, s. 696, Klíče obsahují vyd. z r. 1709, 1716, 1718, (1729, 1742).

⁹⁰ Wižďálková, s. 534, 696.

⁹¹ Ve jménu Božím.

wewsselikem Stawu / wewssech Potřebách / každého Času [...] , do Čzeske Ržeči přeložene Od Danyele Stranskeho“,⁹² v Žitavě u Michala Hartmana tištěná - zřejmě dílo z roku 1706, i toto nenapravitelně závadné.⁹³ U Smejkala našli ještě nějakou knihu „bez titule a authora“ tištěnou v Trenčíně u Václava Rokala a již zmíněné *Modlitby gorlive s Pjsem swatých wybrané ...*, také tištěné u J. Dadana v Žilině, a nakonec ještě jednu knihu „bez titule a authora a jména“.

U Martina Borovičky našly nezjištěné *Žalmy*, u podruhyně Juránkové *List neb spiesek starych Bratřj dáwno (1503) udělaný / s předmluwau obssirnau wssak potřebnau. Kterýž se nynie znouu zp[ř]čin nynieyssjch proti Bratrziym Kniežskych psanij wydawa. 1542 starssj Bratřie kteréž omylně Pikharty nazywagj ...*, bratrský tisk zřejmě z roku 1542, knihopis jiné vydání neuvádí.⁹⁴ U Jozefa Tovy, souseda, našli bez titulu a autora jakousi závadnou knihu tištěnou „v Starém městě praském na den památný a slavný mistra Jana z Husince, věrného v Čechách apoštola božího, 1547 u Jiříka Pozdělovského.“

V obci Křídla, u rychtáře, byly nalezeny *Pjsně duchownj ewangelitske ...* s podpisem pod předmluvou: „Starší kněží a služebníci Kristovi v jednotě bratrské, bez jiného outhora a jména, ku konci pak figura Jana Husi s nápisem: Základ pře mistra Jana Husa s[vaté] paměti, z kněh jeho vybraný“. Nedostatečné informace nás zavádějí hned k několika vydáním. Klíče obsahují hvězdičkou označené vydání z roku 1618,⁹⁵ toto vydání však neobsahuje podobiznu mistra Jana Husa, kterou zabavená kniha podle novoměstském seznamu obsahovala. Bohužel nevíme, kde byla kniha vytištěna, velmi pravděpodobné však je, že se jednalo o český tisk z předbělohorské doby.⁹⁶ U rychtáře dále našli knihu *Wogenská Auprava Krále Dawida ...*, „bez titule a jména, kde tištěna jest“, kterou uvádějí oba Klíče, Klíč II. s hvězdičkou, konkrétně je jako závadný uveden žalm 19. a 120. s vysvětlením.⁹⁷

Ve vsi Olešná bylo Janu Kuncovi zabaveno *Zrcadlo pobožnostj / z Příkladu oswjcenych a v Pjsmě Swatem poznamenanych [...] Ženskemu pohlawj předstawené. To gest Modlitby ke wssem Čzasum a přjhodám ženskeho pohlawj spořádané od Mikulásse Kyncla, Kněze Ssimbachskeho*, „bez jména, kde tištěna jest“.⁹⁸ Ve vsi našli ještě jednu zapovězenou knihu, a to u Jana Havliše, bohužel však bez titulu a autora, stejně tak našli jednu neidentifikovanou knihu v Německém a jednu ve Svratce. O té svratecké je známo pouze to, že byla vytištěna v Žitavě u Michala Hartmana.

V Křižáncích našli opět již zmiňovaný Žitavský tisk *Gadro wssech Modliteb ...*, a nakonec v Herálci byly zabaveny dvě knihy, jedna bez titulu a autora u Jana Musila a druhá u Matěje Doležala s názvem *Kaspára Moteschitzkyho Ručnj Knjžka w njž se zdržugj nejwybranějšssj Modlitby / Prosby a Žadostj; ...* „ s podpisem pod

⁹² Daniel Stránský, roku 1709 byl kazatelem při těšínském „chrámu milosti“ a působil také jako cestující kazatel v Čechách a na Moravě, Melmuková, s. 76; Kaspar Neumann (1648-1715), jenž modlitby posbíral, byl německý pastor, autor kázání, zpěvníků a asketických spisů, Knihopis, 5. díl, s. 147; Titulní list a ukázka z díla viz PŘÍLOHA 2 a 3; *Gadro wssech Modliteb ...* dále jako Jádru (všech modliteb).

⁹³ Wižďálková, s. 74, 342, podle Klíčů pochází toto dílo z roku 1706, s hvězdičkou; Knihopis 6164, 6165.

⁹⁴ Knihopis 5023; Wižďálková, s. 885, titul uvádí pouze Index, a to s (od Koniáše převzatou) hvězdičkou.

⁹⁵ Wižďálková, s. 450.

⁹⁶ V knihopise pod uvedeným titulem (12861 – 12872) popisu přesně neodpovídá žádný, buď je jiný text pod předmluvou, nebo chybí podobizna Jana Husa. Všechny uvedené tisky ale pocházejí z tiskáren Českých bratří v Ivančicích nebo v Kralicích a jsou z let 1564-1618. Je tedy pravděpodobné, že z této doby a z jedné z bratrských tiskáren pochází i tisk zabavený v Křídlech.

⁹⁷ Knihopis 1.574: ... *Aneb Žalmowé Dawida Swatého, Krále Izraelského ...*, v *Starám Městě Pražském, u Dědicůw Danyele Adama z Weleslawjna. 1604*; Wižďálková, s. 681-2.

⁹⁸ Knihopis (4634) místo tisku také neuvádí. Mohlo by jít o vydání z roku 1707, Wižďálková, s. 395. Titul je označený hvězdičkou a jako závadný je uveden list 304.

předmluvou druhou M.J.G.D.,⁹⁹ bez oznámení, kde tištěna.“ Tady k připsání hvězdičky vedle titulu zřejmě stačilo samotné jméno autora.¹⁰⁰

Závěr

Z dvaceti zabavených knih mají spolehlivě alespoň čtyři předbělohorský původ, z toho jsou tři tisky české a jeden žitavský. Starší tisky si lidé asi předávali z generace na generaci už od předbělohorské doby, v každém případě si ale také obstarávali knihy nové. Ze čtrnácti tisků, jejichž původ je nám známý, jich je deset zahraničních. Převažují tisky žitavské, jichž je šest, jeden tisk je z Drážďan, jeden z Trenčína a dva ze Žiliny, většina z nich pochází z počátku 18. století. Alespoň zprostředkované styky s cizinou, především s luterským Saskem, jsou zde tedy prokazatelně doloženy. Tyto tisky české reformace a novější tisky luterské snad můžeme považovat za jeden z pramenů věrouky nekatolíků na moravském Horácku.

Uvedený seznam je svým způsobem unikátní, stejně jako seznamy na jiných panstvích. Příčinou toho byla uzavřenost panství daná obecně nízkou mobilitou venkovského obyvatelstva, které jen zřídka udržovalo kontakty překračující hranice jedné farní obce či rychty.¹⁰¹ K tomu je zapotřebí vzít také v potaz, nakolik riskantní byla zvláště ve 20. letech 18. století činnost kolportérů knih, takže nové knihy asi nemohly do jednotlivých oblastí putovat příliš často.

Způsob obstarávání knih nám může přiblížit výslech Jakuba Horníčka z Křižanova (panství Křižanov) z roku 1724, který pro svou víru a knihy strávil tři roky ve vězení. Jakub Horníček byl tkadlec, toho času šedesátiletý cechmistr a našly se u něj čtyři závadné knihy: jedna bible a troje modlitby, dvoje tištěné v Žitavě a jedny v Trenčíně. O tom, jak ke knihám přišel, vypovídá: „*Bibli jsem koupil po neboštíkovi mém očimovi, jednu knížku od jednoho zde na panství ležícího vojáka Ignatia za 1 zl. 30 kr., a ty druhý jsem koupil od jednoho mlynáře cizího, kterej je zde prodával po 51 kr.*“¹⁰² Horníček zřejmě nebyl v obstarávání zakázaných knih žádný začátečník. Jeho syn Šimon například uvedl, že doma „lutriánský knihy“ měli a že hrnčíř Kristián přinesl jednu zvenku, že v ní ale nikdo nečetl a že podle otce byla česká.¹⁰³ Zapírání bylo u výslechů běžné, Jakub Horníček se dokonce pokusil nějak nevinně vysvětlit, proč před příchodem faráře vyhodil jednu knihu z okna, aniž by ovšem údajně znal její obsah. Kromě toho, od koho knihy koupil, dozvídáme se od Horníčka také zajímavou informaci o ceně takových knih. Obecně se ceny knih v 1. polovině 18. století pohybovaly v rozmezí mezi 9 krejčary a 5 zlatými, pro chudou rodinu to byly často skutečně velké výdaje. O tom, nakolik si lidé svých knih cenili, vypovídají slova jistého Matěje Hlaváčka, který si v roce 1753 vzpomíná, „že před osmi lety jeho otec získal Nový zákon výměnou za tele“.¹⁰⁴

⁹⁹M.J.G.D. = M. Jan Jiří Dolanský, syn českého exulanta, v letech 1689-1718 první řádně ustanovený duch. správce české exulantské obce v Žitavě, Knihopis 3. díl, s. 78; Vydání, která by podle Knihopisu připadala v úvahu, jsou uvedena pod čísly 5956 - 5959 a jsou z let 1694, 1708 (dvě různá vydání), známý je i tisk z roku 1719, ale exemplář zůstává nezjištěn. Místo tisku uvedeno není, ale pravděpodobně se jedná o tisky žitavské.

¹⁰⁰Motěšický, Kašpar, pocházel ze slezského Těšína, mimo jiné kazatel české osady v Žitavě, Knihopis 5. díl., s. 202.

¹⁰¹Petráň, s. 401-2.

¹⁰²Soudní výslech kacíře Jakuba Horníčka z Křižanova, in: SA, s. 6-9.

¹⁰³Výslech Šimona Horníčka jako svědka, in: SA, s. 9-10.

¹⁰⁴Ducreux 1992, s. 68.

Zakázané knihy na panství novoměstském v pozdějších letech

E. Novotná se ve své diplomové práci zmiňuje o jistém Tomáši Batíkovi¹⁰⁵ ze sousedního polensko-přibyslavského panství, který v roce 1755 vypověděl, že nakupoval kacířské knihy v Žitavě „od bednáře, kterej handluje v knihách českých“ a mimo jiné je donášel také do Nového Města na Moravě. Spolu s Václavem Čoudilem, jehož otec před časem utekl do Saska, údajně šířil na českomoravském pomezí i tisky z Drážďan a Lužice. V 50. letech byli z šíření nekatolických knih podezřelí také Antonín Ráček a Jan Rosypal z téhož panství. První z nich utekl na Slovensko, kde se oženil a odkud potom chodil prodávat tabák a přinášel s sebou i zakázané knihy do Čech a na Moravu. Dopaden byl v roce 1756 ve vsi Kuklík na panství novoměstském a v Novém Městě n. M. byl pak vsazen do vězení. To dokazuje, že čilá prodejní síť nekatolických tisků, o níž autorka práce hovoří, zasahovala i sem a že zájem o nekatolickou literaturu na moravském Horácku, tedy alespoň na panství novoměstském, byl živý i ve druhé polovině 18. století. O existenci zakázaných knih na panství svědčí i proces v časlavském kraji vedený s kacíři chovajícími doma zakázané knihy (na panství polenském, ale zasáhl i panství novoměstské a aušperské) v letech 1767-1771. Mezi šestadvaceti provinilci byl i zedník Václav Zabský z Herálce, u nějž doma našli dva Špalíčky, Přípravu k stolu P. obojí, Postilku duchovní, Zrcadlo pobožnosti, Modlitby Habermannovy, Zákon, Pohádky žitavské, Modlitby ženské, Biblí starou a dvě laubenské knížky.¹⁰⁶ Ve vsích Vříšť a Kuklík byly závadné knihy prokazatelně odebírány a nahrazovány katolickou literaturou ještě v roce 1779.¹⁰⁷

Postoj římskokatolické duchovní správy ke knihám

Pokyny, jak se mají představitelé římskokatolické církve chovat ohledně četby a držení zakázaných knih, stanovil Tridentský koncil. V roce 1564 vyšel *Index librorum prohibitorum cum Regulis per Patres a Tridentina synodo delectos*, seznam zakázaných knih s pravidly katolické cenzury. Kromě tohoto indexu existovaly indexy národní, jako byly Koniášovy Klíče.¹⁰⁸ Kontrola duchovní četby obyvatelstva příslušela jednak místním farářům a jednak od 30. let 18. století stálým diecézním misionářům, často příslušníkům jezuitského řádu. Protože tito katolíci věděli, jak důležité jsou pro tajné nekatolíky knihy, tušili, co prosté věřící na knihách tak přitahuje a bylo jasné, že si vždycky nějaké knihy obstarají, snažili se jim jejich nepravověrné knihy, které mohou mít až takovou moc, že člověka odvedou od římskokatolické víry, nahradit knihami dobrými, katolickými. Ty obsahovaly katechismy, modlitby, písně a texty o pravidlech správného křesťanského života. V roce 1669 za tímto účelem vzniklo jezuitské vydavatelství Dědictví svatováclavské, které v letech 1670-1751 rozdalo prostřednictvím misionářů na 80 000 katolických knih, často kopírujících model knih protestantských,¹⁰⁹ aby je lidé snadněji přijali. Hojně se rozdávaly také misijní knížky sloužící k zintenzivnění každodenního

¹⁰⁵ Novotná, s. 70-73.

¹⁰⁶ Hrejsa 1921, s. 156-7, pozn. 149.

¹⁰⁷ Podle zprávy ředitele panství Ignáce Josefa Eberharda z prosince 1781 totiž lidé z těchto vesnic po vydání tolerančního patentu předtím kaplanovi cenzurované bible, katechismy a modlitební knížky a žádali navrácení knih, které jim kaplan před dvěma lety zabavil, ze Zprávy vrchnostenského úřadu úřadu krajskému, in: SA, s. 34.

¹⁰⁸ Svatoš, M: Kontrola četby a distribuce náboženských knih při lidových misiích a misijní knížky v 18. století, in: Úloha církevních řádů při pobělohorské rekatolizaci, Praha 2003, s. 364.

¹⁰⁹ Strukturu Koniášovy postily sestavené po nekatolickém vzoru uvádí Ducreux 1992, s. 60.

náboženského života.¹¹⁰ M. E. Ducreux pochybuje, že by měla tato politika nakonec nějaký velký úspěch. Lidé katolické knihy možná přijali, ale nejspíš neopustili svůj protestantský způsob jejich čtení (tzn. kniha na prvním místě, osobitě, často doslovné chápání, vlastní výklad), takže se toto úsilí katolické církve vlastně minulo účinkem.¹¹¹

Zbývá dodat, jak faráři a misionáři se zabavenými knihami nakládali. V roce 1717 vyzval královéhradecký biskup misionáře, aby přestali pálit knihy, protože to pobuřuje lid. Ve stejné době, jako byl vydán Koniášův Klíč, zakázal arcibiskup Manderscheid knihy ničit a nařídil zasílat je konzistoři. Otázkou je, zda se předtím všechny knihy ničily (nepochybně se přes zákaz místy ničily dál), nebo zda se uchovávaly v klášterních knihovnách, ale zřejmě se dělo obojí. Arcibiskup Harrach už v polovině 17. století dovoluje misionářům knihy číst a nechává na jejich úsudku, zda knihy zničí, nebo uloží v klášterní knihovně.¹¹² O pálení knih se v roce 1724 zmínil při výslechu i Jakub Horníček z Křižanova. Na otázku, co se s jeho zabavenými knihami potom stalo, odpověděl: „*Byly tenkráté páleny takové knihy*“. Z takové odpovědi by se dalo usuzovat, že „dnes“ se takové knihy už nepálí. Knihy mu totiž podle výslechu zabavili už jednou, z výpovědi jeho syna Tomáše vyplývá, že to bylo před jedenácti lety, tedy asi v roce 1713. Výslech v roce 1724 se konal mimo jiné kvůli výše zmíněným knihám, zabaveným Horníčkovu znovu, v roce 1723.

Počet knih vyřazených z oběhu v 18. století od 20. let do vydání tolerančního patentu se nedá určit přesně, ale podle odhadu M. E. Ducreux, založeném na každoročních seznamech knih zaslaných arcibiskupské kanceláři, by se s ohledem na další tisky a rukopisy, o nichž záznamy nemáme, mohl vyšplhat až na sto tisíc.¹¹³ V roce 1782 byl zveřejněn seznam, který na základě přání evangelického obyvatelstva povoloval držení některých původně zakázaných knih.¹¹⁴ Z titulů zabavených v roce 1729 na novoměstském panství v něm nalezneme například *Nábožných křesťanů ruční knížku a Jádro všech modliteb*.¹¹⁵ Pro potřeby nově založených luterských a reformovaných sborů se tiskly bible, zpěvníky a katechismy. Takové knihy pak bylo možné v tuzemsku objednávat.¹¹⁶

¹¹⁰ Svatoš, s. 372-381.

¹¹¹ Ducreux 1992, s. 61-63.

¹¹² Ducreux 1994, s. 70. Běžné případy pálení knih například na Smiřicku a Litomyšlsku ještě kolem roku 1720 uvádí A. Rezek, s. 71-72. Pálením knih je pověstný i sám Koniáš, podle některých odhadů, ovšem M. E. Ducreux je považuje za přehnané a nepravdivé (Ducreux 1994, s. 70), spálil na 60 000 knih.

¹¹³ Ducreux 1994, s. 71.

¹¹⁴ Evangelíci... 6, s. 302.

¹¹⁵ Podle seznamu zabavených knih na sousedním panství rychmburském, vyhotoveném v lednu 1783, byly obě knihy velmi oblíbenými i zde, viz K. V. Adámek, Listiny k dějinám lidového hnutí náboženského, Praha 1924, s. 20-29; dále Jádro uvádí např. Kořán (Opočenská rebelie roku 1732, s. 97) mezi knihami zabavenými Koniášem v r. 1730 na Opočensku.

¹¹⁶ Evangelíci ... 6, s. 302.

Víra novoměstských nekatolíků

Doba předtoleranční

Je těžké určit, jakou konfesi nekatolíci na panství novoměstském, křižanovském a jimramovském v 17. a 18. století vyznávali, jisté však je, že lidé v této oblasti k nějakému druhu nekatolictví už v době před bitvou na Bílé hoře inklinovali. Všechna tři panství měla před rokem 1620 nekatolickou vrchnost a často nekatolíky obsazené fary a všechna tři byla po roce 1620 zkonfiskována. O panství novoměstské a Jimramov přišel Vilém Dubský z Třebomyslic. Pro jimramovské panství byl v roce 1608 vydán luterský řád a protireformace zde potom probíhala jen pozvolna. Ještě v roce 1624 „meškali tu predikanti“. Panství Křižanov bylo stejně tak zabaveno evangelíkovi Vilému Munkovi z Ejvančic.¹¹⁷ Je jasné, že vrchnost měla na své poddané velký vliv, nebo se o to přinejmenším snažila.¹¹⁸ To se projevuje i v oblasti náboženského vyznání obyvatel daného panství. Nekatolictví v námi sledované oblasti českomoravské vrchoviny nahrával také špatný stav farní sítě, který se sice po roce 1620 mírně zlepšil, nicméně podle vizitace olomouckého biskupa v 50. letech 18. století byl počet far stále nedostačující. Na západní a východní Moravě byl stav horší než na Moravě střední a jižní. V roce 1710 připadalo při předpokladu, že měla Morava 900 000 obyvatel, na jednu faru 1800 věřících, v 70. letech to bylo vlivem demografického nárůstu dokonce přes 1900 lidí, přestože se počet far zvýšil o 34 %. K faře Nového Města na Moravě patřilo až do 80. let 18. století 27 vsí. Přitom v ideálním případě by měly být 3-4, jako na Bruntálsku, které na Moravě v tomto ohledu tvořilo výjimku.¹¹⁹

O přežívajícím nekatolictví na panství novoměstském v 17. století máme doklady také díky farním matrikám, v nichž jsou zaznamenány takzvané „oslí pohřby“,¹²⁰ kdy byla těla nekatolíků pohřbívána do neposvěcené půdy mimo hřbitovy a bez posledního pomazání. V letech 1673-1687 bylo takto na panství novoměstském pohřbeno na 70 nekatolíků, nejčastěji z Fryšavy, Herálce, Německého, Křižánek, Kadova a dalších vsí.¹²¹ Většina zápisů se podobá tomu o úmrtí jisté Doroty Minkusové: „*Dne 11. aprilis [1677] umřela Dorota Minkusová z Fryšavy bez svátostí jako hovado, nebo se mi nepovědělo, když v nemoci byla, protože byla luteriánka. Zahrabána podle kerchova v Heralci.*“ Emocemi prostoupený je zápis o úmrtí Vávry Víška z Fryšavy, který byl pohřben bez svátostí „*byvše tuhejm a hloupejm luteriánem [...] Zahrabán na Fryšavě u lesa.*“

V matrikách i ve výslechových protokolech se často setkáváme s označením „lutrián“, což by nás mohlo dovést k mylnému přesvědčení, že všichni tajní nekatolíci té doby byli pravověrní luteráni. Ve skutečnosti neměl takový výraz velkou výpovědní hodnotu, protože pokud označoval nekatolíka například katolický kněz, šlo spíše o

¹¹⁷ Hosák, s. 74-67.

¹¹⁸ Vrchnost rozhodovala především o obsazení fary. Katolický autor J. Kadlec dává kacířství venkovanů za vinu právě jejich vrchnostem: „Nebyla to jejich vina, že vrchnost jim dosadila protestantské kazatele, kteří je znenáhla převedli ke svému učení.“, Kadlec, s. 137.

¹¹⁹ R. Zuber, *Osudy moravské církve v 18. století*, Praha 1987, s. 183-188. Počet duší na jednu faru byl nižší v krakovské diecézi (1300), v Belgii měla dokonce každá ves vlastní duchovní správu. Naše poměry tehdy odpovídaly stavu v Uhrách a v Rakousku.

¹²⁰ Podle Melmukové (s. 69) bylo těchto pohřbů v Novém Městě n. M. od roku 1673 do roku 1680 57, tj. 11% všech zemřelých. Podobně tomu bylo v Německém (později Sněžné).

¹²¹ Výpisy z rukopisu „*Consigantio sepulcorum in ecclesia parochiali Neostadtiensi ab anno 1673 usque ad annum 1759. Authore Thoma Ioanne Molitoris, parocho Neostadiensi*, in: SA, s. 97-104.

snahu dotyčného potupit, než nějak pozitivně vymezit jeho víru.¹²² V záznamu o výslechu kacíře Jakuba Horníčka z Křižanova z roku 1728 najdeme výrazy typu „*pes a šelma lutriánská*“, jimiž kněz Horníčka za jeho delikty častoval.¹²³ Ani když se luterány nazývali sami nekatolíci, není možné říci, že byli konfesijně luterští. Šlo spíše o to, že české nekatolictví bylo obecně spojováno s převážně luterskou cizinou, odkud přicházeli náboženští emisaři podporovat nekatolickou víru.¹²⁴

Určit skutečné vyznání nekatolíků v Čechách a na Moravě po roce 1620 je obtížné, zejména pro období od poloviny 17. století, kdy mezi českými nekatolíky ustává katecheze zprostředkovaná luterskými kazateli, docházejícími do Čech z příhraničních emigrantských center. Na přelomu 17. a 18. století tak českým a moravským nekatolíkům přestává být zřejmé, v čem víra jejich otců spočívala, takže se tato víra jaksi zakalila. Podle F. Hrejsy však mezi lidmi zůstala „velká náboženská touha rázu všeobecně evangelického“, kterou navíc sytil odpor proti všemu, co jim katolická církev podporovaná státem vnucovala. V jejich nekatolické orientaci se mísily prvky novoutrakvistické a bratrské,¹²⁵ zahraniční vlivy luterské¹²⁶ a později před vydáním tolerančního patentu i prvky kalvínské.¹²⁷ A. Rezek vidí v charakteru předtolerančního tajného nekatolictví významný vliv především pietismu,¹²⁸ který se do Čech a na Moravu rozšířil ve 20. letech 18. stol. ze saského Herrnhutu. Husitství náboženství nekatolíků v 18. století už nejspíše neovlivnilo, podle Z. R. Nešpora „navazovalo-li vůbec tajné nekatolictví 18. století na tradici české reformace, bylo to na tradici bezprostředně předbělohorskou nebo bratrskou, která měla k husitským náboženským názorům stejně daleko jako ke katolickým.“¹²⁹ V jistém smyslu se však o přežívání husitských kořenů hovořit dá. Lidé z nekatolických rodin si díky rodinné tradici uvědomovali svůj původ, měli úctu k náboženství svých otců, které vycházelo z husitských kořenů a na tom se zakládal jejich pocit odlišnosti, ačkoli po třech stech letech už neznali jeho původní obsah.¹³⁰ Působení luterských emisařů v Čechách a na Moravě trvalo jen asi do 40. let 18. století, kdy se lužické a větší část českých

¹²² Nešpor, Vnější označení a sebeoznačení českých nekatolíků v 18. a 19. století, s. 216, in: Religio X, 2002, 2.

¹²³ Ze svědecké výpovědi Martina Povolného v procesu Jakuba Autrady, in: SA, s. 20. Nutno dodat, že Horníček si to nenechal líbit a jednou dokonce opáčil: „*Di, pse kněžskej, dokud ti hlavu nerozvrátím*“, tamtéž.

¹²⁴ Nešpor 2002, s. 220.

¹²⁵ Čeští bratři byli před rokem 1620 nejvíce rozšířeni na českomoravském pomezí. Ještě při přihláškách k nekatolictví v roce 1782 lidé říkají, že jejich rodiče byli víry „staročeské, bratrské“, například přihlášky k nekatol. vyznání v obci Fryšava, in SA, s. 49-62; Jak jsme viděli (s. 15-18), lidé měli doma kromě jiných bratrské tisky.

¹²⁶ Je pravděpodobné, že svým působením ovlivnili i Novoměstsko v první polovině 18. stol. luterští predikanti, kteří tudy zřejmě procházeli z Uher mimo jiné na panství polensko-příbyslavské. Jde zejména o Martina Rohlíčka a jeho učitele Michala Dionýsia. Tito kazatelé byli sice augsburského vyznání, ale podle E. Novotné se v Uhrách asi nevyhnuli reformovaným vlivům a prosazovali také bratrské tradice. Při večeri Páně podávali podle luterské tradice oplatku, Novotná, s. 49-56.

¹²⁷ Hrejsa 1912, s. 634-637. Podle Hrejsy bylo na Moravě na přelomu 17. a 18. století „nejvíce stoupenců augsburské konfese a Bratří se sklonem ke kalvinismu“, Hrejsa 1912, s. 630.

¹²⁸ Rezek, s. 54, 55. Pietismus měl podle Rezka velký vliv hlavně na pozdější náboženské blouznivce. Herrnhut, neboli „Ochranov“ založil saský hrabě Zinzendorf, který se ujal moravských emigrantů hlásících se k odkazu Jednoty bratrské (emigranti také přijali název „Unitas fratrum“). Zinzendorf se snažil navázat na její tradici, zejména pokud šlo o disciplínu sboru. Pietisté kladli velký důraz na znovuzrození, jehož se mělo docílit probuzením zbožnosti (pietatis) a šlo jim spíše o skutky než o dogma a vnější znaky víry; k dějinám ochranovské komunity viz Hrejsa 1912, od s. 605; k pietistickým misiím Nešpor 2004, s. 18, pozn. 20; K Ochranovu a jeho dějinám také Hrejsa 1912, s. 606-610.

¹²⁹ Nešpor 2004, s. 24; E. Melmuková (s. 74-75) naopak tvrdí, že potomci české reformace vědomě navazovali na husitství i Jednotu bratrskou. Její hypotézu o „skrytém semeni“ české reformace vyvrací Z. R. Nešpor v článku Skryté semeno nevzkřížilo aneb polemika s radikálními tezemi o kontinuitě české reformace, Studia Comeniana et historica 35, 2005, 73-74, s. 239-252.

¹³⁰ Ducreux 1994, s. 67-68.

sborů ve Slezsku přesunuly do vzdálenějšího Braniborska. V tu dobu vznikl nedostatek ordinovaných kazatelů, takže se jejich práce chopili neordinovaní místní kazatelé a vykladači Písma, na nichž potom závisela náboženská orientace lidí v oblastech, kde působili.¹³¹ To znamená, že tito lidé svým výkladem do určité míry ovlivnili budoucí náboženskou příslušnost svých posluchačů k některému z tolerančním patentem povolených vyznání, nebo z nich mohli vypěstovat takzvané blouznivce, kteří se potom k žádnému z povolených vyznání, ani ke katolické církvi přihlásit nechtěli. Záleželo na tom, nakolik se při svém výkladu odklonili od protestantské věroučné tradice.

Důležitým novým prvkem nekatolictví u nás (a u českých emigrantů v cizině) je od dvacátých let 18. stol. požadavek lámaného chleba při přijímání Večeře Páně, kterou navíc začali vysluhovat i laici, což do té doby nebylo zvykem.¹³² Lámaný chléb je prvkem kalvínským, do první čtvrtiny 16. století jej používala i Jednota bratrská, jinak se ale podávala oplatka, což odpovídá luterské i katolické bohoslužebné praxi. Z jakých důvodů k této výrazné změně došlo nelze s jistotou říci a názory historiků se v této věci různí. F. Hrejsa si tento jev vysvětluje jednak působením bratrských vlivů, neboť čeští bratři v určité době lámaný chléb při Večeři Páně používali a protože lidé četli bratrské knihy, v nichž se vyskytují jen zmínky o chlebu a nikoli o oplatce, vyložili si tyto pasáže tak, že jedině způsob vysluhování Večeře Páně s lámaným chlebem je správný, a jednak snahou nekatolíků odlišit se od všech katolických praktik, které jim byly vnucovány, tedy i od oplatky, kterou katolíci při bohoslužbách užívají.¹³³ Z. R. Nešpor podporuje spíše teorii o takzvaném „reformovaném intermezzu“, neboli krátkém, ale významném působení kalvínských kazatelů z Uher v Čechách, kteří se zde také snažili navázat na tradici Jednoty bratrské.¹³⁴ O lámaném chlebu na moravském Horácku máme doklady až z doby vydání tolerančního patentu, kdy se většina nekatolíků přihlásila k helvetskému vyznání a při přihláškách uvedla jako jeden ze znaků své víry „*večeři pod obojím způsobem lámání chleba*“.¹³⁵ Dá se ale předpokládat, že praxe lámaného chleba sem také dorazila již mnohem dříve. Nakolik na ní místní nekatolíci trvali je otázkou.

Z řečeného vyplývá, že české nekatolictví bylo kolem poloviny 18. století ovlivněno hlavně luterským pietismem,¹³⁶ nově prvky kalvínskými a navíc výkladem místních lidových kazatelů, který se kraj od kraje a často i ves od vsi lišil. Podle F. Kutnara býval takový laický výklad jednotlivých pasáží v Písmu věcný, konkrétní a nepřenesený „a měl vztah k jeho [vykladačově] současné myšlenkové nebo sociální situaci“.¹³⁷ Pro námi sledovanou oblast, konkrétně pro panství novoměstské, jsou známí tito neordinovaní kazatelé, působící v době těsně před vydáním tolerančního patentu: Martin Dostál z Německého, Josef Dvořák z Fryšavy a František Zelený z Krátké.¹³⁸ U přihlášek se o nich většinou mluví jako o těch, kdo dotyčné kolem Vánoc 1781 zapisovali k helvetské víře. Zpráva novoměstského vrchnostenského

¹³¹ Nešpor 2004, s. 20-22, 25.

¹³² Nešpor 2004, s. 16; Lámanému chlebu se kromě kalvinistů díky svému důrazu na vnitřní zbožnost spíše než na vnější náboženské prvky nebránili ani pietisté; O sporech částí českých emigrantů v Berlíně s luterskými pastory kvůli lámanému chlebu viz Štěříková, od s. 131.

¹³³ Hrejsa 1912, s. 638, pozn. 1.

¹³⁴ Nešpor 2004, s. 16-17.

¹³⁵ Z přihlášek k nekatolickému vyznání ve Fryšavě, in: SA, s. 60.

¹³⁶ A. Rezek toto vřelé přijetí pietismu v českém prostředí vysvětluje tak, že pietismus měl blízko k tradici Jednoty bratrské, jejímiž potomky se čeští nekatolíky cítili být, Rezek s. 55, 120.

¹³⁷ Kutnar, s. 166, tento popis sice autor vztahuje na myšlení náboženských blouznivců, je ale pravděpodobné, že si Písmo tímto způsobem vykládali nekatolíci všichni, bez ohledu na konfesijní zařazení, resp. nezařazení.

¹³⁸ Evangelíci ... 3, s. 116-117.

úřadu úřadu krajskému o „tom, jak na panství novoměstském nekatolické náboženství se množí“ z prosince 1781 hovoří o hlavních schůzkách nekatolíků u krejčího Filipa Kubíka z Nového Města: „... *ten nejenom domácí, ale i přesporní zapisuje, přijímá sbírky ke zbudování nekatolické modlitebny, prodává nekatolické knihy [...], káže a vyučuje katechismu, by se svými tovaryši nestydatě rozšiřuje rouhání proti Bohu.*“¹³⁹ U přihlášek v Křídlech lidé uváděli ještě jistého Jana Michka, souseda z dědiny, který je helvetskému náboženství vyučoval.¹⁴⁰

Nebudeme ale předbíhat událostem a než se dostaneme k vyhlášení tolerančního patentu, přihláškám v jednotlivých obcích novoměstského panství a jejich věroučným specifikům, je třeba ještě zmínit, jak vlastně tajné nekatolictví v Čechách v době předtoleranční vypadalo po stránce organizační. I v tomto se názory velmi liší. Je totiž otázkou, zda u nás existovala jakási skrytá církev, o níž hovoří E. Melmuková, nebo zda byli tajní nekatolíci po Čechách a Moravě roztroušeni bez nějakých významnějších vzájemných spojitostí a vyšší organizace. Podle Melmukové názoru totiž existovalo ilegální společenství českých a moravských nekatolíků, které se formovalo už od doby vydání Rudolfova majestátu (1609), přetrpělo pobělohorskou rekatolizaci, vnitřně se sjednotilo a jednoznačně se projevilo v době vydání tolerančního patentu.¹⁴¹ Proti této tezi se staví Z. R. Nešpor, neboť ji autorka uspokojivě nedoložila. Podle Nešpora nebylo české předtoleranční nekatolictví nějakým „rozsáhlejším hnutím odporu“, ale bylo záležitostí jednotlivých rodin ve vesnicích nebo nanejvýš celých vesnic, které mezi sebou neudržovaly prakticky žádné kontakty.¹⁴² Podobného názoru je i F. Hrejsa, který říká, že „tajní tito evangelíci“¹⁴³ žili téměř beze vsí organizace“.¹⁴⁴ Z pramenů přetištěných v Selském archivu ani jedno tvrzení samozřejmě jednoznačně nevyplývá, spíše se však zdá, že spolu nekatolíci, jejichž přihlášky jsou zde zaznamenány, intenzivněji komunikovali skutečně jen na úrovni jedné nebo několika vesnic, kde se dobře znali a před příchodem ke komisi se za pomoci svého „kazatele“ víceméně domluvili na formulaci své přihlášky. Pravdou je, že například ve Fryšavě hovoří lidé roku 1782 o tom, že je před Vánoci kromě místního Josefa Dvořáka zapisoval i křídelský mlynář. O určitých stycích mezi nekatolíky v předtolerančních dobách alespoň v rámci jednoho panství by tedy řeč být mohla.

Toleranční patent v Čechách a na Moravě

Důvodů k vydání tolerančního patentu bylo několik. Jednak to byly důvody praktické. Aby stát ekonomicky prospíval a bohatl, bylo nutné mít hodně spokojených poddaných, kteří by kultivovali zanedbaná pole a starali se o potomky, aniž by měli tendence utíkat do ciziny, která jim nabízela lepší podmínky k životu včetně kýžené náboženské svobody.¹⁴⁵ V době před vydáním tolerančního patentu bylo takovou

¹³⁹ Autorem zprávy byl ředitel panství Ignác Josef Eberhard a tímto žádal krajský úřad o radu, jak se má v takové situaci chovat. Mimo jiné si Eberhard stěžuje, že: „*těch několik málo katolíků rušeno jest ve svém klidu*“, in: SA, s. 33,34.

¹⁴⁰ Přiznání k nekatolickému náboženství v obci Křídlech, in: SA, s. 36-43.

¹⁴¹ Melmuková, např. s. 74-5.

¹⁴² Nešpor 2004, s. 15.

¹⁴³ Někteří protestantští autoři (např. Hrejsa, Melmuková) užívají pro tajné nekatolíky výrazu tajní „evangelíci“. Jiní autoři (např. Mikulec, Svatoš, Nešpor) hovoří o tajných „nekatolících“. Tento termín obsahuje jednak věroučné nejasnosti ohledně zařazení lidí nevyznávajících katolickou víru a jednak se do něj promítá termín užívaný v toleranční době státní správou a církví, „acatholicus“.

¹⁴⁴ Hrejsa 1912, s. 630.

¹⁴⁵ Kutnar, s. 21-43, právě kvůli kultivaci zemědělství stál Josef II. o zrušení roboty.

cizinou Prusko. F. Kutnar hovoří ještě o důvodech sociálních, kdy se Josef II. stavěl na stranu utiskovaných nižších tříd, jimiž aristokraté a úředníci opovrhovali.¹⁴⁶ Je třeba zmínit také čistě křesťanství, vlídnost a zdravý rozum, které svým dílem přispěly k toleranci a o nichž hovořil při osvětlování důvodů k vydání tolerančního patentu královéhradecký biskup J. L. Hay.¹⁴⁷ E. Melmuková přisuzuje velkou zásluhu o toleranční patent samotným tajným nekatolíkům, kteří si ho v podstatě vybojovali, Z. R. Nešpor hovoří spíše o samotné existenci tajných nekatolíků v českých zemích, která byla sama o sobě předpokladem k jeho vydání. Ve druhé řadě potom šlo o „snahu o legislativní unifikaci říše a o přiblížení se jiným evropským státům“.¹⁴⁸

K samotnému vydání tolerančního patentu vedla cesta trnitá a dlouhá, neboť Marie Terezie (1740-1780) byla sice osvícenou panovnicí, ale také zapřísáhlou katoličkou, a tak se náboženské toleranci v pravém slova smyslu celý život bránila. V 70. letech 18. století se ale situace, při níž bylo nekatolické obyvatelstvo, jehož přítomnost v zemi se nedala ignorovat, násilím nuceno alespoň k formální příslušnosti ke katolickému náboženství, stávala neudržitelnou. Čeští a moravští nekatolíci vzhlíželi s nadějí k pruskému králi Fridrichu II., který však na jejich náboženské svobodě v Čechách neměl žádný zájem, protože z nesvobody vyznání v českých zemích měl díky emigraci do jeho země prospěch. Ani žádosti Josefu II. se nesetkávaly s pochopením, alespoň ne za života Marie Terezie. Hlad a bída vedly v roce 1775 v severních a východních Čechách k velkému selskému povstání, které sice nemělo významný náboženský podtext, ale nebezpečně ohrožovalo autoritu vládnoucích vrstev, které měly přirozeně z taktu masových projevů neposlušnosti strach. V roce 1777 navíc propuklo tentokrát nábožensky motivované povstání na Valašsku poté, co zde byl za účelem zjištění počtu tajných nekatolíků vyhlášen falešný toleranční patent. Počet přihlásivších se oklamaných nekatolíků byl alarmující.¹⁴⁹ Shromáždění tajných nekatolíků se na Valašsku začala konat téměř veřejně, v Růžďce se nekatolíci střetli s vojskem, které si vyžádalo mrtvé a zatčení kazatele Hořanského a dalších, kolem šedesáti lidí. Marie Terezie se po těchto událostech uchýlila k tiché toleranci, takže zrušila zповědní cedulky a r. 1780 byl zrušen soud pro náboženské záležitosti. Veřejné projevy nekatolictví ovšem tolerovat nehodlala. Valaši zatím hromadně docházeli na bohoslužby do těšínského „chrámu milosti“, za což byli zatýkáni, také předali memorandum Kateřině II. a v roce 1780 jednak předali další žádost o náboženskou svobodu Josefu II. a jednak přijali kazatele z Uher, který kázal několika shromážděním. Ještě necelý rok před tolerancí za to byly desítky lidí transmigrovány do Sedmíhradska. V létě 1781 podali žádost o náboženskou svobodu do Vídně lidé ze vsí Klobouky, Nosislav a dalších vesnic na jihu Brněnského kraje a lidé z Olešnice na severu téhož kraje. Druhá žádost už se setkala s kladnou odezvou a Josef II., který převzal vládu po smrti své matky v roce 1780, olešnickým přislíbil vlastní modlitebnu. To byl poslední krok ke slavnému tolerančnímu patentu.

Toleranční patent ze 13. října 1781 povoloval kromě katolického vyznání v českých a dalších zemích habsburské monarchie¹⁵⁰ vyznání augsburské, helvetské a

¹⁴⁶ Tamtéž, s. 33.

¹⁴⁷ Nešpor, s. 42.

¹⁴⁸ Melmuková, s. 87-95; Nešpor 2004, s. 30; Pokud jde o legislativní unifikaci, ta byla skutečně nutná, když vezmeme v potaz do očí bijící zřízení luterské konzistoře v roce 1775 pro Ašsko a Chebsko, které byly jinak součástí českého království s jediným povoleným katolickým vyznáním, Fiala, s. 172.

¹⁴⁹ Ve Vsetíně se k evangelické víře přihlásilo 933 lidí, ke katolické pouhých 153! V městské radě byl poměr nekatolíků ke katolíkům 9:5, Melmuková, s. 90.

¹⁵⁰ K tolerančním patentům a jejich znění viz Melmuková, s. 31-41.

pravoslavné. Povoloval založení sboru s vlastní modlitebnou a povolání pastora¹⁵¹ z ciziny tam, kde se k některé z konfesí přihlásí 500 lidí nebo 100 rodin. Sbory mohly mít vlastní učitele, nekatolíci si mohli kupovat domy a statky, získávat akademické a vyšší vojenské hodnosti atd. Patent jim však ukládal i některá omezení a oproti katolíkům je znevýhodňoval. Toleranční modlitebny nesměly vypadat jako katolické kostely, tzn. nesměly mít zvony a věže, štolové poplatky¹⁵² se dál platily katolickému faráři (přestože veškeré náboženské úkony přebíral po svém příchodu pastor) a přitom bylo nutné zaplatit i nového pastora, jenž měl nárok na 300 zlatých ročně.

Rozšířit informaci o tolerančním patentu po Čechách a Moravě a seznámit řádně obyvatelstvo s jeho obsahem nebylo vůbec tak jednoduché, jak by se mohlo zdát. Dvorská kancelář ve Vídni poskytla německé znění patentu zemským guberniím, která se měla postarat o překlad do češtiny, dále se měl patent dostat přes krajské hejtmány k vrchnostenským kancelářím až do jednotlivých měst a vsí. Patent byl samozřejmě různě vykládán, existovaly tendence mlžit a zatajovat jeho znění. E. Melmuková dokonce zastává názor, že vyhlášení tolerančního patentu proběhlo spontánně jen na Moravě, odkud přišly poslední žádosti o náboženskou svobodu (konkrétně ze severu a jihu brněnského kraje) a v Čechách byl vyhlášen až ve chvíli, kdy se o něj přihlásili sami poddaní, když k nim doputovala z Moravy zpráva o jeho vydání. Z. R. Nešpor toto tvrzení považuje za přehnané, do konce února 1782 byl podle něj patent vyhlášen na všech moravských i českých panstvích (kromě těch, kde se žádní nekatolíci nevyskytovali, například na Domažlicku), k čemuž jistě přispělo i odvolání českého místodržícího Fürstenberga rozhořčeným Josefem II. za to, že s předáním patentu nižším správním celkům otálel.¹⁵³ Ani po vyhlášení patentu však nebylo vyhráno. Ukázalo se totiž, že někteří lidé patent špatně pochopili, mysleli si, že Josef II. se sám stal nekatolíkem, že nekatolickou víru upřednostňuje před katolickou a někteří dokonce pochopili toleranční patent jako příkaz k přestupu k nekatolictví. Takové případy se vyskytly i na panství novoměstském. V obci Fryšava se v tomto smyslu při přihláškách před komisí vyjádřilo několik lidí, mezi nimi i sedmapadesátiletý podruh Franc Vařák: „*Jsem helveckého náboženství, jak máme od císaře pána přikázáno; to se nám na obci skrze patenty prohlašovalo.*“¹⁵⁴ V dubnu byl proto vydán guberniální cirkulář, který měl uvést věci na pravou míru, avšak díky špatnému překladu do češtiny údajně ani ten nepomohl a naopak lidi v jejich mylném názoru utvrdil.¹⁵⁵

¹⁵¹ Katolická víra po vydání TP zůstávala vírou panující, a tak na označení „farář“ měli nárok jen katoličtí duchovní. Duchovní ostatních církví byli „pastoři“. Katolický farář měl i vyšší plat, 500 zl., zatímco pastorův plat činil 300 zl., což odpovídalo platu katolického kaplana, Melmuková, s. 184.

¹⁵² Poplatky za některé kultovní úkony (které měly být podle starých církevních předpisů zdarma), například za pohřby, svatby, ale někde dokonce i za zpověď a přijímání, což bylo hlavně za reformace ostře kritizováno. Po celé 18. století až do vydání TP si lidé stěžovali na přemrštěné poplatky, protože je faráři často zvyšovali a překračovali dané taxy, Zuber, s. 199-200.

¹⁵³ Melmuková, s. 96-104. Autorka zde uvádí zajímavou tezi o putování informace o vydání tolerančního patentu po informačních cestách tvořených organizovanými tajnými nekatolíky, resp. po jediné zbývající cestě vedoucí ze Saska do Polabí přes Českomoravskou vrchovinu a jižní Moravu na Slovensko. Tato cesta by měla pro nekatolíky na moravském Horácku vzhledem ke sledované oblasti význam; Nešpor, s. 34-37.

¹⁵⁴ Přihlášky k nekatolickému vyznání v obci Fryšavě, in: SA, s. 52.

¹⁵⁵ Tři stati Ant. Rezka o českých blouznivcích, s. 143-144, in: ČČH 1918, s. 120-164. Podle Rezka si patent špatně vykládali především blouznivci, kteří se nechťeli přihlásit k žádné z povolených konfesí, a tak byli přesvědčení, že i to toleranční patent povoluje.

Toleranční patent na českomoravském pomezí

V Novém Městě na Moravě byl toleranční patent vyhlášen 23. listopadu 1781.¹⁵⁶ V „Pamětech novoměstských“ děkana Leopolda Pausy¹⁵⁷ jsou vylíčeny okolnosti, které tomuto ohlášení předcházely: „*Poněvadž patent v Uhřích dříve než v Moravě a v Čechách k prohlášení přišel, s nemalou dychtivostí od některých z časů husitských*¹⁵⁸ *pozůstalých rodin dosavad kacířství ukrejvacích očekáván byvše, nemalé pozdvížení v tomto okolí způsobil. Kde jaká česká bible, kde jaký starý český kancionál se nalézal, všude schůzky večerní se držely; luza lidu nejsprostějšího celé noci v čtení bible a v zpívání žalmů, připravujíc se k novému náboženství, ztrávila, naučení od z Uher a z Karpatských hor přicházejících tuláků berouce.*“¹⁵⁹ Z uvedené citace je patrné, že se místní lidé o patentu nejprve dozvěděli „zdola“, od svých souvěrců z ciziny (podle zápisu z Uher) ještě před jeho oficiálním vyhlášením. Zde bychom mohli vzít v úvahu domněnky E. Melmukové o stycích jižních Moravanů z Nosislavi a Klobouk s dávnými emigranty v Uhrách v Miškolci,¹⁶⁰ Kaku a Tiszakeszi, hlásícími se k helvetskému vyznání, od kterých se možná zprávu o vydání tolerančního patentu dozvěděli a poslali ji dál, na Českomoravskou vrchovinu a tedy i do okolí Nového Města n. M. Stejnou cestou pak měla putovat i informace o nutnosti přihlásit se výslovně k helvetské konfesi (neboť praxe reformovaných byla podle E. Melmukové „českým a moravským nekatolíkům pro větší prostotu bohoslužeb a jednodušší výzdobu modliteben bližší než praxe luterská“), protože jiné označení nekatolické víry mohlo vést k tomu, že by lidé byli zapsáni jako luteráni, tedy k vyznání augsburskému.¹⁶¹ Na novoměstském panství se totiž, jak ještě uvidíme, drtivá většina lidí výslovně k helvetskému náboženství skutečně přihlásila. Musíme však vzít v úvahu také fakt, že uvedená informační cesta procházela dále panstvím polensko-přibyslavským, kde se sice část nekatolíků přihlásila ke konfesi helvetské (ti potom založili sbor v Sázavě, 15 km od Nového Města n. M.), ale velká část se zřejmě díky svým dřívějším stykům s luterskými emigranty ze slovenské Modré¹⁶² přihlásila ke konfesi augsburské. Luterský sbor potom vznikl v Krucemburku (25 km od Nového Města n. M.). To by snad hovořilo proti hypotéze o široké tajné jednotné organizaci českých a moravských evangelíků, protože je zarážející, že by se jedni nechali ovlivnit lidmi z luterské oblasti a jiní, 25 km vzdálení nekatolíci zase

¹⁵⁶ Ze zápisu v městské knize novoměstské, in: SA, s. 33: „*Téhož roku a dne [16. listopadu] dokročilo sem také Tollerantio christiano generale nejvyšší, které dne 23. novembris zde místně publikováno bylo.*“

¹⁵⁷ in: SA, s. 43-48, Leopold Pausa (1773-1843) se v Novém Městě na Moravě stal kaplanem v roce 1801, působil pak také v Novém Veselí, v Olešné, v Německém a nakonec zase v Novém Městě n. M. Sbíral a studoval staré písemnosti, z nichž potom sestavil Paměti novoměstské (redakce SA čerpała z jejího opisu z r. 1855). Jako katolický duchovní se samozřejmě nevyvaroval určité zaujatosti proti nekatolíkům nebo zlehčování situace (když například z velkého počtu přihlásivších se nekatolíků při přihláškách v r. 1782 obvinil špatně se dotazující komisi), ale představu, jaké poměry na panství kolem vydání TP panovaly nám jeho Paměti docela dobře posloužit mohou.

¹⁵⁸ Nesprávného označení „husitský“, „husita“ pro tajné nekatolíky i jejich ve skutečnosti luterské či lutersko-pietistické knihy se v 18. století užívalo v obecních státních relacích i v církevních zprávách, Nešpor 2002, s. 219; Četné doklady o tom např. F. Hrejsa 1921, s. 80-192, v arcibiskupských a farních zprávách se zde kromě označení „kacíři“ hojně vyskytuje také zavádějící termín „husitská sekta“.

¹⁵⁹ Přiznání k nekatolickému náboženství v obci Křídla, in: SA, s. 44. Zajímavá je zmínka o kontaktech s uherskými predikanty.

¹⁶⁰ O jednom z exulantů v Miškolci, sídle superintendenta HV se zmiňuje Hrejsa (1912, s. 644, pozn. 1), jde o jistého Nováka, kterému souvěrci z Javorníka na jižní Moravě psali, aby jim opatřil reformovaného kazatele. Novák překládal superintendentovi dopisy z Čech do Maďarštiny.

¹⁶¹ Melmuková, s. 152.

¹⁶² Novotná, s. 35-38, je třeba si ale uvědomit, že jde o 30. léta 18. století, to znamená, že luterští predikanti z Uher tudy procházeli 50 let před vydáním TP.

lidmi z oblasti kalvínské a předtím se na jednotném vyznání nějak nedomluvili nebo nedostali určité instrukce, k jaké konfesi se hlásit. Jejich dávní souvěrci k nim možná docházeli a posílali informace po stejné trase (na polensko-přibyslavské panství údajně informace o toleranci skutečně dorazila z Novoměstska) ohledně věroučného zařazení se už ale Krucemburští inspirovat nenechali.¹⁶³ Vzhledem k blízkosti obou panství se tento fakt nedá vysvětlit ani pozdním příchodem doporučení k přihlášce k helvetské konfesi do místa přihlášek. Přihlášení se k té nebo oné konfesi měli často v rukou místní náboženští vůdci, kteří také rozhodovali o tom, zda se do místa budoucího sboru povolá luterský, nebo reformovaný pastor.¹⁶⁴ Styky s okolním světem a s cizinou mohli mít tito lidé různé. Kromě toho se lidé při volbě jedné nebo druhé konfese ani nemuseli řídit tím, jak rozdíly mezi jednotlivými konfesemi vykládala učená teologie, ale mohli je chápat jinak.

Přihlášky k nekatolickému vyznání na panství novoměstském

Podle již citované zprávy vrchnostenského úřadu krajskému úřadu o tom, „jak na panství novoměstském nekatolické náboženství se množí“¹⁶⁵ byl toleranční patent přečten vesnickým rychtářům 17. listopadu 1781 „*bez dalšího výkladu a pak více exemplářů jim [bylo] pro obce rozdáno.* Autor zprávy zpočátku nepozoroval velký rozruch, „*ale bohužel jakmile přečetla první obec ve svém obecním shromáždění obsah tolerance, hned nastalo třídění věřících a v málo dnech počali sepisovati mezi sebou, aniž by od někoho bylo jim to rozkázáno, zločinné a svévolné novotáře. Od té doby nutili i ty, již neměli nikdy ani pomyslení na nekatolické učení a neznali ani psátí a čístí, proti vši jejich vůli, aby se k nim přidružili, jiné pak, již nebyli vůbec doma, nehledě na jejich nepřítomnost, sepisovali.*“ Ze zprávy je jasné, proč nemohly být akceptovány hromadné přihlášky a bylo nutné zřídit speciální komise, u kterých se potom jednotlivci přihlašovali osobně.¹⁶⁶ Existoval však ještě jeden důvod. Hromadné přihlášky často nespécifikovaly přesně, ke které z povolených konfesí se nekatolíci hlásí. Čeští a moravští nekatolíci totiž často uváděli, že jsou „víry starých bratří českých ... pod lámáním chleba a kalicha pitím“, „víry apoštolské“ a podobně.¹⁶⁷ Komise tedy měla také za úkol nekatolíky jasně roztrždit na luterány a reformované.

Po neúspěchu se zmatek vyvolávajícími hromadnými přihláškami přišly na řadu ústní přihlášky jednotlivců před komisemi, které tvořili představitelé světské vlády, představitelé katolické církve a písař. Datum konání přihlášek a složení komise v Novém Městě na Moravě zaznamenala městská kniha: „*Anno 1782 dne 14. máj začátek vzala komis duchovní a krajská k vyznání svého oblíbeného náboženstva, od katolické víry odpadlíci vyslejšhati, jenž až do 19. juni s městskými nekatolíky trvala; komisary toho času byli v. d. kněz Josef Karel Pahnost, brněn. konsist. rada a*

¹⁶³ E. Melmuková vysvětluje existenci luterských sborů v Krucemburku a Čáslavi přerušením informační cesty, takže se zde o povinnosti přihlásit se k helvetskému vyznání nedozvěděli včas; Rozdělování a štěpení sborů na luterské a reformované se ustálilo až někdy kolem roku 1784 (Nešpor 2004, s. 52), kdy už byli všude pastoři a lidé se s nimi buď shodli nebo byli zklamaní a přestupovali ke druhé konfesi nebo k žádné a stala se z nich tzv. třetí strana, neboli blouznivci.

¹⁶⁴ Nešpor 2004, s. 52.

¹⁶⁵ Ze zprávy Josefa Eberharda, ředitele vrchnostenského úřadu novoměstského, úřadu krajskému, in: SA, s. 33-34.

¹⁶⁶ Takových přihlášek bylo v roce 1782 asi 70 000, po skončení tzv. „roku milosti“ (to znamená roku 1782, kdy se lidé mohli přihlašovat bez omezení, od roku 1783 už se totiž lidé k některé z nekatolických konfesí mohli přihlásit pouze po šestinedělním cvičení u katolického faráře, které se někdy protáhlo i na několik let. K tomu např. Evangelíci ... 5, 6, s. 255-260), tedy od roku 1783 do konce Josefových vlády, se přihlásilo ještě necelých 10 000 lidí, Melmuková, s. 181.

¹⁶⁷ Nešpor 2004, s. 49.

děkan ve Velké Medřiči, ze strany duchovenstva, od politické strany ale Mat. Jud. Tad. Renner, brněn. krajského úřadu komisař; při poddaných vyslechlání byl vel. kněz Antonín Aloisius Kolenec, farář olešnický, a. p. Rutta, krj. komis.“¹⁶⁸

Přihlášky v jednotlivých vsích novoměstského panství probíhaly v květnu a v červnu. Drtivá většina nekatolíků se přihlásila k helvetskému vyznání, jen ve dvou vsích¹⁶⁹ a v Novém Městě se vyskytly přihlášky k vyznání augsburskému. Celkem se na panství přihlásilo 2580 lidí k helvetské konfesi a 139 ke konfesi augsburské. Z nich se do katolické církve v roce 1782 navrátilo 28 lidí.¹⁷⁰

Přihlášky ve vsích Fryšava, Věcov, Zubří a Křídla

K dispozici mám komisionální přihlášky ze čtyř vsí novoměstského panství, z Křidel, Zubří, Věcova a Fryšavy, které leží na východě a severu od Nového města a jsou od něj vzdáleny od 4 do 9 km. Každá ves má ohledně přihlášek svá místní specifika, která se pokusím přiblížit. Věřoučné prvky se pokusím zařadit do jednotlivých konfesí, helvetské a augsburské a katolického dogmatu, případně uvedu jednotlivé formulace shodující se s textem konfese bratrské, k jejíž tradici se lidé někdy hlásili, a české, neboť se tyto prvky často mísí a výpovědi nelze zařadit k jedinému z uvedených vyznání. Toto rozlišení bude čistě pracovní a orientační, protože se nedá s jistotou říci, zda byli místní lidé z protestantskými konfesemi v tom znění, v němž jsou uvedeny ve Čtyř vyznáních,¹⁷¹ seznámeni, ani jestli byli s konfesemi seznámeni vůbec a jestli se snažili o nějakou věroučnou čistotu s ohledem na některou z konfesí. Pravděpodobné je, že na výpovědi nekatolíků působili jejich místní předtoleranční kazatelé a nekatolické knihy, kromě toho také nekatoličtí sousedé, ale jak ještě uvidíme, i katoličtí kněží. Tak vznikly zajímavé představy a přesvědčení o nekatolické víře, jejíž charakter se kraj od kraje měnil. Podívejme se, jak svou víru specifikovali někteří obyvatelé novoměstského panství na moravském Horácku. Je však třeba mít přítom na paměti, že výpovědi mohou být zkresleny jednak písářovým pochopením a následným zápisem¹⁷² a jednak tzv. krycí taktikou přihlašujících se, kteří se nechtěli dostávat do zbytečných diskusí s komisí, takže často odpovídali tak, aby už jim nemohly být kladeny žádné další dotazy. Nejvíce šlo těmto lidem o to, aby byli k nekatolickému vyznání zapsáni a ne o to, aby je komise dokonale pochopila. Často se dohodli na tom, jak budou odpovídat, takže jsou jejich odpovědi v rámci jedné vsi velmi podobné. Je možné, že aby se ke své víře nemuseli detailně vyjadřovat, tvrdili, že o ní mnoho nevědí a že teprve čekají na pastora, který je všechno naučí atd.¹⁷³ I navzdory těmto nepřesnostem se dá z výpovědí leccos vyčíst a většina z nich má určité osobité rysy, které přispívají k alespoň částečnému nahlédnutí povahy nekatolické víry v oblasti kolem Nového Města na Moravě. Při

¹⁶⁸ Počátek náboženských výslechů, in: SA, s. 33.

¹⁶⁹ Svratka (75 luteránů, pouze 3 reformovaní) a Kadov (12 luteránů, 122 reformovaných). V Novém městě bylo 48 luteránů oproti 147 reformovaným. Počty jsou udávány včetně dětí do osmi let. Spojitost mezi luterány ve Svratce a Kadově by se nabízela, leží obě na severu panství a jsou od sebe vzdálené asi 10 km, mezi nimi však leží ves Křižánky, kde se všichni nekatolíci přihlásili ke konfesi helvetské.

¹⁷⁰ Všechny počty zahrnují děti do osmi let. Na panství bylo celkem 514 nekatolických rodin. Přitom z hlediska celkové populace českých zemí tvořili nekatolíci pouhá 2% obyvatel (viz např. Ducreux 1992, s. 55).

¹⁷¹ Čtyři vyznání: Helvetské vyznání, Curych 1566; Augsburské vyznání, Augsburk 1530; Vyznání českých bratří, Amsterdam 1662; České vyznání, Praha 1575.

¹⁷² Výmluvný je písářův zápis přihlášky 74 let starého chalupníka Jozefa Veselského z Křidel (1782): „Hned od maličkosti jsem helveckého náboženství. Vyznávám křest a večeři Páně pod obojím způsobem. Ostatně žádné z přisedlostí nerozumí, co plete.“, Přiznání k nekatolickému náboženství v obci Křídla, in: SA, s. 52.

¹⁷³ K postupu evangelíků při tolerančních přihláškách viz Evangelíci ... 3, s. 123-126.

příhláškách odpovídali dotazovaní s největší pravděpodobností na tyto čtyři otázky nebo na otázky podobné: 1. Jaké jste víry? 2. Co o této víře víte? 3. Proč odstupujete od římskokatolické církve? 4. Chcete se vrátit zpět?¹⁷⁴

Fryšava

Ve vsi Fryšava se 3. června 1782 přihlásilo k helvetskému vyznání 170 lidí ze 33 rodin.¹⁷⁵ Na první otázku odpovídali všichni shodně, že jsou helvetské víry. Někdy se zdá, jako by jim přívlastek „helvetská“ nebyl vlastní a uvedli ho jen proto, že se museli přihlásit k jedné z povolených konfesí, jako tomu bylo v případě Tomáše Smetany: „*Jsem víry boží Kristovej, náboženskej a helvetskej jako jinší.*“¹⁷⁶ Chalupník Jan Ptáček zase uvedl, že: „... rodičové byli víry braterskej, staročeskej; já jsem ale helveckého náboženství.“ Alžběta Šírová řekla: „*Až doposavad jsem byla víry beránkovej, nyní jsem helvetského náboženství.*“¹⁷⁷ Z toho můžeme soudit, že se Fryšavští až do doby kolem vydání tolerančního patentu za stoupence konkrétně helvetské konfese nepovažovali. Tvzení, že má někdo helvetské náboženství už od svých rodičů asi nelze brát doslova, fryšavští a ani jiní nekatolíci na panství pravděpodobně ve skutečnosti nepocházeli z nějaké pravověrné kalvínské tradice, ale šlo spíše o obecné nekatolictví, jež lidé často definovali podle určitých biblických míst nebo náboženské praxe.¹⁷⁸ Hrejsa hovoří o zvláštním, originálním rázu českého nekatolictví před tolerancí, kdy lidé nebyli ani luterány, ani reformovanými „a jen poměry je přiměly, že se přihlásili buď k vyznání augsburskému nebo helvetskému“.¹⁷⁹ Nutno dodat, že ze sledovaných vsí se jen ve Fryšavě všichni přihlásili výslovně k helvetské konfesi.

Na druhou otázku lidé odpovídali, že věří dvě svátosti, křest a večeři Páně pod způsobem lámání chleba a pití vína. V tom byli místní lidé jednotní, neshodli se ale už na tom, zda se této svátosti klanět, nebo ne. Pětatřicetiletá Anna Stuhlová například uvedla: „*Přijímám posvátný chléb a posvátný víno. Tomu máme dělat poklonu.*“¹⁸⁰ Podruh Josef Dvořák naopak řekl: „*Mám křest a večeři Páně, při které přijímám posvátný chléb a posvátný víno. Tomu jse nemáme klanět, ale samému Bohu.*“¹⁸¹ Celkově převažuje názor, že se večeři Páně klanět nemá a že jde o památku smrti Krista, což by se s helvetskou konfesí shodovalo stejně jako lámání chléb.¹⁸²

¹⁷⁴ Melmuková, s. 102.

¹⁷⁵ Z toho 126 dospělých a 44 dětí do osmi let, Přiznání k nekatol. náboženství v obci Fryšavě, in: SA, s. 49-62;.

¹⁷⁶ Tamtéž, s. 57; Rozmanitost označení jedné víry naznačuje, že jednotlivé termíny nelze vždycky chápat jako označení jednotlivých, od sebe oddělených skupin.

¹⁷⁷ Tamtéž, s. 59.

¹⁷⁸ Nešpor 2002, s. 223; nejčastěji jde o frázi „víra pod lámáním chleba a kalicha pitím“, s níž se ve Fryšavě téměř nesetkáme, ale hojně je zastoupená například v Zubří. Kateřina, jednapadesátiletá žena chalupníka uvedla: „*Já jsem takové víry jako můj muž. Prve se nazývala evangelická, neničko se jmenuje helvecká.*“, Přiznání ... v obci Fryšavě, s. 52.

¹⁷⁹ Hrejsa 1921, s. 191-192.

¹⁸⁰ Přiznání ... v obci Fryšavě, in: SA, s. 50.

¹⁸¹ Tamtéž.

¹⁸² Doslova o klanění se svátosti večeře Páně je zmínka pouze v konfesi bratrské: „*Věříme také, že svátost tato býti má přijímána bez klanění se jí božské pocty činění, s vážností však a uctivostí náležitou ...*“, Čtyři vyznání, Bratrské vyznání, s. 160; HV odmítá „utkvívání“ na chlebě a uctívání Pána v chlebě, Čtyři vyznání, HV, s. 248; Poklonou také nemusela být vždy myšlena vyloženě adorace, což vyplývá například z přihlášky podruha Jakuba Koska: „*Přijímám chléb a víno z kalicha na památku smrti Páně; tomu se tenkrát klaníme, když to přijímáme, protože jest to hodno poklony pro tu památku smrti Kristové*“, Přiznání ... v obci Fryšavě, in: SA, s. 54.

Často lidé hovoří o „posvátném“ chlebě a kalichu či večeři Páně. Co se týče přítomnosti Krista v chlebu a víně, několik lidí říká, že jako katolíci přijímali pravé a živé tělo Krista a nyní že budou přijímat posvátný chléb a kalich. Slovem posvátný jako by v duchu českobratrské tradice¹⁸³ popírali podstatnou přítomnost Krista v eucharistii a tedy katolickou transsubstanciaci i luterskou konsubstanciaci, ale zároveň odmítali kalvínský postoj, kdy je Kristus v chlebu a víně přítomen ne tělesně, ale pouze duchovně,¹⁸⁴ tudíž chléb a víno se stávají do jisté míry pouze symboly Kristova Těla a krve. Pokud lidé definují, jaké povahy je to tělo, používají opět nejednotně přívlastků „živé“ nebo „mrtvé“. „Živé“ by mohlo znamenat tělesné, skutečné, v protikladu k „mrtvému“, netělesnému, případně jen duchovně přítomnému. Mísí se zde tedy prvky katolické, luterské i kalvínské. Lidé zřejmě v této otázce neměli příliš jasno, soudě například podle výpovědi padesátileté Doroty, vdovy Zrůstové, podruhně: „*Pokud nebylo to helvecké náboženství, přijímávala jsem pravé živé tělo a krev Krista Ježíše. Co nyní ale budu přijímat, to ještě nevím.*“¹⁸⁵ Zřejmé je alespoň to, že se přítomností Krista ve večeři Páně místní nekatolíci pod vedením svého kazatele (asi výše zmíněného Josefa Dvořáka) zabývali.

Hojně se ve Fryšavě i v dalších vsích vyskytuje typicky protestantský odpor k očistci, ctění svatých, ke mši, až na pár výjimek i ke zpovědi¹⁸⁶ a modlení se za mrtvé, což se shoduje s konfesí helvetskou i augsburskou. V případě mše nejde o zamítnutí mše jako takové, ale o její zamítnutí v podobě, ve které ji provozovala katolická církev. Protestantská bohoslužba nebyla obětí, byla prostší, nevázala se k místu a datu a kromě podávání večeře Páně podobojí se kladl důraz na evangelické učení. Nekatolické konfese vypouštějí kanonické hodiny, zpěv a upřednostňují při bohoslužbě lidový jazyk. V každém případě mše neospravedlňuje, ale je upomínkou na dobrodiní Krista.¹⁸⁷

Poněkud mimo tyto konfese stojí ale velmi často zmiňované dobré skutky, v některých případech označené jako nutné ke spáse, jindy jako potřebné. Místním nekatolíkům na nich v každém případě hodně záleželo. Podruh Tomáš Stuhla řekl: „*Dobré skutky jsou potřebné k spášení.*“¹⁸⁸ To helvetská i augsburská (a česká i bratrská) konfese zamítají, neboť ke spáse je potřebná především boží milost a víra, kterou dobré skutky automaticky provázejí. Dobrý skutek sám o sobě ale spásonosný není.¹⁸⁹ Uchovat si dar milosti ospravedlnění konáním dobrých skutků je však možné

¹⁸³ Zatímco podle HV je Kristus přítomen „ne sice tělesně nýbrž duchovně“ (Čtyři vyznání, HV s. 248) a podle katolického dogmatu a AV podstatně, tedy skutečně a tělesně (Berkhof, s. 211-213), bratrská interpretace stála někde uprostřed: „My vyznáváme oboje: jedno v bytu přirozeném, tělesném, hmotném, druhé v bytu posvátném, duchovním, víře pochopitelném.“, Čtyři vyznání, Bratrské vyznání, s. 159-160.

¹⁸⁴ Pojetí večeře Páně u katolíků, luteránů a reformovaných viz Berkhof, s. 209-213; Jako pouhé symboly vnímal chléb a víno a večeři páně jako vzpomínku švýcarský reformátor Zwingli, který byl v tomto ještě radikálnější než Kalvín; Způsob přijímání formuluje slovy „duchovně a posvátně“ česká konfese, Čtyři vyznání, České vyznání, s. 298.

¹⁸⁵ Přiznání ... v obci Fryšavě, in: SA, s. 54.

¹⁸⁶ Helvetská konfese například preferuje zpověď veřejnou, Čtyři vyznání, s. 216-217.

¹⁸⁷ Čtyři vyznání, HV, s. 251-252; AV s. 86-89.

¹⁸⁸ Přiznání ... v obci Fryšavě, in: SA, s. 50. Otázkou je, jestli si lidé skutečně mysleli, že dobré skutky přinesou spásu, protože někdy jen říkali, že „*dobré skutky jsou potřebné.*“ (Stuhlova žena Anna, tamtéž) a podruh Franc Klouda přiznal větší důležitost skutkům Kristovým: „*Dobré skutky se musejí činit, chce-li přijít spášení; však se více spoléhám na zásluhy Kristovy nežli na své.*“, tamtéž, s. 49. Zde by se dalo hovořit spíše o protestantské interpretaci významu dobrých skutků, protože Klouda vlastně větším důrazem na skutky Kristovy přiznal, že jeho zásluhy jako takové mu spásu přinést nemohou, tudíž není možné se na ně spoléhat.

¹⁸⁹ Čtyři vyznání, s. 75-78, 141-144, 221-224, 285-289, přičemž dobré skutky jsou ty, které ustanovil Bůh, jednotlivé konfese je schvalují, Bůh je i odměňuje, ale jenom proto, že je milostivý. Na vlastní spásu nemůžeme mít konáním dobrých skutků žádnou zásluhu. Obšírněji se dobrým skutkům věnuje bratrská konfese, která je dělí

podle katolického dogmatu a pokud jej člověk ztratí, může si ho znovu zasloužit. Důraz na dobré skutky u nekatolíků z Fryšavy, ale i z Věcova a Zubří by mohl pocházet z pietistického důrazu na křesťanský život, nebo z katolické věrouky, například z kázání katolických kněží, nebo také od lidového předtolerančního kazatele, jehož představy o nekatolickém vyznání, v našem případě reformovaném, se mohly od helvetské konfese více či méně lišit. Lpění na dobrých skutcích by snad mohlo být dáno i samotnou lidovou mentalitou. Lidé přemýšleli o smrti, zajímalo je, co s nimi bude a dobré skutky jim mohly připadat jako „nejjistější prostředek spásy“.¹⁹⁰ Zásluha a následná odměna byla asi přijatelnější a pochopitelnější než kalvínská predestinace, jejíž řád je lidské mysli nedostupný a kdy jsou bez nějaké logické kauzality ospravedlnění jen někteří.¹⁹¹

Od katolíků se nekatolíci obyvatelé Fryšavy obvykle odlišují tím, že mají jen dvě svátosti. Chalupník Andreas Ptáček podal obsáhlejší vysvětlení, když řekl, že „*mezi helveckým a katolickým náboženstvím jest ten rozdíl, že my máme dvě svátosti, totiž křest a večeři Páně, že přijímáme pod obojím způsobem, že nic nedržíme o ctění svatých, o očištění a mši svatej; dobrý ale skutky konat musíme*“.¹⁹² Originální, avšak unikátní, je odlišení sedmadvacetileté Alžběty, která řekla: „*My kříže neděláme; já nevím, proč je to*“. To by bylo nejbližší kalvínské praxi, jež je proti praxi augsburské prostší a nepotrpí si tolik na náboženskou symboliku.

Jako důvod odpadnutí od katolické víry lidé nejčastěji uváděli, že je k tomu vedl Duch svatý, což ukazuje na dávný vliv pietismu¹⁹³ (přestože se asi jednalo o frázi naučenou a používanou proto, aby nemuseli označit někoho konkrétního), který kladl důraz na vnitřní náboženský prožitek. Méně často je k odpadnutí vedla jejich mysl, hospodář nebo manžel. Někteří uvedli, že neví, proč od katolického náboženství odpadli.

O tom, proč si vybrali zrovna helvetské vyznání, se v přihláškách mnoho nedočteme. Někteří lidé říkají, že si vybrali helvetskou víru, protože o ní prostě ví víc než o augsburské, nebo proto, že nechtějí porušovat jednotu. Marína, osmadvacetiletá žena chalupníka Strejčka, jako jedna z mála vysvětluje, proč chce helvetské a ne augsburské náboženství: „*... my jsme augustenské náboženství nechtěli, ale helvecky, protože se nám líbí pro křest a večeři Páně, která jest chleba lámání a kalicha pití. Při tej jím chléb a víno piju, a tomu se klaním*.“ Pokud si je rozdílů vědoma, dává přednost lámanému chlebu před hostií, což by se s její preferencí helvetského vyznání shodovalo, jen klanění se svátosti večeře Páně je

na „veřejné, všem pravým křesťanům povinné“ a „druhé, obzvláštní podle stavů, věků, povolání ...“, ale opět jimi lidé nedocházejí ospravedlnění a spasení, ale pouze jimi prokazují živou víru (s. 142, 143).

¹⁹⁰ Kutnar, s. 175, autor hovoří o člověku z lidu (přestože má na mysli blouznivce, použijte tuto tezi i zde), kterého zajímá poslední soud a posmrtný život, další rysy blouzniveckého myšlení, které Kutnar uvádí (např. dualismus tělo-duch) už o horáckých nekatolících neplatí; K predestinaci viz Čtyři vyznání, HV, s. 206-208.

¹⁹¹ O reformovaném řádu spásy viz Berkhof, s. 181-182.

¹⁹² Příznání ... v obci Fryšavě, in: SA, s. 58.

¹⁹³ V luterském pietismu hraje Duch svatý klíčovou roli při znovuzrození, které se navenek projevuje křesťanským životem (skutky); Ducha svatého, skrze nějž přichází poznání uvádějí i toleranční sektáři, tzv. bohověrci (viz pozn. 213) v oblasti Hlinska (Nešpor 2004, s. 75), s nimiž se roku 1800 „zapletl“ i Josef Veselý z Moravských Křižánek z panství novoměstského. Veselý odpadl od reformované církve a byl dopaden ve Svratouchu, na panství rychmburském, když se účastnil shromáždění tamních blouznivců. Nechtěl se přihlásit k žrádnému vyznání a říkal, že „je v pokoji“. K odpadnutí od katolického náboženství ho vedla „láska milovat bližního jako sebe samého“, z Výslechu blouznivců 26. 6. 1800, Adámek 1922, s. 128-131. Rezek vidí v základu blouznivectví dávný vliv pietismu, který zdůrazňoval znovuzrození skrze Ducha svatého (Rezek, s. 54, 55). Přestože novoměstští podle všeho vcelku blouznivci nebyli, stále se jedná o lidovou, venkovskou mentalitu, takže povaha „blouzniveckého myšlení“, jak ji dost obecně vykresluje Kutnar (1948, s. 160-187), asi nemůže být uvažování „pravověrných“ nekatolíků novoměstských příliš cizí.

prvkem katolickým. Její výpověď je zajímavá i dále: „... o svatých nic nedržím, to jest jich nectím, za mrtvé se modlím při pohřbu, ale jindy ne mši svatou nevěřím, ale dobrý skutky konat musím.“ Marína zdůrazňuje, že kromě pohřbu se nemodlí za mrtvé, což koresponduje s nekatolickým neuznáváním očištění, který i helvetská konfese jako nepodložený Písmem odmítá.¹⁹⁴ Také nectít svaté je podle helvetské konfese správné, protože „nám stačí Bůh a prostředník Kristus a neudělujeme jiným poctu“.¹⁹⁵

Rozdílná je také doba, kterou místní nekatolíci uvádějí jako tu, kdy od katolictví odpadli. Nejčastěji se objevuje tvrzení, že se dotazovaný nechal zapsat (=odpadl) před Vánoci, jako tomu bylo v případě pacholka Jakuba Bukáčka: „Když před vánoci(ch) zapisoval do helvetského náboženství mlynář křídelskej a po vánocích na Fryšavě Joseph Dvořák, tenkrát jsem se taky nechal zapsat.“¹⁹⁶ Alžběta, matka podruha Kloudy řekla, že je helvetského náboženství, „jako jinší, od toho času, jak nám Milost císařská dovolila.“ Alžběta možná měla strach, že by ji mohla komise obvinít z porušování zákona, pokud by doznala, že byla nekatoličkou už před vydáním tolerančního patentu. Proto nelze věřit tomu, že většina obyvatel Fryšavy od katolictví odpadla až na podzim roku 1781, což by z přihlášek vyplývalo.

Věcov

Ve Věcově bylo 24. května 1782 k helvetskému vyznání zapsáno 171 lidí z 26 rodin.¹⁹⁷ Přihlášky jsou podobné jako ve Fryšavě. Kromě toho, že byli všichni zapsáni k helvetskému vyznání (a většina z místních nekatolíků se k němu sama výslovně přihlásila), požadovali lámaný chléb, neuznávali očištěc, považovali dobré skutky za potřebné či nezbytné ke spáse, až na jednu výjimku neuctívali svaté, většinou neuznávali zpověď a k helvetskému náboženství je přivedl Duch svatý, vykazují věcovské přihlášky oproti fryšavským i ostatním ze Zubří a Křidel také jistá specifika. Převažují zde sice přihlášky čistě k „helveckému náboženství“, nezanedbatelný je ale i počet odpovědí, které obsahují několik dalších označení víry, ke které se dotyčný hlásil. Objevuje se víra boží, Kristová, křesťanská, apoštolská a asi ve třetině výpovědí je víra charakterizována jako ve výpovědi sedláka Matěje Zobače: „Já mám víru; kterou nám Kristus Pán v ráji ráčil vštípit, a ta víra jest helvecká.“¹⁹⁸ Víra „kteřou nám Kristus v ráji vštípil“ se až na jediný případ ze Zubří objevuje pouze ve Věcově, ale zajímavé je, že je ještě ve spojení s vírou beránkovou součástí drtivé většiny přihlášek v Morašicích na panství Litomyšlském. Tam totiž lidé na otázku „Jaké jest to beránkové náboženství?“ odpovídali: „Kterou Pán Kristus v ráji v zahradě v štípil.“¹⁹⁹ Je tedy možné, že do Věcova někdy v minulosti zavítal některý z predikantů působících na panství litomyšlském, jehož mohla být „v ráji vštípená víra“ oblíbenou frází. Nebo se do Věcova mohla fráze dostat díky stykům místních

¹⁹⁴ Čtyři vyznání, HV, s. 256; Podle katolického dogmatu je očištěc místo, „kde se duše očišťují před vstupem do věčné blaženosti. V jejich utrpení jim pomáhají modlitby a mše („za duše v očištění“), které za ně slouží živí“, Slovník křesťanské kultury, s. 257.

¹⁹⁵ Čtyři vyznání, HV, s. 197, povinná je jen úcta k svatým, kterými se nesmí pohrdat a smýšlet o nich níže. Podobný postoj ke svatým uznávají i ostatní protestantské konfese.

¹⁹⁶ Přiznání ... v obci Fryšavě, in: SA, s. 49.

¹⁹⁷ Z toho 123 dospělých a 48 dětí, Přehled počtu osob na panství novoměstském k novému náboženství se přihlásivších, in: SA, s. 35.

¹⁹⁸ Přiznání k nekatolickému náboženství v obci Věcově, in: SA, s. 106.

¹⁹⁹ Z Protokolu náboženské komise, která ve dnech 5.-26. března vyslýchala nekatolické poddané panství Litomyšlského, in: Schulz, V.: Listář náboženského hnutí poddaného lidu na panství litomyšlském v století XVIII., 1915, s. 93; Litomyšlští „beránci“ byli pak většinou ochotni přijmout helvetské, ojediněle augsburské vyznání; Přesvědčení o víře vštípené už v ráji Ježíšem Kristem zmiňuje F. Kutnar (s. 162) jako součást iracionálního poznání charakteristického pro náboženské blouznivce. Původ této fráze neuvádí.

obyvatel s Morašickými. Mohlo se ale také jednat o část nějaké náboženské písně. V bibli se takové spojení nevyskytuje. V každém případě jde o ukázkou toho, jak nezfetelná byla hranice mezi myšlenkovým světem „blouznivců“, kterými se zdáli být Morašičtí, a „pravověrných“ nekatolíků. Mnohdy pak bylo věcí náhody a souhry různých okolností, zda se lidé octli v jedné, nebo ve druhé skupině.

Pokud jde o víru beránkovou, viděli jsme, že se v ojedinělých případech vyskytla už ve Fryšavě a podobně tomu bylo i ve Věcově. Kromě Litomyšlska se k „víře beránkové“ hlásili i v nedalekém Jimramově²⁰⁰ (od Věcova vzdáleném asi 5 km, panství Jimramov) a okolí. Název víra beránková má svůj původ buď ve výrazu „beran“ jakožto tvrdohlavý člověk, nebo „beránek boží“, tedy Kristus, „Beránek boží za hříchy světa obětovaný a je shlazující“.²⁰¹ K víře beránkové se přihlásil i Jakub Vařák, 64 let starý podruh: „*Jsem starej víry boží beránkovéj podle náboženství helveckého, podle kšaftu Kristového, kterej nám zanechal při poslední večeři; vyznávám křest a večeři Páně, která jest tělo a krev Pána našeho Ježíše Krista; to tělo nejní živý ani mrtvý, živý zůstává v nebi; tej večeři Páně se má člověk klanět; dobrý skutky jsou k spasení potřebný; svatý nectím o očistci nic nedržím; v tom náboženství jsem hned od mých rodičů vyučenej.*“²⁰² „Helvecké náboženství“ opět jako by bylo narychlo přidáno k původní definici nekatolického náboženství, v popisu večeře Páně se mísí kalvínské prvky (živý Kristus v nebi²⁰³) s katolickými (večeři Páně se má člověk klanět), do helvetské konfese opět nepatří věta, že „dobré skutky jsou k spasení potřebné“. Charakteristika večeře Páně je mezi nekatolíky nejednotná, objevují se opět přívlastky „živé“, „mrtvé“, „pravé“, „posvátné“, nebo lidé říkají, že o tom nic nevědí a až přijde pastýř, ten že je naučí.

Specifickým rysem přihlášek ve Věcově jsou ale zmínky o Trojici (jedná se o sedm přihlášek dospělých lidí z různých rodin), o níž nekatolíci ve Fryšavě nemluvili. Podle helvetské konfese je Bůh trojjediný, to jest „nerozdělitelně a nesmíšeně rozlišen na osoby Otce, Syna a Ducha svatého“. Katolické dogma se od tohoto vyjádření v podstatě neliší, uznává podle sv. Augustina jediného Boha „ve třech osobách věčně rozdílných a zároveň stejné podstaty“.²⁰⁴ Na takových výpovědích je tedy zvláštní pouze uvedená formulace, opět se zřejmě jedná o určité místní specifikum, nejde ale o nějaký výrazně nekatolický nebo dokonce sektářský rys. Naopak zdůrazněním víry v boží Trojici se lidé mohli snažit od blouznivců důrazně odlišit v případě, že o nich něco slyšeli a věděli, že Trojici popírají.²⁰⁵ Víra v nejsvětější

²⁰⁰ Nešpor 2002, s. 230. Víra beránková byla podle autora článku označení vnější (na Litomyšlsku ho použil vrchní Svoboda, který je považoval za deisty - označovali svou víru jako víru boží, beránkovou - a prakticky je tak postavil na stranu blouznivců, Melmuková, s. 172), které potom nakrátko přijali i sami nekatolíci. Na Jimramovsku šlo o „vyznavače Beránka, tj. Krista ztotožněného s Bohem Otcem“; O hnutí beránků na Litomyšlsku viz M. Zajícová: Sociální a kulturní souvislosti tajného nekatolictví a netolerovaných sekt 18. století, UJEP Ústí nad Labem 1995, s. 25-27. Zajícová uvádí, že „beránci se podle protokolů projevují spíše jako běžní evangelíci“ (vyznávali např. večeři Páně pod lámáním chleba a kalicha pitím), není tedy důvod považovat je za toleranční sektáře. Jak už bylo řečeno, přihlásili se nakonec k některému z tolerovaných vyznání a stejně tak tomu bylo i na Novoměstsku; Víra beránková se vyskytla také na Vysokomýtsku, (Schulz, s. 301-316), opět bez nějakých výrazně sektářských rysů, přihlášky se podobají těm věcovským.

²⁰¹ Čtyři vyznání, Bratrské vyznání, s. 134; Spojení Kristus-beránek boží je užito na několika místech v bibli, uvádí ho i helvetská konfese: *Kristus jest Beránek ten zabitý od počátku světa* (Zjev. 13, 8), *Kristus jest ten beránek Boží, kterýž snímá hřích světa* (Jan 1, 29), tamtéž, s. 211; K etymologii spojení víra beránková viz Zajícová, s. 25.

²⁰² Přiznání k nekatolickému náboženství v obci Věcově, in: SA, s. 110.

²⁰³ HV s odkazem na Markovo evangelium (16, 19) uvádí, že „tělo Kristovo jest v nebesích, na pravici Kristově“, Čtyři vyznání, HV, s. 248.

²⁰⁴ Čtyři vyznání, HV, s. 194; Slovník křesťanské kultury, s. 363-364.

²⁰⁵ Existenci boží Trojice popírali např. nepřilíš vzdálení bohověrci, viz pozn. 213.

Trojici se vyskytuje také v obci Zubří (viz dále). Václav Zobač, snad bratr výše zmíněného Matěje, 57 let starý sedlák uvedl: „*Jsem helveckého náboženství věřím v Boha Otce, v Boha Syna, v Boha Duchu svatého, nejsvětější Trojici; vyznávám křest a večeři Páně.*“ Trojice je zde tedy odpovědí na otázku, v co Zobač věří. Osmdesátiletý Michael Srnský má Trojici za podstatu helvetského vyznání: „*Buch Otec, Buch Syn, Buch Duch svatý, nejsvětější Trojice boská jest helvecké náboženství.*“²⁰⁶ Terezie, žena pastevce Josefa Kováře řekla: „*Prve jsem byla evangelička, nyní jsem helvet. nábožen[stvi]; vyznávám nerozdílnou Trojici boží, křest a večeři Páně; já ještě nevím, co jest večeře Páně; tej víry já se nepustím, protože je ona nejstarší, v ráji od samýho Krista vštípena.*“²⁰⁷ V této výpovědi je obsaženo téměř vše, čím jsou věcovské přihlášky specifické, tedy důraz na Trojici a víra charakterizovaná jako „Kristem v ráji vštípená“. To že se Terezie prve považovala za evangeličku potvrzuje domněnku, že k helvetskému vyznání se nekatolíci na Novoměstsku hlásili až v době kolem vydání tolerančního patentu nebo až přímo před komisí, která vyžadovala jasnou odpověď: luterán, reformovaný, nebo nejlépe samozřejmě katolík, ale nikdo jiný. Současně je zajímavé samo rozlišení evangelictví – helvetské náboženství, které nasvědčuje určité desorientaci nekatolíků v různých označeních nekatolických věr a jejich vyznavačů.

Důvody odpadnutí od katolické víry jsou různé, pacholek Jakub řekl, že nechce být katolíkem, protože se mu nelíbí chodit do kostela na mši a ke zpovědi.²⁰⁸ Pokud přihlašující se vůbec uvádějí odlišnosti od katolické církve, nejčastěji jsou to dvě svátosti a v jednom případě fakt, že nectí svaté.²⁰⁹ Ještě snad stojí za zmínku to, že ve Věcově se lidé hodně ovlivňovali navzájem a v menší míře se rozhodovali samostatně. O svém odpadnutí od katolictví často říkají, že se přidali k většině, jako pacholek Jakub: „*Před Vánoci, když jsem viděl, že se jinší chytají helvetského náboženství, já jsem se jich přidržel.*“²¹⁰ Stejně tak přestali chodit ke zpovědi, když jiní nechodili atd. Ženy se nejen ve Věcově drží rozhodnutí svých mužů, vyskytl se i případ, že byla žena k odpadnutí od nekatolictví svým mužem donucena.²¹¹ Opačné případy, tedy že by muž uvedl, že ho k nekatolické víře přivedla manželka, jsou skutečně raritou.

Zubří

V Zubří bylo při přihláškách ve dnech 14. – 17. května 1782 k helvetskému vyznání zapsáno 173 lidí z 31 rodin.²¹² Přestože byli všichni zapsáni jako reformovaní, zdaleka ne všichni se k helvetské konfesi explicitně přihlásili. Na otázku jaké jsou víry lidé často odpovídali podobně jako třiačtyřicetiletá Marína Peňasová: „*Jsem víry boží²¹³ křesťanské, apoštolské, Kristově.*“ Ostatní k této výpovědi často přidávají

²⁰⁶ Přiznání k nekatolickému náboženství v obci Věcově, in: SA, s. 114.

²⁰⁷ Tamtéž, s. 108.

²⁰⁸ Tamtéž, s. 107; Takové výpovědi jsou častější u lidí mladších, do 20ti let.

²⁰⁹ Tamtéž, výpověď Roziny Zobačové, s. 108.

²¹⁰ Tamtéž, s. 107; K samostatnosti rozhodování při přihláškách viz Evangelici ... 6, s. 289-291.

²¹¹ Přiznání ... v obci Věcově, in: SA, s. 115, z přihlášky Kateřiny Zobačové: „*Přiznávám se sice k helvetskému náboženství, ale nerada, nebo m[n]ě můj muž vyhrožuje, že se mnou nebude, že by to bylo bídný, kdybych já byla jinší víry.*“ Ze všech čtyř vsí je to však odpověď takového druhu jediná.

²¹² Přehled počtu osob na panství novoměstském k novému náboženství se přihlásivších, in: SA, s. 35; z toho 141 dospělých a 32 dětí.

²¹³ Jako víru boží označovali svou víru i toleranční sektáři, tzv. bohověrci v okolí Hlinska, na Vysokomýtsku a Litomyšlsku. Vzhledem k tomu, že tyto oblasti nejsou od Novoměstska příliš vzdálené, mohly by se nabízet určité spojitosti. Bohověrci ale důsledně odmítali křesťanské učení o svaté Trojici, jejich znaky byla víra v jediného Boha, chiliastické prvky a odmítání přihlásit se k některé z povolených konfesí. To pro nekatolíky v Zubří neplatí. Kromě osobitého popisu víry se jejich věrouka, tak jak ji uváděli při přihláškách,

„podle náboženství helveckého“,²¹⁴ vyskytuje se i víra bratrská, prvoevangelická, stará, staročeská, evangelická, v jednom případě i Kristová beránková. Víra boží, křesťanská, apoštolská je ale jakýsi standard, od něhož se jen málokdo odklonil. Z toho, že někdy lidé ani nezmínili helvetské náboženství, konfesi či víru, lze soudit, že na tento výraz nebyli zvyklí. Opět se můžeme domnívat, že helvetské vyznání nejspíš přijali z nutnosti, což je v Zubří markantnější než v ostatních vsích. Přímo k helvetskému vyznání bez ostatních přídavků se přihlásilo jen 15 dospělých lidí.

Opět platí, že místní nekatolíci zdůrazňují nezbytnost konání dobrých skutků, často přímo v souvislosti se spásou. V několika případech lidé vyznávají nejsvětější nebo nerozdílnou Trojici jako v Zubří, zpravidla nectí svaté a neuznávají mši a zpověď, ojedinele také obrazy a růženec.²¹⁵ Dále neuznávají očistec, ale někdy se modlí za své zemřelé otce, za ostatní mrtvé se nemodlí.²¹⁶ Tady se nabízí domněnka, že sice věděli, že očistec a modlení se za mrtvé by jako nekatolíci uznávat neměli, ale v případě vlastních otců asi bylo těžké tuto katolickou tradici opustit.

Na přihláškách ze Zubří je vůbec lépe vidět mísení se katolické tradice s nekatolickými prvky v místní lidové věrouce. Výpověď dvaapadesátileté Kateřiny je takového prolínání dokladem: „Podle helveckého náboženství jsem víry boží Kristové, apoštolské, křesťanské. V čem to náboženství pozůstává, já nevím. Náboženství katolické jsem zanechala, že jse mně lepší líbí to helvecké. Vyznávám dvě svátosti, křest a večeři Páně; ta večeřa jest tělo Krista Pána a krev; to jsem slýchávala od p. faráře a od pánnů kaplanů.“²¹⁷ Kateřina sice vyznává jen dvě svátosti, ale jejich podstatu si vykládá na základě dřívějšího naslouchání katolickým duchovním. Podobného původu jsou asi i další výroky o večeři Páně, z nichž se nezřídka dozvíme, že „chléb se proměňuje v tělo a víno se proměňuje v krev Krista Pána, když duchovní to slovy Kristovejma posvěcuje, a tej večeři Páně se máme klanět.“²¹⁸ Zde přihlašující se prakticky popsal katolickou transsubstanciaci. Pravdou však je, že ohledně večeře Páně převažují výpovědi kalvínského rázu. Lidé často zdůrazňují, že večeře Páně pozůstává v lámání chleba a pití kalicha, a to jest „čisté víno a čistý chléb“²¹⁹ nebo „posvátný chléb a posvátné víno“,²²⁰ případně posvěcený chléb a víno či mrtvé tělo. Někdy jsou lidé přesvědčeni, že dříve přijímali jako katolíci pravé a živé tělo Krista a nyní budou přijímat jen čisté víno a chléb, což ukazuje na kalvínskou nepodstatnou přítomnost Krista ve Večeři Páně. V každém případě jsou výroky na toto téma velmi nejednotné a večeře Páně je opět nejspornějším bodem přihlášek. Od katolíků se místní odlišují skrze dvě svátosti, jako dobu odpadnutí nejčastěji uvádějí 3-4 roky zpět, tedy zřejmě dobu významného působení nějakého

protestantským konfesím významně nevymykala (samozřejmě až na katolické prvky). Bohověrci viz Nešpor 2004, s. 75-82.

²¹⁴ Přívlastkem „helvetské“ lidé zpravidla označují své náboženství, ostatními uvedenými přívlastky pojmenovávají svou víru, jako například osmapadesátiletý sedlák Matěj Hemza: „Já jsem helvetckého náboženství a jsem víry boží Kristovy, křesťanský, apoštolský. Vyznávám 2 svátosti, křest a večeři Páně; jsem víry v ní těš zrozenej.“ Nakonec nám písař zanechal i doklad o snaze komise přesvědčit nekatolíky k obrácení se ke katolictví: „Po všem všudy přesvědčování povídá, že jináče neudělá.“, Přiznání ... v obci Zubří, in: SA, s. 82.

²¹⁵ Obrazy Boha, Krista a svatých zvláště zavrhovali reformovaní, 4. článek helvetské konfese je O modlách neboli obrazech Boha, Krista a svatých, Čtyři vyznání, HK, s. 195-196. Přestože odmítání obrazů je typicky protestantský prvek, nekatolíci Novoměstska na něm při přihláškách nijak zvlášť netrvali. Ze všech čtyř sledovaných vesnic obrazy odmítlo jen kolem deseti lidí, ostatní se k nim nevyjádřili.

²¹⁶ Z výpovědi čtrnáctiletého pasáka Franze: „Růženec se modlit neumím, Zdrávas Maria teprv před Vánoci jsem zanechal. Za svýho nebo[žtíka] tátu se modlívám, ale za jinší ne.“, Přiznání ... v obci Zubří, in: SA, s. 86.

²¹⁷ Tamtéž, s. 86-87.

²¹⁸ Přihláška sedmdesátiletého podruha France Moravce, tamtéž, s. 90.

²¹⁹ Např. přihláška Rozálie Korábové, tamtéž, s. 83, 84.

²²⁰ Např. přihláška pacholka Jana Dostála, tamtéž., s. 83.

lidového kazatele, menšina (pokud nepočítáme malé děti) je „toho náboženství už od maličkosti“. Obecně jsou odpovědi rozmanitější než jinde, lidé se více pouští do širšího popisu své víry a jejích prvků, jak jsme viděli například na popisu večeře Páně.

Křídla

V Křídlech bylo při přihláškách 16. května 1782 k helvetskému vyznání zapsáno 64 lidí z deseti rodin.²²¹ Obecně jsou přihlášky stručnější a monotónnější než ve výše uvedených třech vsích, až na čtyři případy²²² se místní hlásí k helvetskému vyznání, aniž by svou víru nazývali ještě jinak. Všichni mají dvě svátosti, opět se objevují neshody ohledně přítomnosti Krista ve Večeři Páně, „pravé a živé tělo“ početně mírně převažuje nad formulací, že ve večeři Páně není „nic než posvátný kalich a chléb“. Někteří tedy obět uvádějí katolickou či luterskou interpretaci, někteří kalvínskou. Všichni se ale shodnou na tom, že chtějí být helvetského, nikoli augsburského náboženství. Podruh Jiří Šedý k tomu řekl: „... já se nechci znát k augsburské konfesi, ačkoliv slyším, že má řeč se od ní srovnává.“²²³ Zdá se, že komise nebo někdo jiný ho přesvědčoval, že jeho vyznání je augsburské. Šedý si tedy byl vědom, že na základě své věrouky by měl být přiřazen k augsburskému vyznání, ale z nějakého důvodu si přál výslovně vyznání helvetské. Jedním z vysvětlení by mohla být Melmukové domněnka²²⁴ o informaci putující z reformovaných oblastí do Čech, která nekatolíky upozorňovala na to, aby se přihlásili k helvetské konfesi. Jistě měl na tyto přihlášky velký vliv také Jan Michek, osmašedesátiletý chalupník, u nějž se křídleští nekatolíci podle vlastních slov scházeli a z nichž některé on sám k nekatolictví přivedl. Michek tvrdí, že je helvetského náboženství jako jeho otec, že neví, jestli je augsburské a „pod spůsoby chleba a vína jest pravý Bůh“.²²⁵ Sám tedy kladl důraz na podstatnou přítomnost Krista ve večeři Páně. Michek už bohužel neuvádí, jestli ctí Pannu Marii.

Ctění Panny Marie a v menší míře i svatých je totiž zvláštností křídelských přihlášek. 17 dospělých lidí (přičemž ženy jen mírně převažují nad muži 10:7) uvádí, že ctí a vzývají Pannu Marii, z ostatních pouze 3 lidé²²⁶ uvádějí, že Pannu Marii nectí, ostatní se k ní buď nevyjadřují, nebo prostě říkají, že nectí svaté. Většina těch, kdo ctí Pannu Marii říká, že se k ní také modlí, svaté většinou nectí, nebo ctí, ale nemodlí se k nim.²²⁷ Přes tuto nejednotnost je zřejmý velký význam Panny Marie pro místní věřící, ač nekatolíky. Mariánský kult je totiž výhradně katolickým prvkem, ostatní konfese v čele s konfesí helvetskou ho vůbec neuznávají, povinná je jen

²²¹ Z toho 46 dospělých a 18 dětí, Přehled osob v obci Křídlech k novému náboženství se přihlásivších, in: SA, s. 43. Podle přehledu se potom dva lidé navrátili ke katolictví, a to Matěj a Jan Hlavatých, otec a syn. Matějovy dcery Anna a Veronika a syn Franc (18-25 let) zůstali nekatolíky, stejně jako Janova žena Kateřina. Různá vyznání v jedné rodině přitom nebyla obvyklá, Přihlášky k nekatolickému náboženství v obci Křídlech, in: SA, s. 36-43.

²²² Jedná se opět o rodinu Hlavatých, kde ženská část rodiny, tedy Veronika, Anna a Kateřina uvedly, že jsou víry „starověrskéj, apoštolskéj“. Věřoucně se ale od ostatních nijak významně nelišily. Ke stejné víře se hlásila ještě dvacetiletá děvečka Marína, která podle popisného čísla domu u Hlavatých nesloužila.

²²³ Přiznání k nekatol. náboženství v obci Křídlech, in: SA, s. 39. „Lutersky“ působilo například Šedého tvrzení, že „v užívání večeře Páně jest tělo a krev Páně přítomno“, pokud měl tedy Šedý na mysli skutečnou přítomnost.

²²⁴ Viz Melmuková, s. 152-154.

²²⁵ Tamtéž, s. 38.

²²⁶ Dva z nich náleží k jedné rodině: Jan Konvalinka (mlynář, který podle fryšavských přihlášek před vánoci sepisoval nekatolické obyvatele Fryšavy) a jeho dcera Kateřina.

²²⁷ Například čeledín Josef Pitka uvedl: „Ctím a vzývám blahoslavenou Pannu Marii, ale nechci ctít svaté; nic nedbám svaté Petra a Pavla ...“, Přihlášky k nekatol. náboženství v obci Křídlech, in: SA, s. 40.

zminěná úcta, která patří i všem ostatním svatým.²²⁸ Pokud tedy ctí a vzývají Pannu Marii a nectí svaté, míchají Křídlejší katolické věroučné prvky s nekatolickými. Mariánská úcta byla v Křídlech zřejmě pevně zakořeněná a lidé se jí těžko vzdávali. Otázkou je, proč tomu tak bylo. Mariánské poutní místo se nikde v okolí nenachází a nejbližším kostelem zasvěceným Panně Marii je 7 km vzdálený hřbitovní kostelíček v Novém Městě na Moravě. Jiný takový kostel zde ani v historii nikdy nebyl.²²⁹ Rozhodně je ctění Panny Marie mezi nekatolíky zvláštnost, kterou mohl podporovat sám Michek nebo jiný lidový náboženský učitel.

Obecně by se snad dalo říci, že ochranný kult světců (v případě Křidel obracení se k Panně Marii) laická lidová zbožnost snadno přijímala. Katolická církev tak dávno, ale i během protireformace vyšla vstříc odvěké pověrčivosti prostých lidí a jejich tradiční kultuře.²³⁰ Lze si snadno představit, nakolik byla pro venkovské obyvatele 18. století v okamžicích nouze, ale i mimo ně Panna Marie důležitá, takže není divu, že ji jako svou ochránitelku a přímluvkyni těžko opouštěli (pokud ovšem vůbec věděli, že by ji jako reformovaní opustit měli).

Závěr

Podíváme-li se na přihlášky ze všech čtyř vesnic vcelku, vidíme, že mají mnoho společného. Všechny jsou výpověďmi nevzdělaných prostých lidí, z nichž část ani neuměla číst. Jejich věrouka je velmi jednoduchá, slovy F. Kutnara se v ní projevuje „zlidovění vysokých obsahů a forem náboženství“, které se u těchto vrstev obyvatel vyskytovalo všude, bez ohledu na konfesijní příslušnost.²³¹ Věřoučné prvky si tito lidé vysvětlovali podle svých představ a možností, a tak jim dávali jiný, jednodušší význam. Nekatolíky v tom ovlivňovali jejich lidoví kazatelé, kteří pokud nevědomky vybočili z pravověrných výkladů některé z protestantských konfesí, dali vzniknout blouznivecké skupině nekatolíků, kteří se v roce 1782 nechtěli přihlásit ani k jedné z tolerovaných církví, jako tomu bylo například na Pardubicku či Královéhradecku.²³² Nekatolíci z okolí Nového Města na Moravě, Jimramova, ani Křižanova se jako blouznivci „neproslavili“ a místní nekatolíci se poslušně přiřadili většinou k reformované církvi, s jejímiž pastory snad větší neshody neměli, takže neměli ani důvod, aby v průběhu 80. let, kdy docházelo k ustavení protestantských sborů a případným následným neshodám s příchozími pastory, ze svých sborů vystupovali.

Kromě srovnání výše nastíněné lidové věrouky s oficiálními konfesemi nekatolických církví se nabízí ještě srovnání další, a to s opočenským Memoriálem, jediným vlastním spisem českých tajných nekatolíků, které předložili roku 1732 opočenští poddaní své vrchnosti, když žádali o náboženskou svobodu.²³³ V sedmi článcích, kde opočenští vysvětlují svůj požadavek a formulují hlavní věroučné body své víry, totiž najdeme několik podobností s výpověďmi nekatolíků novoměstských.

²²⁸ Slovník křesťanské kultury, s. 225; Čtyři vyznání, HK, s. 196-198, AV, s. 79-80.

²²⁹ Srov. Hosák s. 74-75.

²³⁰ Ochranný kult světců se dobře přizpůsobil ochranným rituálovým situacím magicko-kosmologického systému. Tradiční kultura, laická a lidová zbožnost viz Petráň, s. 50-53.

²³¹ Kutnar, s. 185.

²³² K tomu např. Nešpor 2004, s. 70-89.

²³³ J.Horský-Z. Nešpor: Typologie české víry raného novověku, in: ČČH 103, 2005, č. 1, s. 41-86; Znění opočenského memoriálu uvádí Klugar, V. V. J.: Katechismus, neb naučení Římsko-Katolické ... K zavírce pak: zmatený Pyetystských Memoriál Kacířský sepsaný na vrchnost opočenskou ... Praha 1746, s. 785-790; dále k memoriálu I. Kořán, Opočenská rebelie roku 1732, Práce muzea v Hradci Králové 13, 1970, série B, s. 93-134.

Jednak je to pietistický důraz na potřebu konání dobrých skutků,²³⁴ které patří ke křesťanskému životu, dále je to odmítání očištění²³⁵ a zejména podobné pojetí přítomnosti Krista ve večeři Páně, protože podle Memoriálu jsou chléb a krev „posvátné“ tělem a krví Kristovou.²³⁶ Jak jsme viděli, stejná formulace se v přihláškách novoměstských nekatolíků nejednou vyskytla. Podle J. Horského a Z. R. Nešpora je toto pojetí „jakýsi kompromis mezi luterským a kalvínským pojetím, patrně navazující na tradici Jednoty“.²³⁷ Pietistické zabarvení opočenského vyznání je zřejmě dáno styky s pietistickým prostředím, docházel sem například hennersdorfský lutersko-pietistický kazatel Jan Liberda.²³⁸ Nakolik byl tento vliv významný pro poměrně vzdálené Novoměstsko je přes uvedené podobnosti otázkou, pravdou je, že zdejší lidé mohli Memoriál docela dobře znát i prostřednictvím běžně dostupného katolicky orientovaného díla V. V. J. Klugara z roku 1746, v němž je Memoriál přetištěn.²³⁹

Náboženské poměry v 80. letech

Po vyhlášení tolerančního patentu nastávaly v krajích, kde bylo velké množství nekatolíků, spory mezi katolíky a nově uznanými luterány a reformovanými. Docházelo k slovním, ale i fyzickým potyčkám, nekatolíci ničili sochy svatých a nutili katolíky k přestupu, katolíci jim to všemožně vraceli. Nejčastějším zdrojem konfliktů byly nekatolické křtiny a pohřby. Katolíci totiž z obavy o vlastní spásu odmítali nekatolíkům povolit, aby své mrtvé pochovávali na jejich hřbitovech.²⁴⁰ Leopold Pausa ve své kronice zaznamenal, jak museli být nekatolíci na novoměstském panství před příchodem pastora a založením vlastního hřbitova pohřbíváni do neposvěcené půdy: „*Dříve než odvrženci od církve katolické učitele helvetského confessi obdrželi, někteří z nich zemřeli a pohřbu na posvátné místa zbavení byli. Dne 20. ledna Christian Lankas, 60 let starý, z Zubřího, za stodolou v Zubří pod mezu bez kněze pohřben byl. – Dne 19. března Kozák, 69 let starý, na poli Čejkovém pod lipou pohřben jest. – Dne 4. dubna Františka [...], 58 let stará, u Žďárské cesty za pazdernou na jejím poli leží.*“²⁴¹

Nicméně nakonec se místní nekatolíci dočkali. Na panství novoměstském byly založeny reformované sbory v Novém Městě na Moravě (1782, žádost o zřízení náboženské obce byla odsud Josefu II. zaslána už 22. 2. 1782²⁴²) a později v Německém (1784), a na panství jimramovském jeden sbor v Jimramově (1782). Šlo tedy o tři sbory z celkového počtu 73 luterských a reformovaných sborů v Čechách a

²³⁴ Klugar, s. 791, Articulus V.: ... wyznáwáme / že magj činění býti / a že proto též k dobrým Skutkům gsme stwoření / a Krystus Pán z milostrdenstwj swého a ne z Zasluhy gjch Odplatu zaslíbil ...

²³⁵ „... ale sprawedliwého dusse gdau do rukauch Božjch / a Muka žádná se gjch nedotykgajc ...“, Klugar, s. 792, Articulus VII.

²³⁶ ... my vjce newěřjme / že se proměnjuge Chleb w Tělo Krystowo / ale že gest Chleb poswatně Tělem Krystowým / a Wjno w Kalichu poswatne Krvj Krystowau ...“, tamtéž, s. 790, Articulus III.

²³⁷ Horský-Nešpor, s. 80, autoři článku si zároveň kladou otázku, nakolik bylo takové vymezení vědomé a zda vůbec pocházelo z nějakého teologického přemýšlení.

²³⁸ Např. Kořán, s. 102; Hrejsa 1912, s. 619-620, na nekatolíky na Opočensku měl velký vliv Liberdův spis *Harfa nová na hoře Sion znějící*.

²³⁹ Viz pozn. 233.

²⁴⁰ Nešpor 2004, s. 46-48.

²⁴¹ Z rukopisu Paměti novoměstské děkana Leopolda Pausy, in: SA, s. 44-49.

²⁴² Evangelíci ... 2, s. 47; K praxi zřizování sborů a povolávání pastorů tamtéž, s. 46-55.

na Moravě.²⁴³ Pastoři měli být povoláváni pouze z habsburské monarchie, většinou z Uher, luterští pastoři přicházeli většinou ze Slovenska, což bylo výhodně vzhledem k podobnému jazyku. Reformovaných pastorů byl nedostatek, a tak existovaly i výjimky, kdy pastoři přicházeli z oblastí mimo monarchii, jako například Jan Štětina ze Slezska, český emigrant, jemuž dal Josef II. svolení k tomu, aby se stal pastorem v Bučině. Štětina za sebe poslal svého syna Theofila, jenž byl v letech 1788-1798 pastorem v Novém Městě na Moravě, kde ho potom vystřídal jeho bratr Aron.²⁴⁴

Pastoři reformovaných sborů v Novém Městě n. M., Jimramově a Německém.²⁴⁵

Místo	Pastor	Původ	Doba působení
Nové Město n. M.	Elek, Márton	Uhry	1782-1783
	Csécsi Nagy, István	Uhry	1783-1787
	Stettinius, Jakub Bohumil (Theofil)	Slezsko	1785-1787
	Stettinius Timoteus Aron	Slezsko	1788-1798
Jimramov	Szentmártoni, Pál	Uhry	1782-1784
	Kálnay, István	Uhry	1784-1785
	Blažek, Michael ²⁴⁶	Uhry	1785-1827
Německé	Szentmártoni, Pál	Uhry	1784-1789

Podle Leoplda Pausy přijel do Nového Města „nějaký pastor“, zřejmě Elek Márton, 29. 11. 1782 a u Šírů na Nových domech podával helvetům večeři Páně. Druhý pastor (resp. první, který se zde usadil), Nagy, se do Nového Města údajně přistěhoval 14. 6. 1783 a „u Philipa Kubíka v podruží byl, první kázání 6. juli v stodoli Suchánkovy, pak ale v stodoli u Jana Šíra až do vystavení modlitebnice služby boží vykonával. Zde se oženil, vzav [si] za manželku dceru Jana Šíra. Paměti nikoho z uvedených pastorů bohužel k dispozici nemám, že to ale po příchodu na místa svého působení neměli lehké, je téměř jisté. Museli čelit různých protivenstvím z katolické, ale nejednou i z nekatolické strany. Jejich vírouka a praxe se totiž mnohdy neshodovala s představami místních lidových náboženských vůdců, což bývalo důvodem ke štěpení nebo přeměně sborů, většinou z luterských na reformované.²⁴⁷ Kromě toho uherským pastorům, kteří zrovna nepocházeli ze Slovenska, dělala problémy čeština. Jan Szalatnay, pastor moravečského sboru, nazval jednu z kapitol svých pamětí *O protivenstvích a pronásledováních*, v níž popisuje, jaká příkoří si musel vytrpět ze strany katolických kněží i obyčejných lidí. Katoličtí kněží ho pomlouvali, děti na něj házeli kamení, v Pelhřimově na něj dokonce jednou hodili z věže hnůj.²⁴⁸

²⁴³ V roce 1784, kdy už byly sbory definitivně rozdělené na luterské a reformované. Ze 73 českých nekatolických sborů bylo 54 sborů reformovaných (36 v Čechách, 18 na Moravě) a 19 luterských (10 v Čechách, 9 na Moravě), Nešpor 2004, s. 59.

²⁴⁴ Melmuková, s. 190; Evangelíci ... 2, s. 95.

²⁴⁵ Evangelíci ... 2, s. 91-98.

²⁴⁶ První moravský superintendent, narodil se r. 1753 v Senici na Slovensku, potomek českého emigranta, studoval v Debrecíně, Basileji, Lausanne, Utrechtu, Göttingenu Marburku a Halle, Melmuková, s. 188. Uherští pastoři jinak obvykle studovali v Sárospatku, tamtéž, s. 186.

²⁴⁷ Např. Melmuková, s. 176-180

²⁴⁸ Hrejsa, F.: Jan Szalatnay a jeho paměti z doby toleranční, Praha 1931, s. 88-98.

Povolení ke stavbě modlitebny obdrželi novoměstští nekatolíci v roce 1783,²⁴⁹ „dne 24. máje [1784] modlitebnice helvetská na tak řečeným „Husím rynku“ založena a 4. novembra v neděli od jimramovského superintendenta Michaela Blažka kázáním zasvěcena byla.“²⁵⁰ Od té doby se tedy na Novoměstsku nekonají protestantské bohoslužby ve stodolách.

Co se týče počtu reformovaných v nově založených sborech, ten během 80. let ve většině vsí mírně klesl. Počet nekatolických rodin v roce 1788 v jednotlivých vsích byl následující (v závorce je uveden stav z roku 1782): Petrovice 1 (1), Dlouhé 6 (4), Křídla 9 (10), Olešná 12 (11), Zubří 19 (24), Pohledec 27 (31), Maršovice 16 (20), Studnice 20 (19), Rokytno 17 (19), Tři Studně 0 (1), Fryšava 25 (33), Svatka 15 (13), Křižánky 19 (20), Novosady 19 (20), Samotín 19 (18), Krátká 14 (16), Kadov 17 (23), Kuklík 27 (30), Vříšť 6 (8), Německý 32 (34), Lišná 20 (26), Věcov 24 (26), Koníkov 13 (16), Odranec 32 (39). V Novém Městě na Moravě bylo v roce 1782 43 nekatolických rodin (295 lidí), stav k roku 1788 zpráva neuvádí. Zda přešli méně početní nekatolíci augsburského vyznání k helvetskému nebo ne, se ze seznamu bohužel také nedozvíme.

Jisté je, že počet nekatolíků na novoměstském panství byl počátkem 80. let 18. století nezanedbatelný už proto, že katoličtí a evangeličtí panští správci - rychtáři a konšelé - zde byli dosazováni v poměru 2:1.²⁵¹ Pro odhad alespoň přibližného počtu nekatolíků v poměru ke katolíkům na panství lze využít údaje ze sčítání lidu na Moravě v roce 1763. Podle nich žilo v tomto roce ve městě Nové Město na Moravě 1180 lidí.²⁵² Pokud bychom počítali s číslem 1200 (s vědomím dvacetiletého časového odstupu) a počtem nekatolíků v roce 1782, jichž bylo necelých 200,²⁵³ vyšlo by nám přibližné procento nekatolíků ve městě, tedy asi 16%. Větší procento nekatolíků zde bylo typicky mezi vesničany. Z přibližného počtu 4900 lidí žijících na vsích novoměstského panství²⁵⁴ jich bylo přes 2500 nekatolického vyznání,²⁵⁵ což je 51%, tedy více než polovina veškerého vesnického obyvatelstva.

Obyvatelé pouhých dvou vsí, Vlachovic a Herálce, byli jak v roce 1782, tak v roce 1788 všichni katolíky. Jedna nekatolická rodina přibyla ve Studnici, Olešné a Samotíně, dvě rodiny ve Svatce.²⁵⁶

Tam, kde byla v roce 1782 nekatolická jen jedna rodina, tedy v Milovech, Cikánce a Třech studních, nebyla v roce 1788 nekatolická rodina už žádná. Z toho je možné usuzovat, že nekatolická byla buď podstatná část obyvatel vesnice, nebo nikdo, vliv okolí byl v tomto ohledu asi značný a nepatrnou menšinu jiného vyznání většina na malé vsi asi jen těžko tolerovala.

²⁴⁹ Ze zápisů v městské knize novoměstské, in: SA, s. 33: „Anno 1783 vyměřilo se místo nekatolíkům pro dům modlitební, kdež nyní stojí, skrze komisara krajsko-ouředního p. Jana Rutta u přítomnosti p. direktora Ignáce Eberharda, pak Kajetana Plachetky, primatora, a ostatních z rady i též prvního pastora Štěpána cu Nag, na kterém dům modlitební vystavěli.“

²⁵⁰ „Paměti novoměstské“ Leopolda Pausy, in: SA, s. 48. Na místě modlitebny dnes stojí socha J. A. Komenského, modlitebnu totiž v roce 1898 nahradil nový evangelický chrám; fotografie modlitebny a chrámu viz PŘÍLOHA 4.

²⁵¹ Melmuková, s. 157.

²⁵² Radimský, s. 148-149; Počet obyvatel v roce 1782 se od počtu z roku 1763 zřejmě příliš nelišil, protože v letech 1771-1772 postihl č. země velký hladomor, jehož vlivem počet obyvatel výrazně klesl a na úroveň z roku 1770 se dostal až v roce 1783, Fialová a kol.: Dějiny obyvatelstva českých zemí, Praha 1998, s. 138-139.

²⁵³ Přesně 195, Přehled počtu osob ... in: SA, s. 35.

²⁵⁴ Opět v roce 1763, Radimský, s. 148-149.

²⁵⁵ Přehled počtu osob ... , přesně 2524 nekatolíků, in: SA, s. 35.

²⁵⁶ Seznam veškerých nekatolických rodin na panství novoměstském pro rok 1788, in: SA, s. 63-73.

Sociální postavení a zaměstnání nekatolíků na panství novoměstském

Na otázku, kdo byli nekatolíci novoměstského panství, co dělali a k jakým sociálním skupinám asi patřili, nám mohou částečně odpovědět toleranční přihlášky, v nichž je zpravidla uveden věk a zaměstnání přihlašujících se k reformovanému či luterskému vyznání. Slova „částečně“ používám proto, že zaměstnání bývá uvedeno jen u otců rodin, ostatní členové domácnosti jsou označeni podle jejich vztahu k němu (tzn. syn, dcera, žena, matka hospodáře, případně pacholek nebo děvečka), někdy není zaměstnání uvedeno ani v těchto případech. Ženy žijící samy jsou označovány jako vdovy (a po kom), pokud žily v podruží, jsou uváděny jako podruhyně. Panství novoměstské je v otázce sociálního postavení nekatolíků zajímavé tím, že se jich zde velký počet neobvykle přihlásil ve městě, tedy v Novém Městě na Moravě, kde potom vznikl toleranční sbor. České městské prostředí totiž většinou bývalo katolické²⁵⁷ a nekatolíci byli spíše vesničané. V případě Novoměstska tomu tak nebylo, takže máme možnost nahlédnout zaměstnání nekatolíků jak na vesnici, tak ve městě. Obecně lze říci, že nekatolictví nebylo nějakým hnutím chudiny nespokojené se svou ekonomickou situací. Mezi přihlášenými se nejen zde, ale i v ostatních nekatolických oblastech v Čechách a na Moravě vyskytují lidé bohatí i chudí, rychtáři, sedláci, mlynáři i řemeslníci mistři vedle podruhů, pacholků či tovaryšů. Na venkově šlo především o lidi žijící se v oblasti zemědělství, tedy o sedláky, ve městě bylo hodně nekatolíků mezi řemeslníky,²⁵⁸ přestože i ve městě sedláci početně řemeslníky zdaleka převyšovali.

Vesnice

I když panství novoměstské nemělo díky své vyšší poloze 500-800 m. n. m. ideální podmínky pro zemědělství, žilo zde podle seznamu nekatolických rodin na panství novoměstském poměrně hodně sedláků.²⁵⁹ Co se týče velikosti selské půdy, byli mezi nekatolíky (a zřejmě tomu tak bylo u všech sedláků na panství) buď celolánici,²⁶⁰ nebo lidé s malým výměrem půdy, kteří jsou uvedeni v kolonce „chalupníci a čtvrtlánici“.²⁶¹ Ze 166 selských a chalupnických rodin byly pouhé dvě pololánické. Lidé tedy buď měli půdu velké výměry, nebo neměli pole vůbec (či velmi malé) a živil se řemeslem (na Novoměstsku to bylo především tkalcovství), či námezdní prací. Že se na seznamu prakticky nevyskytují pololánici je pochopitelné, protože s půdou menší výměry by se při její nižší úrodnosti vzhledem k vyšší poloze oblasti sedlák neuživil. Kolik celoláníků tedy mezi nekatolíky bylo? Z celkového počtu 414 nekatolických rodin na panství v roce 1788 jich bylo 19% celolánických, 20% chalupnických a čtvrtlánických. Největší procento mezi nekatolíky zaujímaly rodiny podružské, jichž bylo 60%. Nepatrné 1% připadá na šenkýře (Josef Dvořák z Věcova), mlynáře (Jan Henych z Vříště), rychtáře (Leopold Ptáček z Rokytna a

²⁵⁷ Z měst se kromě Prahy a Brna významný počet nekatolíků přihlásil i například ve Vsetíně, kde vedle luterského sboru vznikl r. 1785 i sbor reformovaný, Melmuková, s. 155; Obecně spíše katolické vyznání obyvatel měst je zpravidla dáno tím, že města byla lépe kontrolovatelná a v oblasti pravověří jejich obyvatel lépe zvládnutelná, Petráň, s. 80.

²⁵⁸ Sborník Evangelíci ... (6, s. 284-288) nabízí srovnání zastoupení jednotlivých zaměstnání v různých nekatolických oblastech Čech a Moravy. Je v něm obsaženo 13 vesnic a měst včetně Nového Města na Moravě.

²⁵⁹ Kolem 4500 podle sčítání lidu z roku 1763, Radimský s. 148-149.

²⁶⁰ Velikost lánů se s časem a krajem lišila (k tomu např. J. Pekař: Kniha o kosti II., Praha 1998, s. 186-191), v podstatě však celolánika můžeme považovat za poměrně majetného člověka.

²⁶¹ Seznam veškerých nekatolických rodin na panství novoměstském pro rok 1788, in: SA, s. 63-73.

Tomáš Jelínek z Německého)²⁶² a zmíněné pololániky. Vysoký podíl bezzemků mezi nekatolíky odráží celkový podíl bezzemků v rámci veškerého obyvatelstva českých zemí. Podle některých odhadů tvořili tito lidé až 60% obyvatel.²⁶³ Také počet rodin bez domu převyšuje na panství novoměstském počet rodin s domem (567:377). Pověšinou byli tito lidé chudí, ale přesto nelze usuzovat, že každý chalupník či podruh byl nemajetný, existovaly mezi nimi velké sociální rozdíly,²⁶⁴ zvláště v nepříliš úrodných oblastech, jakou je Novoměstsko, kde si lidé často přivydělávali mimo oblast zemědělství.

Město

Sociální skladba městského obyvatelstva se od venkovského lišila především větším počtem druhů řemesel, řemeslu se zde také poměrně více lidí než na venkově věnovalo,²⁶⁵ což se odráží i v zaměstnání novoměstských nekatolíků oproti jejich sousedům z vesnic na panství. Hlavním zdrojem obživy bylo v 18. století zemědělství nejen na vesnici, ale i ve městě, takže i v Novém Městě na Moravě sedláci nad řemeslníky výrazně převažují. V novoměstských přihláškách (kde je zaměstnání uvedeno u 42 lidí ze 43 rodin) však mezi nekatolíky žádní sedláci uvedeni nejsou,²⁶⁶ převažují řemeslníci. V přihláškách lze najít 14 druhů zaměstnání. Nejpočetněji jsou zastoupeni tkalci, jichž je deset (jeden z nich má status měšťana), dále řezníci (7, jeden z nich je podruhem), ševci (5), krejčí (4). Dále jsou mezi nekatolíky zapsáni dva kováři a po jednom kožešník, stolař (podruh), bednářský tovaryš, pekař, krupař, zámečník, řemenářský mistr, mlynář, tkalcovský tovaryš, řeznický tovaryš a hodinář. Dvě ženy a jeden muž jsou uvedeni jako podruzi bez dalších specifik.

Co se týče sociálního postavení, zajímavé je, že se k nekatolictví přihlásil jen jediný měšťan, výše zmíněný tkadlec.²⁶⁷ Dohromady i s tovaryši se tedy přihlásilo na čtyřicet řemeslníků, přičemž součet obyvatel z roku 1763 uvádí 63 řemeslníků²⁶⁸ z celkového počtu všech obyvatel Nového Města na Moravě. Pokud toto číslo víceméně odpovídalo i v roce 1782, znamenalo by to, že více než 2/3 lidí z novoměstských řemeslnických rodin byli nekatolíci.

Luteráni a reformovaní v nevýhodě oproti katolíkům

Jak už bylo řečeno, hnutí tajných a později legalizovaných nekatolíků nebylo nějakým hnutím chudiny, čemuž nasvědčuje skladba zaměstnání a poměrně velké procento nekatolíků, kteří vlastnili nezanedbatelnou část půdy. Nebylo ani záležitostí určité profesně homogenní skupiny lidí, ale zasáhlo široké vrstvy obyvatelstva. Z výše uvedených důvodů (povinná přísaha věrnosti vrchnosti) není mezi nekatolíky mnoho královských a panských úředníků a není mezi nimi ani žádný šlechtic. Původní nekatolická šlechta musela po roce 1620 buď opustit zemi, nebo se přihlásit

²⁶² Z celkových asi 20ti panských úředníků. Počítejme s tím, že se jejich počet od roku 1763 (Radimský, s. 148-149) příliš nezměnil.

²⁶³ K. Mejdřícká: Čechy a francouzská revoluce, Praha 1959, s. 78.

²⁶⁴ Tamtéž.

²⁶⁵ Přestože v součtu obyvatel na panství pro rok 1763 výrazně převažují sedláci (4429 : 19 ve vsích, 1048 : 63 ve městě, Radimský s. 148-149) nad řemeslníky, je pravděpodobné, že lidé přivydělávající si řemeslem byli i mezi „sedláky“, tedy lidmi vlastnicími nějakou půdu, takže řemeslníků bylo na panství ve skutečnosti asi víc.

²⁶⁶ Evangelíci ... 6, s. 284, k tomu ještě nutno brát v potaz, že 28 lidí zaměstnání neuvedlo.

²⁶⁷ Evangelíci ... 6, s. 285. V roce 1763 přitom bylo v Novém Městě na Moravě měšťanů 20, viz Radimský, s. 148-149.

²⁶⁸ Radimský, tamtéž.

k římskokatolické církvi. Nekatoličtí příslušníci nižší šlechty, kteří v zemi zůstali, i jako svobodníci splyvali s neprivilegovaným obyvatelstvem.²⁶⁹

Všichni nekatolíci se však po vytouženém tolerančním patentu octli tváří v tvář nespravedlivé povinnosti platit dál všechny desátky²⁷⁰ a štolové poplatky²⁷¹ katolickému faráři bez ohledu na to, jestli pro ně něco vykonal nebo ne. Moravské gubernium tuto povinnost v lednu 1784 potvrdilo. Všechny kultovní úkony, pokud je pro ně vykonávali pastoři, museli tedy nekatolíci zaplatit dvakrát. Příslušníci tolerovaných církví museli platit i za úkony, které jako luteráni či reformovaní neuznávali, například za úvod šestinedělky.²⁷² Kromě povinných nákladů spojených s katolickou církví měli příslušníci tolerovaných sborů ještě náklady vlastní. Museli si platit pastora (300 zlatých ročně), případně učitele a uhradit náklady na stavbu modliteben, na obydlí pro pastory či na stavbu škol.²⁷³ Přesto podle Z. R. Nešpora toto větší finanční zatížení nebyvalo důvodem k odpadnutí od tolerančního sboru, a to hlavně proto, že zde existoval „dobový primát víry před jejím sociálně-ekonomickým významem.“²⁷⁴

Být helvetského vyznání se na novoměstském panství nevyplatilo i po jiné stránce. Roku 1797 zde totiž proběhla tzv. „helvetská rebelie“.²⁷⁵ Šlo o odpor novoměstských a jimramovských poddaných odcházet po zvýšené odvodní povinnosti z roku 1796 do války s Francií. Proto se desítky mužů schovávaly v novoměstských a jimramovských lesích. Kromě nechuti jít do války tuto vzpouru živil odpor k robotě a neúměrné ekonomické zátěži ze strany vrchností. V květnu roku 1797 byla proti nim vedena vojenská razie, proběhlo zatýkání a vyšetřování. Moravská krajská komise v čele s Františkem Grohmanem z toho nakonec na základě vynucených výpovědí udělala protistátní spiknutí s tím, že se vzbouřenci kromě toho, že do spiknutí zatáhli i muže z českých panství (Polička, Litomyšl, Rychmburk), chtěli spojit s Francouzy. Úřady se tak snažily zastrašit lid, aby nepošilhával po francouzském revolučním vzoru a byl naprosto poslušný, i když si byly vědomy toho, že tato rebelie a její představitelé neměli s francouzským revolučním prostředím žádné styky.²⁷⁶ Do

²⁶⁹ Melmuková, s. 181.

²⁷⁰ Původně desetina příjmů odevzdávaná církvi jako daň k vydržování kněžstva, Slovník křesťanské kultury, s. 87. Desátky se většinou odváděly v naturáliích. Jejich výši nám přibližuje stížnost novoměstské městské rady z března roku 1706, která „předkládá vrchnosti seznam všech důchodů, jež je oprávněn místní farář z města požadovati a žádá ji za ochranu proti jeho právním nárokům“ (in: J. F. Svoboda: Novoměstský listinář, Nové Město na Moravě 1937, s. 106-107): „... jeden každý usedlý soused po půl másu másla ročně odpravuje, [...] nákladníci po půl svazku lenu vytřeného každoročně odvádí [...] předměstí aneb v ulicích po jednom kuřeti [...] při městě z každého kruntu chovající husy okromně starých desátou mladou husu povinnen jest p. faráři dáti. Jeden každý zdržující se při městě podruh jest 1 sáh dřev každoročně p. faráři povinnen dělati nebo na penězích zaplatiti ...“

²⁷¹ Viz pozn. 152; V polovině 18. století platili nešlechtici za svatbu 48. kr. – 2 zl., za pohřeb 45 kr. – 5 zl. Nový štolový řád vydala roku 1749. Marie Terezie a 1781 Josef II., Zuber s. 200.

²⁷² Očistný obřad, při němž kněz dává šestinedělce požehnání, Slovník křesťanské kultury, s. 370.

²⁷³ Evangelíci ... 5, s. 224. Autoři sborníku zde upozorňují na to, že pro přežití sborů v prvních letech jejich existence bylo důležité vydání robotního patentu v roce 1775 a patent o zrušení nevolnictví v roce 1781. Díky tomu byl totiž hmotně posílen venkov.

²⁷⁴ Nešpor 2004, s. 60. Autor zde vyvrací názor některých historiků, že „tolerance byla vlastně poslední fází rekatolizace“ v tom smyslu, že nelehké podmínky existence tolerančních sborů podpořily odpadávání od tolerančních sborů a toleranční sektářství.

²⁷⁵ O tom podrobněji Mejdrická, s. 99-120.

²⁷⁶ To však neznamená, že by lidé k Francouzům nevzhlíželi. Mezi lidem existovala různá prococtví o tom, jak jim Francouzi přinesou svobodu, u nekatolíků jsou tyto naděje ještě umocněny touhou po plné svobodě náboženské (kromě příchodu Francouzů čekali nekatoličtí poddaní i na Prusy – souvrerce, Mejdrická s. 119). Zajímavá je odpověď farníka z Německého na otázku pastora, co si slibuje od útěku. Odpověděl, že „mrtvý chodí se zabítým“. To podle pastora znamenalo, že lidé věří, že Josef II., s nímž si spojovali lepší časy nezemřel

případu byl zapleten i moravský superintendent a pastor jimramovského sboru Michael Blažek,²⁷⁷ jednak proto, že takové spiknutí potřebovalo nějakého duchovního vůdce a jednak pro Blažkovy sympatie k osvícenskému prostředí a názorům.²⁷⁸ Ten se však snažil při výslechu před novou apelační komisí, která měla celý případ znovu prošetřit, uvést věci na pravou míru s tím, že poddané rozhodně nenaváděl žádný zahraniční emisar a že důvodů k nespokojenosti měli lidé už tak dost. Jednak to byl vrchnostenský tlak a u helvetských poddaných také tíživé povinnosti ke katolickým duchovním. Kromě toho bylo také nanejvýš nespravedlivé rozdělování rekrutů. Kromě chudých před bohatými měli totiž přednost „helveti“ před katolíky. Není bez zajímavosti, že sám krajský komisař Grohman, hlavní strůjce vykonstruovaného spiknutí s katolickým kněžstvem sympatizoval.²⁷⁹ Helvetská rebelie je tedy už podle svého dobového názvu názorný příklad toho, jak nerovné postavení u nás měli nekatolíci oproti katolíkům ještě na samém sklonku 18. století.²⁸⁰

a spolu s francouzským králem, který rovněž nezemřel, je přijde osvobodit. Bojovat proti Francii by tedy znamenalo bojovat proti Josefu II. ..., Mejdřícká, s. 111.

²⁷⁷ Kromě Blažka byli obviněni i pastor Štětina z Nového Města n. M. a Jan Inczedy ze Sněžného (dříve Německé), z úřednického prostředí to byl např. městský radní Procházka.

²⁷⁸ Z podvratné činnosti, spojené s maďarskými jakobíny, byl Blažek obviněn už jednou, a to z v roce 1792.

²⁷⁹ Mejdřícká, s. 109-111.

²⁸⁰ Z. R. Nešpor však s odkazem na R. Rémonda (s. 150-157) upozorňuje na to, že omezení daná po vydání TP nekatolickým vyznáním nebyla tak velká, aby z nekatolíků dělala „občany druhé kategorie“. Toleranční patent byl naopak spíše „zakládal cestu k modernímu pojetí religiozity v moderních společnostech“, Z. R. Nešpor 2005, s. 251.

Závěr

Novoměstsko²⁸¹ tvoří jen malou část území, na němž v Čechách a na Moravě žili v 18. století nekatolíci, jimž byla v roce 1781 udělena částečná svoboda vyznání. Dalo by se říci, že situace nekatolíků, kteří tajně vyznávali svou ilegální víru a v roce 1782 se, v našem případě, přihlásili k helvetské konfesi, nebyla ničím ojedinělým. Řečeno velmi zjednodušeně, lidé tíhli k víře svých předků či sousedů-emigrantů v naději, že se k ní jednou budou moci přihlásit veřejně, živili ji distribucí nekatolických knih, jejich četbou v rodinách, naslouchali výkladům pocestných kazatelů, nebo místních lidových náboženských vůdců a nakonec se svorně přihlásili k některé z nově povolených konfesí. To je vývoj, který jsem za pomoci rozličných dobových materiálů i novodobých historických prací chtěla nastínit. Zároveň se nám ale při pohledu na tento „standardní“ vývoj vedoucí k ustavení helvetských sborů v Novém městě na Moravě a Německém ukazuje, jak křehká byla hranice mezi na jedné straně těmito „reformovanými“, zařazenými k pravověrným vyznavačům helvetské konfese a „blouznivci“ na straně druhé. Vzpomeňme si například na morašické vyznavače „víry beránkové“, nakolik byly jejich výpovědi podobné výpovědím nekatolíků z Věcova. Téměř bychom mezi nimi nenašli rozdíl. A přece byli morašičtí beránci považováni za deisty (s nimiž ve skutečnosti neměli nic společného²⁸²) a tudíž za blouznivce, jimž hrozilo vyhnanství.²⁸³ Věcovské přitom nikdo z blouznivectví nepodezřívá a všichni, kdo se nechtěli znát ke katolické víře, byli bez problémů zapsáni jako reformovaní. Zde vidíme, že kromě skutečných odlišností ve věrouce stačil i špatný úsudek některého ze světských či duchovních správců a z lidí, kteří ve skutečnosti nevybočovali z protestantské věrouky a náboženské praxe o nic více než „noví“ čeští a moravští luteráni a reformovaní, se rázem stali blouznivci. Rozlišení nejen mezi protestanty a blouznivci, ale i mezi luterány a reformovanými záleželo na celé řadě faktorů, od věroučných specifik daných často výkladem lidových náboženských učitelů přes samotný název víry až k úsudku někoho pověřeného k posouzení situace „zvenčí“. Svou roli zde hrála asi i sociální otázka,²⁸⁴ nově příchozí pastor, se kterým si lidé nemuseli rozumět a další faktory.

Prvkem, který bychom ve výpovědích nekatolíků, ať už tolerovaných či blouznivců, díky zmíněnému vlivu luterského pietismu a hlavně pietismu ochranovského na české tajné nekatolictví asi čekali, je důraz na znovuzrození, které F. Kutnar zařazuje také mezi charakteristiky blouznivecké věrouky.²⁸⁵ Tento prvek však nenajdeme ani v přihláškách „pravověrných“ reformovaných protestantů, za které můžeme alespoň formálně považovat nekatolíky z Fryšavy, Zubří, Křidel či Věcova, ani v přihláškách ze vsí Morašice nebo Bučina na panství litomyšlském, tedy ani mezi pravověrnými, ani mezi blouznivci čili nezařazenými. Přitom je doloženo, že Litomyšlsko mělo styky s emigranty v Berlíně, například s Janem Jílkem a Jiřím Vostrým,²⁸⁶ který byl velmi

²⁸¹ Nezmiňuji se o Jimramovu a Křižanovu, protože jejich situace zde nebyla rozebrána tak podrobně.

²⁸² Na rozdíl od Morašic se katolické i protestantským konfesím výrazně vymykají výpovědi například ze vsi Bučina, která rovněž patřila k Litomyšlskému panství. V Bučině se lidé hlásili k víře boží, někteří dokonce říkali, že jsou Israelité, uznávají jen Starý zákon a nevěří v Mesiáše, Schulz, s. 317-320.

²⁸³ Viz pozn. 200; Melmuková, s. 171, 172.

²⁸⁴ Kutnar v souvislosti s blouznivci hovoří o tom, že „náboženství lidových blouznivců je vzpourou nejen proti církevní dogmatice, ale je zároveň vzpourou proti světu, proti jeho sociálnímu řádu“, Kutnar, s. 187.

²⁸⁵ Kutnar s. 162-163: „V okamžiku znovuzrození „blouznivec poznává bídu a nicotu tohoto světa, poznává sám sebe, svět a Boha v pravé podstatě a v pravém smyslu. Je to tajemný příchod světla poznání a nabytí víry v čistého živého Boha.“

²⁸⁶ Viz výslech Jiřího Vostrého z r. 1759, Schulz, s. 42 - 45.

ovlivněn luterským pietismem.²⁸⁷ Tento fakt ukazuje na možnost, že moment znovuzrození obecně nebyl v českém prostředí příliš akcentován. Přesto o něm zmínku u českých nekatolíků najdeme, a to v Opočenském memoriálu. V pátém artikulu se totiž praví, že „*bez nowého Rodu / a Žiwota Kristowého / žádný k Spasenj přigjti nemůže ...*“²⁸⁸ Kromě důrazu na křesťanský život je zde tedy požadován „nový rod“, neboli znovuzrození, jakožto potřebné ke spáse. Na momentu „znovuzrození“ vidíme, jak nejednotní ve své víře čeští nekatolíci byli a opět se přesvědčujeme o tom, že tato víra byla výsledkem souhry různých okolností, které se měnily kraj od kraje.

Obyvatelstvo českých zemí v 18. století lze tedy s jistotou rozdělit pouze na početně drtivě převažující katolíky a menšinu různě orientovaných nekatolíků, jejichž víra je obtížně identifikovatelná, neboť pozitivní obsah mohl být českému nekatolictví vnucen zvenčí.²⁸⁹ Přitom je třeba si uvědomit, že v té době nebylo lidové křesťanství nikdy plně ortodoxní,²⁹⁰ ať už se jedná o katolictví, luterství či kalvinismus. Jak zdůraznil F. Kutnar, venkovské obyvatelstvo si náboženské obsahy vykládalo po svém a jak už bylo řečeno, záleželo na mnoha okolnostech, když se rozhodovalo o tom, ke které náboženské skupině jednotliví lidé, rodiny či celé vesnice nakonec připadly.

Otázkou je, co vedlo nekatolické obyvatele Čech a Moravy k tomu, že se své víry drželi i v dobách, kdy to pro ně znamenalo takové riziko. Zaměříme-li se na tento problém, objeví se hned několik sporných otázek.

První se týká kontinuity či diskontinuity českého nekatolictví. Je totiž možné, že náhlý nárůst počtu vyznavačů nekatolické víry ve 20. letech 18. století je jen zdáním, vyvolaným tvrdšími a častějšími postihy nekatolíků za vlády Karla VI., ze které se nám zachovalo právě díky zesílení protireformačního tlaku větší množství písemných zpráv. To by znamenalo (a současně podpořilo tezi E. Melmukové), že nekatolíky vedla k jejich riskantnímu náboženskému postoji odvěká, nepřerušovaná rodinná tradice, která se těžko opouští. Jak už bylo řečeno výše (viz s. 22), jde o to, jestli lidé zdědili jen povědomí o svých jakýchsi nekatolických kořenech a nebyl jim už znám přesný obsah této víry jejich předků, nebo jestli si byli dobře vědomi toho, na co navazují. Domněnka, že si těchto obsahů vědomi už příliš nebyli se obecně považuje za pravděpodobnější, než to, že by vědomě navazovali na nějaké předbělohorské věroučné teze.²⁹¹ Řešení tohoto problému navíc komplikuje fakt, že samotná označení nekatolické víry, ať už pocházela od jejich vyznavačů nebo od někoho jiného, v teologii nevzdělaným lidem dost splyvala, mohla být pouhou nálepkou a nemusela se shodovat s obsahem vlastního náboženského myšlení, které k určité formě nekatolictví vedlo. A zde se dostáváme k problému dalšímu, totiž k samotnému obsahu této lidové víry. Ten je totiž téměř nemožné postihnout už proto, že o něm víme zpravidla jen z úředních dokumentů, stížností katolických kněží, výsledků vedených katolickou stranou a státními úředníky, tedy lidmi osobně neangažovanými, případně vůči nekatolíků naladěnými negativně. Dalším úskalím v pátrání po přesném obsahu lidové zbožnosti je to, že z předbělohorského období je nám znám prakticky jen obsah elitní zbožnosti, kdežto 18. století je z náboženského hlediska

²⁸⁷ E. Štěříková, *Běh života českých emigrantů v Berlíně*, Kalich, Praha 1999, s. 433.

²⁸⁸ Klugar, s. 791.

²⁸⁹ Horský-Nešpor, s. 57.

²⁹⁰ Horský-Nešpor, s. 55, pozn. 42; Zuber upozorňuje v souvislosti s nedostatky barokního katolického kazatelství na „hrozivou nevědomost věřících o základních poučkách víry a z ní pramenící pověřivosti“, Zuber, s. 211. Nekvalitnímu duchovenstvu dává za vinu odpadlictví od katolické církve a následně vznik blouznivectví i Rezek, s. 21.

²⁹¹ např. Ducreux 1994, s. 67-68; Nešpor 2004, s. 17,18; zejména pak Nešpor 2005.

významné spíše zbožností lidovou. Elitní a lidové náboženství přitom nelze považovat za totožné, jak dokládá například C. Ginzburg v knize *Sýr a červi*, když rozebírá víru kacířského mlynáře žijícího na konci 16. století v severní Itálii. Lidové náboženství bylo totiž zřejmě výsledkem střetnutí ústní kultury s psaným slovem, vysoké kultury s kulturou venkovskou. Autor v této souvislosti hovoří o náboženském materialismu,²⁹² který se vyznačuje jednoduchým, z moderního hlediska racionálním uvažováním. Možné je, že podobným způsobem se zformovala i česká lidová zbožnost 18. století, zvláště když je místním nekatolíkům přisuzována taková záliba v knihách.

V každém případě bylo české nekatolictví podporováno z ciziny náboženskými emigranty, kteří se vraceli domů, šířili zde svou víru a modifikovali tak víru místních tajných nekatolíků. Jak lidé formulovali důvod svého tíhnutí k jiné než katolické víře se můžeme dozvědět například od emigranta Jílka či Vostrého a jeho ženy Anny z panství litomyšlského. Tyto výpovědi nám řeknou víc než důvody udávané nekatolíky na panství novoměstském, které se většinou podobají výpovědi podruha Hanáka z Křidel, jenž při přihláškách v roce 1782 na otázku, proč odpadá od katolické víry odpověděl: „*Já jsem opustil víru katolickou, protože se mně nelíbila.*“²⁹³ Jan Jílek z Nových chalup z panství litomyšlského řekl faráři, když odcházel nejprve do Gerlachsheimu a později do Berlína, že odchází pro svědomí. Také Jiří Vostrý ze stejného panství, který Jílkovi při útěku pomáhal, řekl u výslechu v Praze r. 1759, že hledal správnou cestu ke spasení.²⁹⁴ A podobně v životopise jeho ženy Anny Vostré je uvedeno, že „Oni [s mužem] měli oba dva velký nepokoj strany svého spasení, protož se resolvirovali se svými dítkami roku 1729 z Čech vyjítí ...“²⁹⁵ Vyplývá tedy z vysvětlení Jílka, Vostrého a jeho ženy Anny, že lidem šlo, jak také zdůrazňoval Kutnar,²⁹⁶ hlavně o spásu a báli se, že v katolické víře spasení nedojdou. Otázkou je, proč tito lidé nepřijímali to, co jim stran spasení katolická církev nabízela.

Řekněme tedy, že jedním z důvodů opuštění katolického vyznání byla touha po spásu. Tady se potom nabízí otázka další: Kolik bylo takových lidí, kteří svou víru takto niterně prožívali a svým způsobem chápali její obsah? Nakolik bylo tajné nekatolictví věcí skutečného vnitřního přesvědčení či svědomí a nakolik se lidé nechali strhnout sousedy či rodinou, aby netrhali kolektiv? Nakolik šlo o určitý druh rebelantství či solidaritu mezi lidmi, když se stavěli proti vládou vnucované víře, když viděli, jak trpí lidé, kteří jsou jiného názoru, nebo když museli platit desátky kněžím, o nichž jistě leckdy měli vážné pochyby, zda to jsou skutečně morálně bezúhonní služebníci boží? Tyto důvody k odpadlictví od katolické víry upřednostňuje katolík A. Rezek, když hovoří o přílišném násilí, pálení knih, horlivosti jezuitů a o tom, že nekatolictví se stalo pro lidi porobou, která vedla až k nenávisti.²⁹⁷ Evangelička E. Melmuková se zase přiklání k názoru, že nekatolictví bylo uvědomělým postojem části obyvatel Čech a Moravy, kteří se společně drželi odkazu svých předků. Zmínění dva autoři jsou jistě do určité míry ovlivněni svým vyznáním, částečně pravdivé ale mohou být oba názory, neboť na tyto otázky asi neexistuje jednoznačná, definitivní odpověď. Řekla bych, že takové dotazování je přesto důležité samo o sobě, protože

²⁹² C. Ginzburg: *Sýr a červi*, Argo, Praha 2000, s. 100-101.

²⁹³ Přiznání ... v obci Křidlech, in: SA, s. 41.

²⁹⁴ Schulz, s. 43.

²⁹⁵ Štěříková, s. 433-434.

²⁹⁶ „Není pro člověka z lidu, pro jeho lidově filosofický názor životní a světový nic tak důležitého [...] a nic tak přitažlivého jako právě úvahy o smrti, životě posmrtném, o posledním soudu a konci světa ...“, Kutnar, s. 175.

²⁹⁷ Rezek, s. 21.

odrazuje od jakékoliv generalizace či přílišného schematismu. Už z přihlášek k nekatolickému vyznání ve vsích Fryšava, Zubří, Věcov a Křídla jsme viděli, že například ne všichni se rozhodovali pro svou víru podle stejných kritérií. Někteří dobře věděli, za čím si stojí, cítili určitou tradiční příslušnost k nekatolické víře, kterou zdědili po svých předcích, ale jiní se řídili názorem svých manželů, hospodářů, sousedů či přátel, aniž by přesně věděli, k čemu se hlásí.

Při studiu českého tajného nekatolictví a protireformace mi vyvstávalo spousta otázek, na které není lehké a leckdy snad ani možné odpovědět, alespoň v rámci jedné bakalářské práce. Doufám ale, že bude tato práce podnětem k dalšímu studiu dosud neprobádaných materiálů k dané oblasti, jež z hlediska problematiky české religiozity v 18. století jistě není bez významu a jejíž podrobnější průzkum by mohl přispět k osvětlení některých otázek a nejasností, které jsou s problematikou nekatolictví v historii českých zemí spojené.

Seznam použitých pramenů a literatury

Editované prameny

- Adámek, K. V.:* Listiny k dějinám lidového hnutí náboženského ... II, Praha 1924
Čtyři vyznání, řada A, sv. XV., red. F.M. Bartoš a kol., 1951
Hrejsa, F.: Jan Szalatnay a jeho paměti z doby toleranční, Praha 1931
Klugar, V. V. J.: Katechismus, neb naučení Římsko-katolické ... K závěrce pak: zmatených Pietystských Memorial Kacířský sepsaný na vrchnost Opočenskou s odpovědí katolickou se připojuje ..., Praha 1746.
Koniáš, A.: Klíč kacířské bludy k rozeznání otvírající, k vykořenění zamykající, Hradec Králové, 1749
Knihopis českých a slovenských tisků ... II., (1501-1800), red. Z. Tobolka, Praha, 1939-1967
Lidové hnutí náboženské na Moravě v 18. a 19. století, in: Selský archiv, příloha k roč. XV, Velké Meziříčí 1922
Schulz, V.: Listář náboženského hnutí poddanského lidu na panství litomyšlském v století XVIII., Praha 1915
Svoboda, J. F.: Novoměstský listinář, Nové Město na Moravě 1939

Sekundární literatura

- Berkhof, L.:* Dějiny dogmatu, Návrat domů, Praha 2003
Dějiny zemí Koruny české I., II., kolektiv autorů, Paseka, Praha 1992
Ducieux M.-E.: Čtení a vztah ke knihám u podezřelých z kacířství v 18. století, in: AUC-HUCP, 32/1-2, Praha 1992, s. 51-79.
Ducieux M.-E.: Kniha a kacířství, způsob četby a knižní politika v Čechách 18. století, in: Literární archiv, ročník 27, Česká literatura doby baroka, Památník národního písemnictví, Praha 1994, s.61-87
Evangelíci v raně toleranční době v Čechách a na Moravě, kol. autorů, red. I. Burian, J. Melmuk, E. Melmuková, Praha 1995
Fiala, J.: Temno, doba Koniášova, Eman, Benešov 2001
Fialová, L. a kol.: Dějiny obyvatelstva českých zemí, Praha 1998
Ginzburg, C.: Sýr a červi, Argo, Praha 2000
Hanzal, J.: Rekatolizace v Čechách, její historický smysl a vývoj, in: SH 37, Academia, Praha 1990, s. 37-91.
Horský, J. - Nešpor, Z. R.: Typologie české víry raného novověku, in: ČČH 103, Praha 2005, s. 41-86
Hosák, L.: Historický místopis země moravsko/slezské, Academia, Praha 2004
Kadlec, J.: Česká protireformace, Pražské arcibiskupství v letech 1344-1994, Zvon, Praha 1994.
Hrejsa, F.: Čeští kacíři dvacet let před tolerancí, in: Reformační sborník I., Praha 1921, s. 80-192
Hrejsa, F.: Česká konfesse, její vznik, podstata a dějiny, Praha 1912
Kadlec, J.: Rekatolizace v Čechách, in: Pražské arcibiskupství v letech 1344-1994, Zvon, Praha 1994, s. 129-147
Kořán, I.: Opočenská rebelie roku 1732, Práce muzea v Hradci Králové 13, 1970, série B, s. 93-134
Kutnar, F.: Sociálně myšlenková tvářnost obrozenského lidu, Praha 1948

- Lemařtrová, N.; Quinsonová M.-T., Sotová, V.:* Slovník křesťanské kultury, Garamond, Praha 2002
- Macek, J.- Žáček, V.:* Krajská správa v českých zemích a její archivní fondy (1605-1868), Praha 1958
- Mejdřická, K.:* Čechy a francouzská revoluce, Naše vojsko, Praha 1959
- Melmuková E.:* Patent zvaný toleranční, Mladá fronta, Praha 1999
- Mikulec, J.:* Pobělohorská rekatolizace v českých zemích, SPN, Praha 1992
- Nešpor, Z. R.:* Skryté semeno nevzklíčilo aneb polemika s radikálními tezemi o kontinuitě české reformace, *Studia Comeniana et historica* 35, 2005, 73-74, s. 239-252
- Nešpor, Z. R.:* Víra bez církve? Východočeské toleranční sektářství v 18. a 19. století, Ústí nad Labem 2004
- Nešpor, Z. R.:* Vnější označení a sebeoznačení českých nekatolíků v 18. a 19. století, in: *Religio X/2*, Praha 2002
- Novotná, E.:* Příspěvek ke studiu náboženského života tajných nekatolíků na polensko-přibyslavském panství v 1. polovině 18. století, Diplomová práce na UJEP, Ústí nad Labem 2003
- Pánek, J.:* Nástup rekatolizace ve střední Evropě in: Sborník příspěvků z konference v Jičíně konané 10. září 1993, Pardubice 1995
- Pekař, J.:* Kniha o kosti II., Praha 1998
- Petráň, J. a kol.:* Dějiny hmotné kultury II, 2.část, , Karolinum, Praha 1995
- Radimský, J.:* Sčítání lidu na Moravě v r. 1763, in: *SAP* 4, 1954, s. 141-197
- Rémond, R.:* Náboženství a společnost v Evropě, Lidové noviny, Praha 2003
- Repčák, J.:* Preklad dejín knihtačiarstva na Slovensku, Bratislava 1948
- Rezek, A.:* Dějiny prostonárodního hnutí náboženského v Čechách od vydání tolerančního patentu až na naše časy, Praha 1887
- Svatoš, M.:* Kontrola četby a distribuce náboženských knih při lidových misiích, in: Úloha církevních řádů při pobělohorské rekatolizaci, Praha 2003
- Svoboda, J. F.:* Moravské Horácko. Stručný národopisný obraz. Jihlava 1940
- Svoboda, P.:* Novoměstsko, Sursum, Tišnov 1997
- Šimák, J. V.:* Tři stati Antonína Rezka o českých blouznivcích, in: *ČČH XXIV.*, Praha 1918, s. 120-164
- Štěříková, E.:* Běh života českých emigrantů v Berlíně, Kalich, Praha 1999
- Zajícová, M.:* Sociální a kulturní souvislosti tajného nekatolictví a netolerovaných sekt 18. století, diplomová práce na UJEP, Ústí nad Labem 1995
- Wiždálková, B.:* Příspěvky ke knihopisu. Konkordance Koniášových klíčů, Indexu, Jungmanna a Knihopisu, Praha 1987
- Zuber, R.:* Osudy moravské církve v 18. století, Praha 1987

Seznam zkratek

AUC-HUCP	Acta Universitas Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis
AV	Augsburské vyznání
ČČH	Český časopis historický
HV	Helvetské vyznání
SA	Selský archiv
SAP	Sborník archivních prací
SH	Sborník historický
SPN	Státní pedagogické nakladatelství
TP	Toleranční patent

Příloha 1

Ustanovení obecného řádu křižanovského o nekatolících

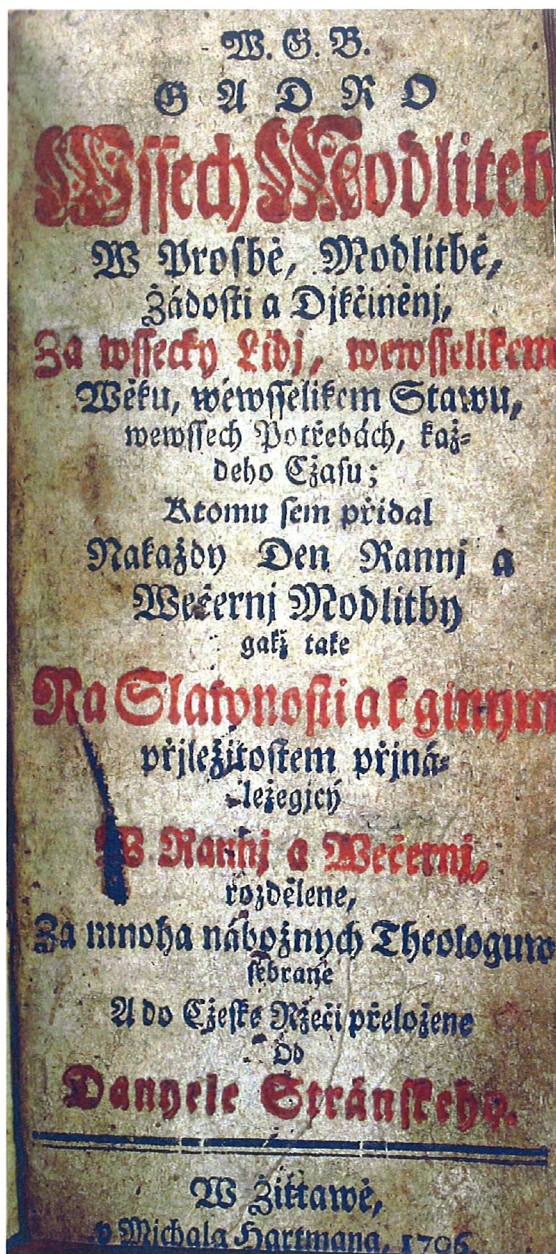
(výťah z řádu vydaného kolem roku 1724 rytířem Janem Josefem ze Švalbenfeldu*)

Ad. 5 Poněvadž již kolikeré J. C. a král. nejmilostivější poručení prošly, že se pod přísným trestáním žádni přestupníci, pokrytci a bludaři trpěti nemají, z tej tehdy příčiny pod propadnutím všeho jmění a statku se nařizuje, aby od datum tejto publicatci všichni obyvatelové Křižanova neb N. jednu víru spasitedlnou římskou katolickou vyznávali a zachovávali. Poněvadž taky již mnohokrát se přitrefilo, že někteří z obyvatelův zdejších takové země plazící ohyzdné mistři, neb svobodnické učitelové, po světě na lidech presující, zde potajmo skrytý a přechovávaný mívali, tak se všem takové lidé přechovávat, jak i aby žádné nepořádné luteránské knihy, modlitby neb písničky ani v domích svých, neb u kohokoliv jinšího nechovali, méněj takové modlitby při sobě nosili, to pod trestáním tělesnými mohovitým se zapovídá. Též taky

Ad. 6 Kdokoli by v těch příčinách, buďže knihy takové zapověděné chová, neb podle tej bludnej nespasitelné víry živ jest, mil. vrchnosti takové vyzradí a věc se taková, jak náleží, vynajde, ten má od mil. recompens 10 zl. z důchodů dostati. Jestliže však některý z obyvatelův městys Křižanova v takovém bludu bejti se uznává, ten má k mil. vrchnosti sám osobně se postavit a svůj blud, zdalíž dobrovolně vyzná a k víře samospasitedlnej svaté římskej katolickej se nachýlit chce, ten netoliko vším vyučením cesty spasitedlné obdařen, anobřž i vrchnostlivejma milostma zachován býti má, jako také i ten, který prozradí, kdo neb kteří štatuu svatého Jana Nepomuckého, jak ponejprv vystavena byla, dolů svrhli, by pak on mezi nima byl, a k tomu byl dopomáhal, sám od sebe přijde, z svého prohlášení se vyzná, ty všechny k tomu zlýmu skutku dopomáhající kamarády s pravdivým kázáním vyjeví, tomu nejenom všechno prohřešení se odpustí, také od mil. vrchnosti 30 zl. peněz obdarován býti má.

Ad. 7 Všem přísazným, jako i rychtářům a všem obyvatelům, ctně a chvalitebně se chovati, sváteční a nedělní dny světiti, čest boží horlivě a skroušeně vyhledávati a Boha dobrotivého za jeho svaté požehnání žádati, též posty od církve svaté nařízené zachovávatí přístně se nařizuje.

* SA, s. 5, „opsáno z knihy Protokol neb pamětní kniha při městys v Křižanově založená za panování vysoce urozeného a statečného rytíře pana Josefa ze Švalbenfeldu [...] pána panství Křižanova, list 7.-10.“

wěcy widěti / a wěčně spasen býti mohl. W
Praze A 6. 7. 8. B 3.
* Daniele Scodolia z Požowa Katechys-
mus. 1589. 3 8. usque ad Bb 5.
* Daniele Straněnského Gadro wšech
Modliteb. w Žitawě 1706. Vide prefat.
oblongus.
* I. cl. Daniele Tossana prawé a pobož-
né Wade mecum, Běstianského Člowěka
a Pautnika Towarys. 1616. D. 8.
* Dawida Hawlowa Žlutického far. Wtu-
fařowského bljz Bostelce nad černými Lesy /
Kžec o častém Rozgjmání Lodičky Krysta Pá-

... a záznam o Jádru v Klíči

to Den Soudný deg nám osvěcena
 Angelske Nazhky, a vved nás k sobě do
 Palácu Královských, tak tobě spolu
 s Otcem tvým a Duchem Svatým
 věčně Swatý! Swatý! Swatý a
 Gloria Sláva na vysokých Bohu
 k slávě prozpěvovati budeme, genž
 gšy na věky požehnaný, Amen.

Modlitba a Potěšení Přenásledování trpících, pro wyznání Pravdy Nebeske.

Johann Arnd.

D věrný Bože, gedinka vtěcho
 opustěných, wysliš nás podle
 swe předivne Spravedlnosti, Bože
 spasení nasseho, genž gšy žení wšech
 na zemi bydlých, a až při konci-
 nách Mořských zůstávagich. Ty
 gšy žení nasse vstavyčné, před stvo-
 řením Hor, Země a Swěta, ty sy
 Buh od wěkuw až na wěky. Smi-
 lug se nad bidau nassi, Swět nás
 nechce nikdež trpěti, přenásledování
 gsme, a nemáme nikdež mýsta zůsta-
 wagich, w pravdě se na nás do-
 plňuje co nám Wykupitel náš Kry-
 stus GEjž předpověděl: Až poš-
 lám vás jako Dvce mezy Wlký,
 w nenávysťi budete v wšech pro
 Gmeno

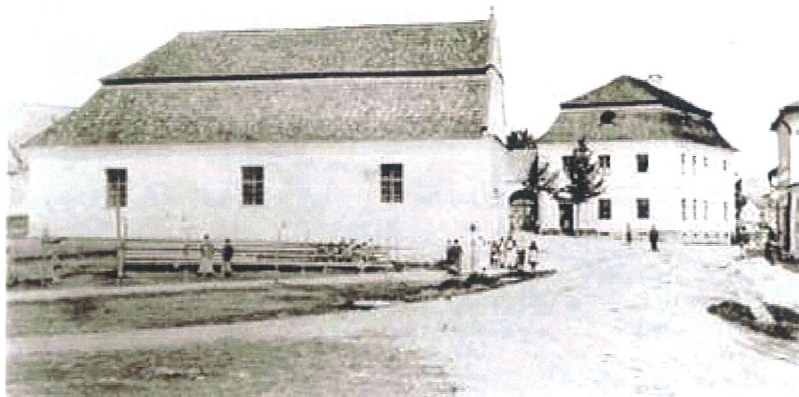
Gmeno me, kdožby pak setrwal až
 do konce, spasen bude. O degž nám
 milý Otce w prawe trpělosti a stá-
 losti wystáti. A poněwadž sy řekl:
 Když vás wyženau z gednoho mýsta,
 utěte do druhého, máme tedy tu Ná-
 děgi a to potěšení, žeš nám slowy
 téma hospodu za oparčil, a že snámy
 budeš w utřání nassem, tak gakož
 sy byl při ditěti GEjssi, a s Patr-
 archem Jákobem, když geg hauff
 Angelu portalo. O Pane GEjssi
 Kryste, twug příklad budiž potěšení
 nasse, kdejto dis: Gestlyže vás Swět
 nenáwidj, wězte, že mně dřiw nená-
 wydel, nenít Bědnjšk nad Mistra
 sweho. Ga sem vás z Swěta wy-
 wolil, proto vás nenáwidj Swět.
 Deg nám tedy Trpělost, poně-
 wadž se to změnit nemuže, a poně-
 wadž wšickni ti, O Pane GEjssi,
 kterýž chtěgi pobožně žitoy byti, pře-
 následování znášeti musęgi. Popřeg
 Milosti swe, at trpěliwě ten Krjž,
 na sebe wezmeme, a sobě rozgimáme
 příklady Swatých Aposstolu, gakož
 S. Pawel di: zato mám, že Buh
 nás Aposstoli za negmenšsi položil,
 gakožto Smrti oddane, neb gsme di-
 wadlem věiněni Swětu y Angelum,
 y lidem, až posawád znáššime hlad a
 žjžen, nazý gsme, bitj bjwáme, nemá-
 me

me gísteho mysta, zlořečí nám, m
 pozehnáváme, pře nasledování bi-
 váme, my znášíme, pohanění by-
 váme, my se modlyme, gíme usta-
 wíeně zlořečenj Swětu. Degj D
 Pane Gíssí, at Slowo rwe gest
 nassím potěšením: Blahoslavenj,
 kterjz protiwenswj trpj pro sprawe-
 dlnost, neb gegich gest Králowstwj
 Nebeske. Blahoslavenj gste, Edjz
 wám zlořečiti budau lide a protiwens-
 swj činiti, a mluwiti wsecko zle o
 wás lhauce, pro mně. Radugte se a
 wesfelte se, nebo odplata wasse hogná
 gest w Nebesych, takť zaqstě proti-
 wili se Prorokum, kterjz byli před-
 wámi. O Pane Boje, budjz slowo
 Aposstola Pawla take nassím potěše-
 ním: Přenasledowánj bjwáme, a
 wssak negsme opustěni, a opět: Skrze
 mnoha sauzeni muslyme wcházeti do
 Králowstwj Bojzho. Take at se
 rozpomynáme a milostná Slowa
 Swateho Petra, kterjz dj: Radug-
 te se, je s Krystem trpíte, abyse w
 den zgewenj Sláwn geho se wesfelily a
 radost měli. Blahoslavenj gste, Edjz
 wám zlořečí pro Gmeno Krystowo,
 neb Duch Sláwn Bojz dj kwám, v-
 nich bjwá Krystus potupen, ale w wás
 osláwen O Boje! gak welike potěšení
 gest wssem prawym wyznawáčum,

Edjz djss: Kdo se dotyká wás, dotyká
 se žtetedlnice Oka meho. Protoz my
 wssickni twogi Paustewnych nádeči
 máme, genj wyhoanstwí trpjme, že
 nás ostrjhati budeš gakž žtetedlnice
 Oka sweho, a ochraowati wstjnu
 křjdel swých, take že snámy budeš
 na každem mystě, nás zprowázege a
 zaopatruge, neb Žemě, gest Páně, a
 což wnj gest, Oksleť země, a což na
 něm přebjwá. Hospodine, milost
 twá se wyrássí až k Neby, a až k
 Oblakum Prawda twá. Počíteq wtj-
 kanj nasse, žbromáždug sljz nasse do
 nadoby swe, owssem že ge w počtu
 swem máss. Přebłazenj gest ten,
 gehož pomocnjf gest Hospodin, gehož
 nádege w Bohu gest, kterjz učinil
 Nebe y Zemj, Moře a wsse což w
 nich gest, kterjz slowo swe drzi na
 wěky. Kterjz sprawedlnost činj bez-
 práwj trpjčym, kterjz lačne krmj,
 Hospodin wyswobozuge wězě, Hos-
 podin slepsj zrak nawracuge, Hos-
 podin powysstuge ponjžene, Hospodin
 miluge sprawedllywe, Hospodin ostrj-
 há Pohostinne y Sprotky, a zdrjuge
 Wdowj, a obrácy cesty bezbožnych
 na zpět, Hospodin gest Králem na-
 wěky na Sponu, Amen.

Příloha 4

Toleranční modlitebna v Novém Městě na Moravě, postavená v roce 1784

Evangelický kostel v Novém Městě na Moravě dnes

Základní kámen byl položen v květnu 1897, vysvěcen byl kostel v září 1898. Nachází se na Komenského náměstí (dříve Husí rynek), nedaleko místa bývalé modlitebny.

